

Ә. Әлишанбајли

ДӨЛҮШ ЖОЛЛАРЫНДА

АЗӘРБАЈЧАН ДӨВЛӘТ НӘШРИЈАТЫ
Бакы — 1965

Эһмәдијјә Микајыл оғлу Чәбрајылов 1920-чи илдә јохсул кәндли аиләсиндә анадан олмушду. Кәнд мәктәбини битирдикдән сонра о, Нуха кәнд тәсәррүфаты техникумунда охумушду. 1939-чу илдә техникуму битирдикдән сонра Эһмәдијјә Дәвәчи-Хачмаз, Губа-Гусар районларарасы ипәк идарәсиндә агроном вәзифәсиндә ишләмишдир. О, јахшы ишләдијинә көрә дөфәләрлә мұкафат алмышды. 1935-чи илдә Ленин комсомолу сырасына дахил олмушду. 1941-чи илдә Вәтән мұһарибәсинә көнүллү кетмишдир. О, Невиномысск һәрби авиасија мәктәбиндә охумушду. Һәмиң ил мәктәб бомбардман едилән заман јараланмыш, бир ај госпиталда мұаличә олундугдан сонра чәбһәјә кәлмишдир. 1942-чи илин ағыр вә гызғын дөјүшләринин бириндә Украјнада парашүт десанты заманы мұһасирәјә дүшәрәк, јаралы һалда дүшмән тәрәфиндән әсир алынмышды. 1943-чү илин орталарында бир вәтәнпәрвәр јуан гадын тәрәфиндән фашист әсарәтиндән азад едилмиш вә франсыз партизанлары сырасында Парисин азад олунмасы уғрунда дөјүшләрдә фәал иштирак егмишдир. Франсанын азадлығы уғрунда кәдән дөјүшләрдә хүсуси хидмәтләринә көрә беш медалла тәлтиф едилмишдир. Атасы мұһарибә илләриндә вәфат етмишдир. Инди Эһмәдијјә сағдыр, евлидир, 7 ушағы вар. Коммунист Партијасынын үзвүдүр, һазырда Охуд кәндиндәки Н. Нәриманов адына колхозун баш агрономудур. Кировабал Кәнд Тәсәррүфаты Институтунда гијаби охујур. Онуң бөјүк гардашлары Паша вә Әбдүлсалам Бөјүк Вәтән мұһарибәси чәбһәләриндә дүшмәнә гаршы дөјүшләрдә һәлак олмушлар. Эһмәдијјә өлкәмизин һәр јериндән вә франсыз достларындан тез-тез чохла мәктүблар кәлир.

Лазовоју алыб Изјум шәһәринә дә десант төкүлдү, парашүт Эһмәдијјәни кәнара сүрүјүб, дәстәдән хејли аралы салды. О, јерә ениб парашүтү јығанадәк бир нечә фашист автоматчысынын она тәрәф јүјүрдүјүнү көрдү. Чәлд өзүнү бир дашын архасына вериб, силаныны элә алды. Әтрафы диггәтлә сүздү, јахында нә мешәлик варды, нә дә чај. Јолдашларынын исә сәсәмири ешидилмирди. Күләјин выјылтысындан, күлләнин гулагбатырычы сәсиндән ағыз дөјүнү гулаг ешитмирди. Анчаг күллә сәсләринин кетдикчә гәрбә тәрәф кечмәсиндән мәлүм олурду ки, дәстәмиз дүшмәни сыхышдырага, ону кери чәкилмәјә мәчбур етмишдир. Автоматчылар Эһмәдијјәни дири тутмаға чалышырдылар. Арабир гара-горху да кәләрәк:

— Рус, тәслим ол! — дөјә бағырырдылар.

Эһмәдијјә дүшмәни јахшы көрүрдү, мүмкүн гәдәр ону јахына бурахмағы, сонра исә сон нәфәсинәдәк дөјүшмәји гәрара алды. О белә дә етди. Дүшмәнлә сығындығы даш арасындакы мәсафә лап азаланда Эһмәдијјәнин күлләси ачылды. Автоматчылардан бири фырланыб архасы үстә дүшдү. О бириләри дәрһал јерә јатыб атәш ачылан тәрәфи күлләјә басдылар. Бу күлләләр Эһмәдијјәни тутмады. Анчаг бир нечә овуң тоз-торпағы көјә совурурду. Эһмәдијјә јахшы билирди ки, дашын далында узаныб атышмаг тәслим олмаг

демәкдир, һалбуки онсуз да Әһмәдијјәнин нә о гәдәр патрону вәр иди, нә дә архаја чәкилмәјә јери. Јеканә чарә фашистларә көмәк кәләнә кими гаршыдакылары тырыб, сәссиз ортадан чыхмаг, дәстәни ахтарыб тапмаг, онунла бирләшмәк иди. Бундан башга ајры бир јол јох иди. О, көјдә учан тәјјарәләрин сәсини ешитди. Бизимкиләр бир-биринин ардынча јенә парашүтчү дәстәләри төкүрдүләр. Бунлардан бири дә олса Әһмәдијјәнин јахынлығына дүшмүрдү. Әһмәдијјә тәкләнмишди. Лакин о бу тәкликдән эсла гөрхмады. Доғрудур, онун чәмиси 20 јашы варды, анчаг барыт ијини һисс етмишди. Бу аз јашында ики дәфә јараланмыш, сағалан кими јенә һиссәсинә гајытмышды. О, өзүнә мәхсус белә бир сөз ишләдәрди: «Дүшмәни көјдә дә вурмалы, јердә дә». Инди онун гаршысында һәлә үч дүшмән солдаты дурурду. Һәрби һијлә вә мәһарәт дөјүшчүнүн етибарлы достудур дејибләр. О тез бычағыны чыхарараг јери газыјыб торпагдан хырда бир тәпәчик дүзәлтди. Башындан пилоткасыны чыхарыб, тәпәнин үстүнә гојду вә өзү чәлд сағ тәрәфдәки дашын архасына сүрүндү. Јенә сәссиз дајанараг јерини билдирмәди. Башларыны галдыран дүшмән пилотканы көрүб севинди. Күллә сәси кәлмәдији үчүн онлара белә кәлди ки, јәгин совет парашүтчүсү ја өлүб, ја да башынын көрүнмәсиндән хәбәри јохдур. Дәрһал пилотканы нишан алыб автоматдан атәш ачдылар. Пилотка јел дәјирманы кими көјдә фырланыб чухура дүшдү. Буну көрән дүшмән «өлдү» дејә ајаға галхараг тәләсә-тәләсә ашырылан пилоткаја тәрәф јүјүрмәјә башлады. Елә Әһмәдијјәјә дә бу лазым иди. Солдатларын һәр бири өлүјә биринчи чатмаға, үстүндәки шејләри биринчи сојмаға чан атырды. Лакин Әһмәдијјәнин автоматындан ачылан күлләләр онларын арзу вә нијјәтләрини үрәкләриндә гојду. Икиси дә ағзы үстә јерә сәриләрәк, торпағы гу-

чаглады. Әһмәдијјәнин һесабына көрә дүшмәндән инди бир нәфәр галырды. Онунла да һагг-һесабы чүрүтмәк лазым иди, онун ихтијарында һәлә 15 күллә вә ики гумбара галырды. Анчаг бу заман о, архадан оғрун-оғрун кәлән бир нечә силаһлыны көрмүрдү. Хышылты сәсини дә олса ешитмәди. О бүтүн фикрини гаршыдакы автоматчынын нә вахт бир дә ајаға галхачағына вермишди. Чин атына минмиш фашист даш тәрәфә сүрүнмәјә башлады. Һачандан бәри пусгусунда јатдығы дүшмәнин тәрпәндијини көрән Әһмәдијјә фүрсәти әлдән вермәди. Автоматы дөшүнә сыхыб бир аз да дајанды. Фашист тамам јахынлашанда силаһын тәтијини чәкди. Сәрраст кедән күлләләр фашисти чевирди. Әһмәдијјә чәлд ајаға галхыб тез арадан чыхмаг истәјирди ки, архадан јетишән автоматчыларын бири тулланыб Әһмәдијјәнин силаһыны әлиндән вурду. Силаһ кәнара сычрады, анчаг Әһмәдијјә өзүнү итирмәди. Тез бычағыны алараг ону боғмагда олан солдатын гарнына сохду. Бағыртыја чатан о бириләри архадан автомат вә тәпиклә онун голундан елә вурдулар ки, аз гала голу јериндән чыхсын. Зәрбәләрдән бири сүмүјүнә дәјдији үчүн о һушуну итирди.

Әһмәдијјә көзләрини ачанда өзүнү танымадығы бир нечә јаралы совет солдатлары илә бирликдә машынын ичәрисиндә көрдү. Машын сүрәтлә шүтүјүрдү. Јаралыларын үстүнә салынмыш палчыглы јелкәни күләк галдырыб јенә гуш ганады кими онларын үстүнә чырпырды. Кәндирлә бәрк бағланан голунун санчысы машынын дөшәмәсинә таггатагла дәјән башынын ағрысына гарышараг, Әһмәдијјәнин һушуну тез-тез әлиндән алыр вә јенә дә гајтарырды. Бу дәфә ајыланда јолдашлары илә өзүнү төвләдә көрдү. Бу нәм төвләдә нә күнәш ишығы көрүнүр, нә дә бир удумлуг һава вар иди. Бура өлү бир кушә иди. Бунларын һеч бири јаралылары руһдан салмады. Онлар

көмөкли бир-биринин жараларыны баглайырдылар. Эһмәдијјәнин дә көјнәјини чырыб голуну, башыны вә дизини мөһкәм сарыдылар. Бир һәфтә сонра онлары төвләдән чыхарараг башга әсирләрә гошуб, гојун сүрүсү кими, гәрбә доғру сүрмәјә башладылар. Керидә галмаг јарамазды. Беләләрини јериндәчә күлләләјиб өтүрдүләр.

Әсирләри әл-ајаглары ган ичәрисиндә кәтириб Лвов шәһәринә чатдырдылар. Икинчи күн онлара чинд жымыхы, үчүнчү күн өлү ат әтиндән һазырланмыш «баланда» вә фыстыг гагасы унундан биширилмиш 200 грам чөрәк вердиләр. Бу «јемәкләрдән» сонра онлары ишә апардылар. Иш заманы Эһмәдијјәнин әјниндә олан тәјјарәчи палтары забитин нәзәрини чәлб етди. Ахшам о, ишдән сонра забитин јанына чағырылды. Эһмәдијјә һәлә бәркә-боша дүшмәмишди. Кестапо забитинин онунла нә данышачағыны билмирди. Ону забитин јанына силаһсыз бир солдат кәтирди. Забит ону сүн'и бир тәбәссүмлә гаршылады. Әјләшдирәндән сонра бир сигарет дә тәклиф етди. Эһмәдијјә:

— Папирос чәкән дејиләм, — деди.

— Чох көзәл, јахшы. Де көрәк парашүтчүсән, јохса тәјјарәчи? Билирсән, сорушмагдан мөгсәдим одур ки, тәјјарәчи кәрәк ишә апарылмасын. Она јахшы јемәк вә ајрыча отаг верилсин. Көрүнүр, сәһв едиб сәни бу күн ишә апарыблар. Ејби јохдур, сәһви дүзәлтмәк олар. — Эһмәдијјәни белә јағлы дилә тутандан сонра забит ајаға дуруб, Загафгазијанын хәритәсини кәтириб столун үстүнә сәрди:

— Һә... сән һәр шеји билмиш оларсан. Инди сән мәнә бурадан ән ири көрпүләрин, силаһ анбарларынын, һәрби заводларын, һәрби комиссарлығын чағырыш мәнәтәгәләринин, госпиталларын јерини тапмаға көмәк едәчәксән. Тәјјарәчиләрдә һәмишә белә мәлумат олвр, — дејә нишан гојмаг үчүн гырмызы каран-

дашы Эһмәдијјәнин габағына атды. — Сән бунлары әзбәрдән дә билмиш оларсан, — дејә забит әләвә етди. Эһмәдијјә баша дүшдү ки, забит ону хәјанәт јолуна чәкир, бәркдән күлдү:

— Аға забит, — деди, — сиз доғрудан да мәни тәјјарәчијә охшатмышсыныз, анчаг мән тәјјарәчи дејиләм. мән машын бинасыны тәмизләјән сүпүркәчијәм.

— Нечә?.. сүпүркәчи? Ағлыны башына топла, дүшүн даныш, һијләкәрликлә мәшғул олма. Јекә оғлансан, белә һәрәкәтләр әсирә хејир вермәз. — Забит һәлә биринчи суалдан сонра чанавар симасыны көстөрмәјә башлады.

— Мән сизә доғру дејирәм, — дејә Эһмәдијјә чаваб верди.

Забит:

— Јох, — деди, — јалан дејирсән! Қим билир, бәлкә дә лап забитсән, кизләдирсән. Бах, бир дә дејирәм. ағлыны башына топла, доғрусуну даныш, јаландан шеј чыхмаз.

Сонра јериндән галхды, бир гәдәр вар-кәл едиб, јенә јериндә отурду.

Эһмәдијјә:

— Мән сизә доғру чаваб вердим.

— Ахмаглама дедим, ағылсыз адам, — дејиб забит ајаға галхараг Эһмәдијјәнин үстүнә атылды. Эһмәдијјә дала чәкилди. — Сиз елә тәрс шејләрсиниз ки, сөзү сиздән ја кәрәк сабунлу кәндирлә, ја да күллә илә аласан. Јахшысы будур бунларын һеч бирини ишә салмамыш даныш, јахын кәл, годуг, — дејәрәк Эһмәдијјәнин башыны ашағы әјиб хәритәјә јапышдырды. — Сорушулан суаллара дүзкүн чаваб вер, ешитдин?

Бајагдан сигарет тәклиф едән «хошсифәт» забит нәзакәт гајдасыны позуб сөјүшә кечди. Эһмәдијјә үчүн бир дә ајдын олду ки, ону бура нијә чағырыблар. О:

— Мэн сизэ дедим ки, сүпүркэчијэм, савадсызам. Хэритэнин дэ нэ олдуғуну билмирэм.

Забит:

— Дедим ки, ахмаглама. Билирэм илан улдуз көр-мөсө, өлмөз. Инди мэн сэнэ улдузу көстөрэрэм, жалва-ра-жалвара чаваб верэрсэн, — дејиб тапанчасыны ко-бурундан чыхарараг столун үстүнэ гојду. Сонра Әһмә-дијјэнин јахасындан дартыб һирслэ: — Кәл көс-тәр, — деди.

Өмрүндә јалтаглыг, горху нэ олдуғуну билмәјән Әһмәдијјә тапанчаја бахыб күлдү. Забитә белә кәлди ки, әсир доғрудан да «улдузу» көрүб горхду вә инди дә сарсаглајыр.

О:

— Нијә күлүрсән, ахмаг адам?

— Чәнаб забит, ахы мән сүпүркэчи дә олсам, һәр һалда әскәр адамам. Сиз дә һәрбчисиниз, тапанча нәјә лазымдыр?

Забит тәәччүблэ:

— Сәни дилә кәтирмәјә.

Әһмәдијјә кинајә илэ:

— Тапанча иләми? — деди. — Бајаг сиз мәнни тәјјә-рәчијә, забитә охшатдыныз. Инди дә арвадамы охша-дырсыныз?

Забит тутулду:

— Нечә јә'ни арвада?

Әһмәдијјә чох сојугганлылыглы:

— Она көрә ки, тапанчадан арвад горкар.

Ган забитин бејнинә вурду:

— Тапанчадан горхмасаждын, әсир дүшәрдин?

— Бағышлајын, мән һеч дә горхаглыгдан әсир дүш-мәмишәм, — дејиб башыны дикәлтди.

Забит кинајә илэ:

— Бәс нәдән дүшмүсән? Гочаглыгдан, јохса гонаг кәлмисән??

Әһмәдијјә чәсарәтлэ:

— Хејр, деди. — Мәним әсир дүшмәјимә сәбәб си-зин гәфилдән үстүмә атылмағыныз, сајча чохлуғунуз олмушдур. Чәнаб... — далынча нэ исә демәк истәјир-ди, бирдән дајанды. Забитин кәзләри бәрәлди.

— Аһа... — деди, нә гәдәр маһиранә чаваб. Бәс ба-јагдан дејирдин сүпүркэчијэм, савадсызам, нә билим нә. Инди тактикадан, стратегијадан дәм вурурсан, ај тәлхәк!

Әһмәдијјә өзүнү һеч о јерә гојмајараг:

— Бунун тактика олдуғуну баһа дүшмүрәм, мән анчаг фактлары гејд едирәм. — Әһмәдијјэнин бу ча-вабы елә бил забити чин атына миндирди. О һирс-ләнди:

— Сән, — деди, — халис болшевик тәблиғатчысы-сан. Данышдыг, бәсдир. Инди сәнинлә силаһ даныша-чаг. — О, бирдән галхараг тапанчасынын лүләсини Әһмә-дијјэнин ағзына елә дирәди ки, аз гала дишләри гы-рылсын.

— Атыммы? — деди.

Әһмәдијјә горхусуну бүрузә вермәди. Анчаг анла-ды ки, о, һијләкәр бир дүшмәнин гаршысында дур-муш, ола билсин ки, гаршыда һәлә чох чәтинликләрә раст кәлсин. Забит зәнкин дүјмәсини басды. Ичәри кирән солдат ишарәни алан кими Әһмәдијјэни чөлә чыхартды вә апарыб гаранлыг бир зирзәмијә салды. Гапыдан чыхаранда забит далдан она чығырараг:

— Еј, рус, ағлыны башына топла!

Јемәјә она һеч нә вермәдиләр. Сабаһы јенә ону кестапо отағына апардылар. Зирзәминин гаранлығы, рүтубәти, ачлыг вә јухусузлуг Әһмәдијјэни тагәтдән салмышды. О, забитин нә дүнәнки суалларына, нә дә бу күнкү јени тәклифләринә чаваб вермәди; забитин әләвә тәблиғатлары да һеч бир иш көрмәди. Елә бил даш гајаја раст кәлмишди. Онда забит зәнкин кки

дәфә дүмәсини басды. Јекәләр ики солдат ичәри кирди. Алманча онлара:

— Бу коммунистин дәрсини верин, — деди.

Дәрһал резин шаллаглар вә тәпикләр ишә дүшдү. Пејсәри пиј бағламыш алман солдатлары күчү кәлдикчә Әһмәдијјәни чырпырдылар. Вүрдугча да «дәрсини билдин?» дејә сорушурдулар. Мәғрур Әһмәдијјә инди тәпикләрин учунда топ кими беләдән-беләјә атылдырды. Ону тамам эшишдирәндән сонра апарыб дүнәнки зирзәмијә салдылар. Забит чалышырды әсири зирзәмидә јатмаға гојмасын, онун ирадәсини гырыб һәр сирри чох асанлыгла ата билсин. Сабаһы Әһмәдијјәни забитин јанына кәтирәндә шишдән онун сағ көзүнү көрмәк олмурду. Дүнәндән ахан ганын галығы үзүндә лахталаныб гурумушду. Бәдәниндә шаллагларын золаг јерләри түнд-чәһрајы рәнкдә ганчыр олмушду. Забит буну көзалты сездн. Она елә кәлди ки, әсирин ирадәсини гыра билмиш вә мүтләг сорғу-суалында она галиб кәләчәкдир:

— Һә, ағлын башына кәлибми? — дејә сорушду вә сонра бөјүк бир эда илә тапанчасыны чыхарыб јенә столун үстүнә гојду. Чаныны дишинә тутан Әһмәдијјә чаваб вермәјиб әввәлкиндән дә бәрк күлдү, лакин сәси кал чыхды. Зирзәминин рүтубәти өз ишини көрмүшдү. Үрәјиндә исә: «Өлүмдән о јанасы јохдур» дејә дүшүнүрдү. Һәр һалда һәрифә билдирәчәјәм ки, онун дишинин алтында сынан гоз дејиләм. Совет дөјүшчүсү һәр јердә дөјүшчүдүр.

Әһмәдијјәнин һәрәкәтләриндән дә забит анламышды ки, онун гаршысында дәмнр ирадәли бир дөјүшчү дурмушдур. Вәзифә инди бу ирадәни нечә олса гырмагдыр...

— Дејәсән тапанча сәни күлдүрдү, еләми, — дејә забит Әһмәдијјәдән сорушду.

— Бәли, күлдүрдү, анчаг өзү јох. Ушаглара «Газах-газах» ојнамаға јарајар.

Гәзәбләнмиш забит ајаға галхараг тапанчанын дәстәси илә онун каһ башына, каһ да гол-габырғасына вурмаға башлады.

Забит снлаһсыз әсирә бүтүн «рәшадәтини» көстәрдикдән сонра јенә ган ичәрисиндә зирзәмијә көндәрди. Бүтүн бу вәһши һәрәкәтләр Әһмәдијјәнин кин вә гәзәбини хејли артырмышды. О гәт етди ки, әкәр бир дә забит тапанчасыны чыхарыб стол үстә гојарса, о мүтләг ону гапыб забити өлдүрсүн. Ики күн сонра о јенә забитин отағына кәтирилди.

Забит:

— Јахшы, — деди, — инди ки сән хәритәдән бир шеј демәк истәмәдин, онда дүшәркәдә олан командирләри, комиссарлары, коммунистләри бизә нишан вәр вә ја адларыны де. Бунунла да гуртараг. Сонра дејим сәнә јемәк версинләр.

Әһмәдијјә:

— Мән өзүмдән башга һеч кими танымарам. — Забит лап гәзәбләнди. Әлиндәки резин шаллагы ојнада-ојнада:

— Көрүрәм, — деди, — сән һәч нә демәк истәмир-сән. Онда мән сәнин үчүн бајаг өзүн дедијин «Газах-газах» ојунуну тәшкил етсәм, хошуна кәләрми? — Бундан сонра зәнкин дүмәсини басыб солдаты чағырды вә она нә исә деди.

Солдат да бир-ики тәпик вурандан сонра Әһмәдијјәни һәјәтә апардылар. Һәјәтин ортасында автоматчы овчарка илә кәзиширди. Әһмәдијјәни гәфилдән итин үстүнә итәләдиләр. Ит дәрһал јефрејторун әлиндән чыхыб Әһмәдијјәнин үстүнә тулланды. О, Әһмәдијјәни дартышдырыб һарасы кәлдисә, ағзына алырды. Бу сәһнәдән ләззәт алан забит әлиндәки фотоапаратла боғушманын ајры-ајры сәһнәләринин шәклини алыр-

ды. О белә шәкилләрдән тез-тез евинә көндөрмәји вә дост-ашналары гаршысында «шүчәәти» илә ејүнмәји чох сеvirди. Итин сәсинә топлашан солдатлар бу мән-зәрәдән кефләниб ити һеј Әһмәдијјәни үстүнә ғыс-ғырдырдылар. Әһмәдијјә автоматын горхусундан мү-гаимәт көстәрә билмирди. Јалныз чалышырды ки, үз-көзү итин ағзына кечмәсин. Бир көз ғырпана кими Әһмәдијјәни әјниндәки палтар шилтик-шилтик олду, бәдәни ган ичәрисиндә иди. Бир аздан забитин ишарә-си илә солдатлар ити кәнар едиб ону ајаға галдыр-дылар. Забит бир шәкил дә чәкиб «тамашанын» гуртар-дығыны елан етди. Сонра үзүнү Әһмәдијјә чевириб деди:

— Бу күнкү «Газах-газах» ојунунун сону сабаһ «фокстрот» илә гуртарацагдыр. — Әһмәдијјәни апар-дылар. Забит онун далынча бахараг үрәјиндә «доғру-дан да рус солдаты дөзүмлү олурмуш» деди.

БИРИНЧИ ИМТАҢАНЫН ӘЛА НӘТИЧӘЛӘРИ

Нечә күн иди ки, Әһмәдијјәниң дишинин алтындан бир шеј кечмирди. Сусузлуг ону тамам элдән салмыш-ды. Она елә кәлирди ки, чанына вурулан зәрбәләрин ағрысыны анчаг бир гуртум су кәсә биләрди. Дүшәр-кә рәһбәрлији онун үчүн, јемәк бир јана галсын, бир габ су да гојмамышды.

Диңи-додағы јанан Әһмәдијјәниң әлине бу гаранлыг зирзәмидә су вә ја сәриң бир шеј кечмәсә дә, үмидини үзмәди. Беләчә сүһнә гәдәр көзүнү јума билмәди.

Сәһәр силаһлы нөвбәтчи ичәри кирәрәк онун өлүб-галдығыны јохлады.

— Рус, чанын һәлә сағдырмы? Ајаға галх, бура тәнбәлхана дејил, ја ишләмәк лазымдыр, ја да өлмәк.

Мадам ки, өлмәмисән, демәли, ишләмәлисән. — Алты галын тахталы башмағы онун габағына атараг:

— Ал кеј, дүш габағыма, — деди.

Әсирләр арасында бу башмағын адына «гандал» дејирдиләр. Бу һәм ағыр, һәм дә чох узаглара сәс са-лан әчаиб бир шеј иди. Ач вә тагәтсиз адамлар бу башмағы сүрүләјә билмирдиләр. Солдат башмағлары кејдириб Әһмәдијјәни габағына салды. Јолда бир сү-пүркә дә вериб, ғышланын туалетинә кәтирди:

— Сүпүр, ју, — деди, — елә тәмизләрсән ки, баханда өз шәклини орада көрә биләсән. Билирәм чохдандыр күзкүјә һәсрәтсән. — Сонра ону ичәри итәләди.

Тәһгир олунмуш Әһмәдијјә үрәјиндә:

«Дајанын, ит ушағлары. Биз сизинлә һәлә бир дә үз-үзә кәләчәјик, һәмишә белә кетмәјәчәк» дејирди.

Нөвбәтчи Әһмәдијјәниң вәзифәсини баша салдыг-дан сонра өзү чөлә чыхды, гапы ағзындакы күрсүдә отуруб сигаретини јандырды. Бир нечә гуллаб вурдуг-дан сонра чибиндән ағызда чалынан гармошкасыны чыхарыб додағлары арасына гојду вә чалмаға баш-лады.

Әһмәдијјә ган-тәр ичиндә ишләјирди. Ијдән башы һәрләнирди. Ишини гуртаран кими солдат ону јенә өз «мәзилинә» апарды. Әһмәдијјә һәлә дә ач вә сусуз иди. Әјниндәки чырым-чындырларын алтындан шал-лағларын јери көрүнүрдү. Үрәјиндән ағры вә сызылты кәсилмирди. Сабаһы јенә ону туалет тәмизләмәјә апардылар. Бу дәфә о, чаныны дишинә тутараг гапыда отуран нөвбәтчини өлдүрүб ортадан чыхмаг истәди. Сү-пүркәни ағачын учундан чыхарыб бир јана гојду. Сонра бармағлары үстә сәссиз гапынын далына кечди. Ағачы галдырыб кешикчинин башына вурмаг истәјирди ки, һәјәтдән солдатларын сәси ешидилди, тез дала гајытды. Сонра о, өз-өзүнә: «Јахшы, тутаг ки, вурдум, өлдү, сон-

ра? Һәр тәрәфи бағлы олан вә һеч јеринә бәләд олмадығым һәбсханадан һара гача биләчәјәм. Чанымда да гүввәт галмајыб. Бир сүмүјәм, бир дәри. Јахшысы будур, гој дүшәркәнин кириш-чыхыш јолларыны өјрәним, сонра...»

— Еј рус, ком, ком! — дејән нөвбәтчи һара исә тәләсирди. Әһмәдијјәни чыхарыб апарды. Бир һәфтә сонра хәбәр чыхды ки, әсирләри һара исә апарырлар. Лап чәһәннәмнин ортасына да олса, Әһмәдијјә кетмәјә разы иди.

ФӘҤЛӘНИН КӨМӘЈИ

Башга әсирләр кими, Әһмәдијјәнин дә бојнундан јағлы бир көтәк вуруб стансијада вагона итәләдиләр. Һәр вагонда 80 нәфәр јерләшдирилмишди. Вагонларда нә нәфәс алмаға һава варды, нә дә отурмаға јер. Адамлар бир-биринин чијнинә сөјкәнмишдиләр.

Ири стансијаларда гәсдән гатары саатларла сахлајыб јерли әһалијә «алман силаһынын күчүнү» нүмајиш етдиридиләр. Бағланмыш вагон гапыларынын үстүндә бөјүк һәрфләрлә «рус әсирләри» сөзү јазылмышды. Бунунла да онлар ишғал етдикләри торпагда вулкан кими пүскүрмәк истәјән халг һәрәкатыны сарсыдыб, онлары итаәтә кәтирмәк истәјирдиләр.

Әсирләр бош консерв гутусунун ағзындан назик ип бағлајараг бу јүк вагонунун пәнчәрәсиндән чөлә саллајырдылар. Әсирләрә көмәк етмәјә һеч кими јахына бурахмырдылар. Лакин бәзиләри кизличә бу консерв гутусуна чәрәк гырынтысы, сигарет, бәзән дә пул атырдылар. Әсирләр бу «һәдијјәләри» араларында бәрабәр бөлүшдүрүрдүләр.

Нәһәјәт, бу әзаблы јолдан сонра сағ галан әсирләри кәтириб Елзас-Лотаринкија шәһәринә чыхарт-

дылар. Ики күн сонра һамыны стансијаја ишләмәјә апардылар. Бурада хејли тәјјарә, танк, топ сыныглары вар иди. Әсирләр бунлары бир-бириндән ајырмалы идиләр. Бу, совет гошунунун сәрраст атәшләринин јаратдығы экспонатлар иди. Бу мәғлубијјәт нишанәләрини көрән әсирләрин фәрәндән үрәји дөјүнүрдү. Бир ил иди ки, онларын чәбһәләрдән һеч бир хәбәрләри јох иди. Фашист тәблиғатына инанылсајды, Москва, Урал, Узаг Шәрг чоһдан әлдән кетмишди, һалбуки фашистләрин хурд-хәшил едилән бу машыналарынын һалы чәбһәдә совет гошунунун бөјүк зәфәр газандығыны көстәрирди. Әһмәдијјә ишләмәкдә чоһ чәтинлик чәкди. «Истинтаг» заманы онун үзәриндә апарылан «физики әмәлијјат» инди өз нәтичәсини верирди. Онун ағзындан ган кәлирди. Кешикчи солдатлардан Һенри адлы бир гоча буну көрдү. Лакин Әһмәдијјә өзүнү көрмәзлијә гојуб јајынмаг истәди. О билирди ки, хәстә вә өлүмчүл әсир фашистләрә лазым дејил, дәрһал өлдүрәчәкләр. Анчаг солдат она кизләнмәјә имкан вермәјәрәк чағырды:

— Еј, рус, бура кәл. Сәнә нә олмушдур? — дејә сорушду.

Әһмәдијјә горха-горха:

— Балача сојуг дәјмишдир, горхулу дејил, иш мәни тәрләдәчәк, өскүрәк дә кечиб кедәчәкдир, — дејиб, — ортадан чыхмаг истәјирди ки, солдат:

— Өскүрәк кетди, бәс рәнкин?

— О анаданкәлмә еләдир.

Солдат онун горхдуғуну һисс эләрәк:

— Бура бах, — деди, рус, сән даһа јүк дашыма. Кет кәнарда әјләси, сәнинлә сонра ишим олачаг.

Әһмәдијјә вә јолдашлары белә зәни етдиләр ки, ишин ахырында сслдаг ону өлдүрәчәк. Анчаг белә олмады. Әһмәдијјәни сәһәр сырадан кәнара чағырдылар. Һәмнин гоча солдат Һенри Әһмәдијјәни габағына

салыб стансијада һәким мәнтәгәсинә апарды. Һәким франсыз иди. Әһмәдијјәни дәриндән мұајинә еләди. Бу мұајинә көстәрди ки, хәстәнин бәдәни зәдәләнмиш, чәкдији ачлыг вә әзаб ону үзмүшдүр. Бундан башга, һавасызлыг онун чијәрләрини зәиф салмышдыр. Гүв-вәтли јемәк вә јахшы истираһәт вериләрсә, хәстә мұаличә олуна биләр. Демәли, һал-һазырда онун мұаличәси анчаг хәстәхана режими илә мүмкүндүр. Һәким јазыб кағызы солдата узатды. Солдат бир кағыза бахды, бир дә Әһмәдијјә. Дәриндән бир аһ чәкди.

Сабаһы күн солдат е'замијјә вәрәгәси илә Әһмәдијјәни гатара миндириб Франсанын чәнубунда Тулуза шәһәриндәки госпитала јола дүшдү. Бир нечә стансија кечәндән сонра солдат сорушду:

— Рус, ачсан?

— Дүнәндән, — дејә, — Әһмәдијјә үрәкли чаваб верди

— Ал, һамысыны је, — дејә солдат алдығы бүтүн јол пајокуну Әһмәдијјә узатды. Әһмәдијјә әввәл алмаг истәмәди. Нечә јә'ни? Фашист солдатанын симасында инсанлыг? Нечә јә'ни? Фашист өз әли илә әсирә ағ чөрәк, пендир, колбаса версин, бу ола билмәз. Солдат она:

— Рус солдат хороши, зергут, — деди. — Сонра јан-јәрәсинә бахыб кимсәни көрмәдикдә, әлләринин ичини вә ондакы габарлары Әһмәдијјә көстәриб, фәһлә олдуғуну баша салмаг истәди. Алманча:

— Мән дә фәһләјәм, — деди.

Әһмәдијјә онун әлинин габарларындан нә демәк истәдијини баша дүшдү. Ондан сонра солдатын сәмилијинә инанды вә вердији пајоку алараг габағына гојуб једи. Үчүнчү күн вагондан дүшүб бир гәдәр пијада кедәндән сонра һүндүр һасарлы бир бинанын гаршысында дајандылар. Бура госпитал иди. Ичәри кир-

мәмишдән әввәл Һенри ону гапыда сахлады. Бајагдан овчунун ичиндә сыхдығы бир кағызы Әһмәдијјәнин овчуна басараг:

— Ал, — деди. — 10 маркадыр. Билирәм һеч нәјин јохдур. Бу сојғунчу кафир ушағы сәндә бир шеј гојмазлар. Хәстә адамсан, бәлкә үрәјин бир шеј истәди, аларсан јејәрсән. Әһмәдијјә тәәччүблә солдата бахды. Солдат онун гашларынын дартылмасындан анлады ки, әсир бу сөзләрин һамысыны баша дүшмәјиб. Онда јенә әлләринин габарыны көстәриб әлавә еләди:

— Камрад, рус хороши, фәһлә хороши, камрад Телман лап хороши.

Инди Әһмәдијјә баша дүшдү, солдат демәк истәјир ки, о коммунистдир, фәһләдир. Алманија Коммунист Партијасынын үзвүдүр. Совет өлкәсинә дә, адамларына да рәғбәт бәсләјир. Бунары баша саландан сонра солдат ону дәфтәрханаја тәһвил вериб күлә-күлә видалашды вә гапыдан чыхды.

МАДАМ ЖАННА

Бу госпиталын анчаг ады госпитал иди. Өзү исә госпиталдан башга нәјә десән охшајырды. Әһмәдијјәнин јерләшдији «палата» ашағыја доғру 8 пилләкәнли бир зирзәми иди. Бурада даһа 4 совет әскәри хәстә јатырды. Бешинчи чарпајы бош иди. Она да Әһмәдијјәни узатдылар. Чарпајынын баш тәрәфиндә «Вәрәм хәстәлији» јарлыкы асдылар. Онун үчүн шкафын алтында ајрыча габ-гашыг гојдулар.

Бина кениш бир һәјәтин ичәрисиндә јерләширди. Бу һәјәт дөрд тәрәфдән һүндүр барыларла бағлы иди. Јола анчаг бир гапы гојулмушду. Һәјәтин кәнарында кен бир гују газылмышды. Өләнләри вә сағалмаға үмиди кәсилмиш хәстәләри өлмәмишдән бура атараг

үстләриндән бир нечә хәрәк торпаг төкүрдүләр. Гулагыны гујуја дајасайдын, дәриндән һәлә титрәк бир зарылты сәсини дә ешидә биләрдин. Инсанлыг симасыны итирмиш фашистләр буна «мәзәли мұаличә» ады вермишдиләр. Һәјәттин күнбатан тәрәфиндә ири бир шабалыд ағачынын дибини хәстәләр өвләри үчүн бәдәнләриндәки һәшәрәтлә мұбаризә мәнтәгәсинә чевирмишдиләр. Јемәк јенә һәмнин палчыг кими чөрәк вә һоррадан ибарәтди. Бирчә орасы варды ки, бурадан адамы ишләмәјә апармырдылар.

Госпиталын сүпүркәчиси 50 јашына чатмыш гысабојлу, еликүрәк гоча бир гадын иди. Сачлары чаллашмыш олса да, чаны һәлә сулу иди. О, ишинә башлајандан гуртарана кими бир кәјмә дә олсун данышмазды. Чох сирли адама охшајырды.

Биринчи күнләр Әһмәдијјә һәјәтә чыха билмирди. Бу күн о да јолдашларынын көмәји илә һәјәтә чыхды. Шабалыд ағачынын алтында тәмиз һавада бир аз динчәлдикдән сонра галхды. Палатаја гајыданда гоча арвадла үз-үзә кәлди. Арвадын чал сачлары Әһмәдијјәнин көзләринә саташанда дәриндән бир аһ чәкди.

«Көрәсән анам нә гајырыр? — дејә дүшүнчәјә далды. Ким билир, бәлкә онун да башы тамам ағармышдыр. Көрәсән кәндимиз, шәһәримиз нә вәзијјәтдәдир? Өз јашыл донларында галырлармы? Јохса, фашистләр онлара да гара кејдирибләр? Ах, бирчә силаһым олајды, бир дә сағ чаным. Кечмиш сәһвләрә бир дә јол вермәздим. Ишғалчылар онда биләрдиләр ки, аналар нечә оғул доғуб».

«Сон вахтларда гадын сәһәрләр ичәријә кирәндә Әһмәдијјә бөјүкләрә һөрмәт мәһнасында ајаға галхарды. Бә'зән дә о, гадын ишә кәләнә кими јатдығы зирзәмини сүпүрәр вә габ-гашығы јујуб гојарды. Гоча гадынын бундан хошу кәләрди.

Күнләрин бириндә гадын јенә ишә кәләндә зирзәмини тәмиз, сәлигәли көрдү. Әһмәдијјәдән башга отагда кимсә јох иди. Гадын дилә кәлди. Әһмәдијјәнин гара сачлары, гара көзләри чохдан гадынын нәзәриңи чәлб етмишди. Гадын әлини хәстәнин алнына гојуб франсызча сорушду:

— Келву насија? — Әһмәдијјә насија сөзүндән баша дүшдү ки, онун нә милләт олдуғуну сорушур.

— Азәрбајчанлыјам, — деди.

Гадын бу јерин һара олдуғуну баша дүшмәди. Она көрә дә о, суалыны бир дә тәкпар етди. Әһмәдијјә јенә Азәрбајчан дилиндә Москванын да адыны чәкди. Гадын дили вә Москва сөзүнү баша дүшдүјүндән бөјүк тәәччүблә түрк дилиндә:

— Јаврум, сән бура нәрәдән дүшдүн. Сән түркмү? — дејә сорушду.

— Хејр, азәрбајчанлыјам, совет адамы, лакин түрк дилини дә билирәм, — дедим.

Гадын бир гәдәр түрк ләһчәсиндә Әһмәдијјә илә данышандан сонра өзүнүн дә јунан олдуғуну билдирди. О, түрк дилини јахшы билирди. Ады мадам Јанна иди. Онун бир оғлу вә ики гызы варды. Әһмәдијјә сорушду:

— Бәс онлар һарададырлар?

Гадын:

— Мейманханада ишләјирләр, — деди. — Ишләмәсәләр, ишғалчылар онлары инчидәрләр. Сонра Әһмәдијјәјә әмәјинә көрә тәшәккүр едиб кетди.

Сүпүркәчи мадам Јаннаны бура мұһарибәнин әзаблы күнләри, бир дә гисас ешги кәтириб чыхармышды. О өз көзәл вәтәни Јунаныстанда бөјүк үмид вә арзуларла јашајырды. Һитлерчиләр, Чинкиз хан Ордасы кими, бу өлкәјә сохулараг онун үчүн мүгәддәс

һесаһ едилән бу гәдим өлкәнин торпағыны тапдала-
йыр, яндырыр, мәдәни абидәләрини мәһв едирди. Ян-
дырылан лаләзарлыглар, яшыл чәмәнликләр вә аби-
дәләр ичәрисиндә онун да јурду янды, дағылды. Бөјүк
оғлу Кеандопулло јурдуну мүдафиә едәркән, тутулуб
партизан ады илә Афина мејданында асылды. Та-
нымајанлар да һитлерчиләрин ким олдуғларыны таны-
дылар. Бу дөфә дәјәнәк кичик оғлунун вә ја өзүнүн
башында сындырылачагды. Горхудан балаларыны ја-
нына алараг доғма вәтәниндән дидәркин дүшдү. Га-
чыб кәлдији Франса торпағында да «гәһбәји таунун»
әлиндән јаха гуртара билмәди. Дүшмән бураја да кә-
либ чыхмышды. Өлкәнин јахшы оғулларыны асмыш,
чәһәннәм печләриндә яндырмышды. Бу онун јарасы-
нын үстүндән бир јара да вурду. О бу торпаға, бу ин-
гилаби халга пәнаһ кәтирмишди. Лакин фәлакәтләр
доғуран дүшмән бураны да тапдалајанда артыг о, дөзә
билмәјәрәк өлүмлә үз-үзә дурду. Ја дүшмәнин гаршы-
сында диз чөкмәк, ја онунла мүбаризәјә галхмаг. Елә
бу заман Совет Ордусу Сталинград әтрафында дүш-
мәни дармадағын едәндә, фашист идарәләриндә ма-
тәм бајраглары асыланда Жанна да мүбаризә јолуну
сечди. «Интигам, гәләбә, ја өлүм!» деди. Јеничә тәш-
кил едилмиш вәтәнпәрвәрләрин мүбаризә тәшкилаты-
на јазылды. Евини дә онлар үчүн гәраркаһа чевирди
вә онларын тапшырығы илә һәмин госпитала кәлди.
Демишдиләр тәшкил едиләчәк дөјүш дәстәләриндә
тәчрүбәли совет солдатларынын вә ја забитләринин
олмасы јахшы оларды. Жаннаја тапшырмышдылар ки,
госпиталда она беләләри раст кәләндә гачырыб гәрар-
каһа кәтирсин. Жанна беләләрини мин чүр бәһанәләр-
лә госпиталдан гачыра билирди. Каһ бомбардман
заманы гарышыглыгдан, ја ишыг кәсиләндә гаранлыг-
дан истифадә едир, ја да «Гујуја атылан» өлүнүн го-

лундан тутуб бир сајагла ортадан чыхарырды. Инди
Әһмәдијјә нөвбәдә дурурду. Әкәр о, Жаннанын имта-
нанындан саламат чыха билсә иди, онда Әһмәдијјәнин
бәхти кәтирәчәкди. Жанна ону бурадан мүәјјән јол-
ларла гачыра биләчәкди. Бу олачагды Жаннанын
27-чи ову. Лакин бунларын һеч бириндән Әһмәдијјәнин
хәбәри јох иди. Хәјалына да кәтирә билмәзди ки,
Жанна белә адам ола биләр.

Сабаһдан гадын һәр күн Әһмәдијјә үчүн үстү по-
бидлалы үч дилим чөрәк вә јаралары үчүн дәрман кә-
тириб хәлвәти она верди. Әһмәдијјә бунлары алыб
эвезиндә миннәтдарлығыны билдирди. О инди биринчи
дәфә иди ки, һәгиги чөрәк үзүнү көрүрдү. Она көрә
дә о, чөрәји әввәлчә хәлли ијләди, көзләринә тутуб
сонра једи. Әһмәдијјә кетдикчә дирчәлмәјә вә јара-
лары сағалмаға башлајырды.

НИЧАТ ЈОЛУ

Бу күн мадам Жанна Әһмәдијјәни тәкликдә көрмәк
үчүн јаман кирәвә ахтарырды. Көрүнүр, она нә исә
дејәси кизли сөзү варды. Она да ки, фүрсәт тапа бил-
мирди. Жанна сүпүркәни әлинә алан кими хәстәләр
чыхдылар чөлә. Онда о, фүрсәтдән истифадә едәрәк
чәлд Әһмәдијјәјә јахынлашды:

— Оғлан, сәндән әмәлли муштулуг дүшүр. Сәнинки-
ләр Сталинградда фашистләри әмәлли-башлы көтәклә-
мишләр. Инкилис-американлар Африка саһилинә го-
шун чыхарыблар. Бәс нә әчәб сән тәрпәнмирсән?

— Нечә јә'ни тәрпәнмирсән? Нә етмәлијәм? — дејә
Әһмәдијјә бөјүк бир һәјәчанла сорушду.

— Гачмаг.

— Гачмаг? Нара? Кимин јанына? Кимлә вә һансы јол илә? — дејә Әһмәдијјә Жаннаны имтаһана чәкир кими сорушду.

— Мәним јаныма, — дејә Жанна чәлд чаваб верди. — Кәл сәни оғуллуға көтүрүм.

Әһмәдијјә өз гулағына инанмады: «Көрәсән Жанна буну доғрудан деди, јохса ағзындан бир сөздү гачыртды» дејә о дүшүндү.

— Нә, нә фикрә кетдин, оғлан?

— Мадам, сиз буну доғруданмы дединиз, јохса...

— Доғрудан, доғрудан!

Буну ешидән Әһмәдијјә аз галды дуруб мадамын бојнуна сарыла, анчаг јенә өзүнү сахлады.

— Нә чүр гачым, — деди. — Ахы һәлә ајагларым ағрылыдыр.

— Шабалыд ағачына кими кедә биләрсәнми?

— Бәли, кедә биләрәм.

— Ағачын архасындакы һасара чыхыб о јана туллана биләрсәнми?

Әһмәдијјә бир гәдәр фикирләшәндән сонра севинә-севинә:

— Бир сајаг, — деди. — Лакин билсәм ки, бунун мәнә бир хејри вар, ничат тапа биләрәм, онда лап һасарын о тәрәфинә уча да биләрәм, тәки бу зиндандан хилас олум.

Жанна:

— Бу кечә саат 2-дә бизим адамларымыз сәни ба-рынын о тәрәфиндә көзләјәчәкләр.

Әһмәдијјә тәәччүблә:

— Адамларымыз дејәндә, јә'ни онлар ким ола-чаг? — дејә сорушду.

— Нәјинә лазымдыр, сәни хилас едәчәк адамлар.

Лејтенант Бессек партизанлара көмәјә кәләнләри дәстәјә апарыр.

Горхма, үрәкли ол, мөһкәм дырмаш, чәлд туллан. — Гадын она үрәк-дирәк верди.

Сөзләшәндән сонра мадам Жанна ишини гуртарыб кетди. Ахшамчағы Әһмәдијјә гәсдән үст көјнәјини вә пилоткасыны ағачын дибиндә гојуб зирзәмијә кәлди. Бир аздан јатмаг зәнки чалынды. О, јеринә узанса да, јатмады. Дәрин бир хәјала далмышды.

«Гачмаға мүвәффәг олачағаммы? Тутаг ки, гач-дым, мадам Жанна мәни һара апарачаг? Кимә тәһвил верәчәк?» Сонра лә'нәт шејтана дејиб, о бири бөјрү үстә чеврилди. Инди онун көзү габағына мүхтәлиф палтарлы, бичимли вә мүхтәлиф силаһлы партизанлар кәлиб дурдулар. Онлар «гыј» чәкиб дүшмән үстүнә

чумурдулар. Елэсэн онун да элиндэ карабин варды. О да онларла бир сырада јүјүрүр, бирдэн колларын дибинэ узаныр. О, јекәпәр үзү бүрүшмүш бир забити нишан алыб атмаг истәјирди ки, һәјәтдәки ири саатын зәнк сәси ону хәјалдан ајырды. Кечә саат бири вурду. О, бир гәдәр дә кәтүр-гој едәндән сонра ајаға галхды. Гапынын чырылтысы ешидилмәсин дејә јавашча ону јухары галдырыб ачды. Бармаглары үстә јеријәрәк чөлә чыхыб палтары үчүн шабалыд ағачына тәрәф јөнәлди. Госпиталын режиминә көрә кечә саат 12-дән сонра чөлдә элә кечә билән һәр бир хәстә динмәз, јериндәчә күлләләнирди. Инди, Әһмәдијјә буну билдији үчүн, чох бөјүк еһтијатла ағача тәрәф кедирди. Лакин горхмурду. Үрәјиндә дејирди:

«Һәр һалда гујунун дибиндә дири-дири әзијјәтлә чан вермәкдәнсә, күллә илә бир дәфәјә өлмәк даһа јакшыдыр, бу, ишин бәд тәрәфи. Јакшы тәрәфи дә одур ки, хилас ола билсәм, һәлә бир дүшмәнлә һагг-һесаба да чәкә биләчәјәм». Әһмәдијјә јолдан көлкә кими өтдү. Елә ағачын дибинә чатмышды ки, ики кешикчи алман дилиндә даныша-даныша кәлирдиләр. О чәлд ағачын архасына кечди, үрәји бәрк дөјүнүрдү. Бир нечә дәгигә белә дајанды. Тамам сәс-сәмир кәсиләндән сонра архадан чыхыб үст палтарыны кејәрәк ағачын тәпәсинә, орадән да һасара чыхмаға чалышды. Кәнчлијинин чох һиссәсини овчулугда, дағларда, мешәләрдә кечирән Әһмәдијјә, инди бөјүк чәтнликлә бу һасары чыха билди. О тәрәфдән ону көрдүләр. Ашағыда чиб фәнәриндән јерә зәиф бир көј ишыг салмагла Әһмәдијјәни баша салдылар ки, јол ачыгдыр. Әһмәдијјә дәрһал буну баша дүшдү, дајанмајараг тез о бири тәрәфә тулланды. Гычлары бүкүлдү. О әсирди. Анчаг мәлум дејилди о нијә әсир. Севиндијиндән, горхудан вә ја зәифликдән. Колун далындан чыхан Жанна өз гызы илә бирликдә дәрһал ону галдырыб голундан

тутдулар вә тәләсик јола дүзәлдиләр. Бир нечә күчә кечәндән сонра бурлуб габагдакы балача бағда отурдулар. Мадам Жаннанын еви су бағда иди. О, евә тәрәф бир ишыг вериб, ики дәфә чаваб аландан сонра чаван бир оғлан кәлди. Бу, Жаннанын кичик оғлу иди. Әһмәдијјәни ашағы мәртәбәдә ачылан гапыдан ичәри апардылар. Ичәридә хәритәнин габағында бир груп һәрби палтар кејмиш франсыз отурмушдү. Булар јени тәшкил едилмиш гәраркаһ забитләри вә дәстә командирләри идиләр. Чеврилиб Әһмәдијјә бахдылар. Сонра бир-бири илә нә исә данышыб күлдүләр вә мадам Жаннанын чијнинә вуруб еләсэн «афәрин» дедиләр. Онлардан ән һүндүрү ајаға галхараг Әһмәдијјә эл вериб һал-әһвал тутмаг истәди. Анчаг Әһмәдијјә франсыз дилини билмәдији үчүн һим-ишарә илә ону баша сала билдиләр. Бу адам кәләчәк корпус командирин полковник Томас иди. Бу заман мадам Жанна голтуғунда ири бир бағлама ичәри кирди. Күләр үзлә Әһмәдијјәни јанына салыб ванна отағына апарды. Бағламадакы алт палтарыны Әһмәдијјә вәриб кетди. Әһмәдијјә көзәлчә чимиб тәмизләнди. Елә бил дүнјаја индичә кәлмишди. Она көһнә бир үст палтары да вердиләр. Ваннадан чыхандан сонра ону үст мәртәбәјә апарыб габағына јүнкүл јемәк гојдулар.

КҮНДҮЗЛӘР ӨЛҮР, КЕЧӘЛӘР ДИРИЛИР

Мадам Жанна шам јемәји заманы јеничә кәлмиш дәстә рәһбәри лејтенант Бессеклә Әһмәдијјәни таныш етди. Тәшкил едиләчәк партизан бирләшмәсиндә о, рота командирин вәзифәсини тутачагды. Жанна Әһмәдијјә:

— Бу оғлан һәр заман сизә лазым олачаг, ким билир, бәлкә дә гардаш олачагдыр, ахы сиз һәмишә бир

жердә олачагыныз, — деди. Мәчлисдәкиләрин һамысы Әһмәдијјәнин кәлишинә севинирди. Ахы о, совет дәјүшчүсүдүр. Франсызлар совет дәјүшчүсүнүн икидлинә, мөһәрәтинә јахшы бәләд идиләр.

Мәчлисин ахырында Жаннанын оғлу ајаға галхараг, Әһмәдијјә ишарә илә «кедәк» деди. Әһмәдијјә дәрһал галхды. Мадам она јанашараг:

— Сәни инди биз бу чаван оғланла бир јерә гонаг көндәририк. Бир вахт орада тәк галачагсан. Горхмајасан, чәкинмәјәсэн, оғлан сәнә орада һәр шеји баша салачаг. О өзкә дејил, мәним оғлумдур. Бу сәнин вәтәнинин вә бизим хејримизә олачагдыр. Әһмәдијјә «баш үстә» дејиб оғланын јанына дүшдү. Оғланын элиндә гара парчадан бир бағлама вар иди. Гаранлыг кечә иди. Кәсмә јолларла һәр икиси көлкә кими сүр'әтлә өтүрдүләр. Нәһәјәт кәлиб бир гәбристанлыға чатдылар. Әһмәдијјәни тәәччүб көтүрдү. «Бу нә демәкдир, мәни бу оғлан һара апарыр, јох, бурада јәгин бир иш вар». Гәбристанлығын солун а кол-кос басмыш бир хараба дахма вар иди. Оғлан үзүнү мат галан Әһмәдијјә чевирәрәк:

— Фашистләр һәр күн евләрдә ахтарыш апарырлар. Сизин гачмағыныз мүнәсибәти илә ахтарыш бир аз да чиддиләшә биләр. Әлә дүшмәмәк үчүн сиз бир нечә күн бурада галмалы олачагыныз. Ики-үч күн бурада галыб сонра евә гәјтарылачагыныз. Чәтинлик чәкмәјәчәксиниз. Бу бағламада сизин үчүн јемәк гојулмуш, хырда бағламада исә һәр еһтијата гаршы бир тапанча, үч дараг күллә вә ики әл гумбарасы вар. Сиздән әввәл бу дахмада чох адам олмушдур. Дахма е'тибарлыдыр, — дејиб Әһмәдијјә илә видалашыб кетди.

Әһмәдијјә өз-өзүнә: «госпиталын һәјәтиндәки гују динбиндә дири-дири доғрудан өлмәкдәнсә, бурада тапанчалы узаныб јаландан өлмәк јахшыдыр. Гој көрәк бунун ахыры нечә олачаг, һәр һалда пис олмаз» дејә дүшүндү.

О бу дахмада икән госпиталдакы јолдашлары елә зәни етдиләр ки, јәгин ону бу һәјәтдәки гујуа атыблар, она көрә дә онун руһуна хач чәкәрәк чыхыб кетдиләр. Әһмәдијјә 3 күн бурада галды. Дөрдүнчү күн кечә, араларындакы шәртә көрә, 4 дәфә гапы дәјүлдү. Гапы ачылды. Әһмәдијјә чөлә чыхды. Кәләнлә гучаглашдылар, сонра јола чыхыб евә кәлдиләр. Мадам Жанна шүчәәтли икид Әһмәдијјәни гучаглајыб оғлу кими өпдү вә һалыны сорушду. Сонра Әһмәдијјәнин чижинә вуравура: — доғру дејирләрмиш ки, совет адамы олдугча мөһкәм вә дөзүмлү олурмуш, — деди.

Јемәкдән сонра Жанна ону евиндәки шәраб зирзәмисинә апарды.

— Машаллаһ, — деди, — имтаһанлары јахшы кечирисән. Инди даһа кечәләр гәбристанлыгда јатмајыб, гајыдыб бу зирзәмијә кәләчәксән. Имтаһанын бир һиссәсини бурада вермәли олачагсан. Бах, о шәраб бочкасыны көрүрсән?

— Бәли, көрүрәм.

— Иә, бочканын гапағы елә гајрылмышдыр ки, ичәрисинә кирәндән сонра електрик дүмәснини басырсан, гапы автоматик өртүлүр, истәнилән вахт јенә дүмә илә ачылыр, — деди. Зирзәминин гапысы ачыланда ичәријә зәнк чалыныр. Бундан горхма. Ики зәнк сәси оlanda баша салыныр ки, тәһлүкә вар. Дәрһал һәмин бочкаја кириб дүмәни басарсан. Тәһлүкә өтән кими јенә бир зәнк чалыначаг, бу «отбоју» әвәз едир. Бочкадан чыхыб јенә ади һәјәтына башларсан.

Бу ахшам онула бир нечә дәфә мәшг кечдиләр. Мадам Жаннанын гызы мадмуазел Грина она һәр ахшам бир саат франсыз дилини дә өјрәтмәли олду. Әһмәдијјә там ики ај күндүзләр гәбристанлыгда «өлүр», кечәләр бу зирзәмидә «дирилирди».

Бу, бир үзүчү һал олса да, кәләчәк дәјүшләр үчүн дөзүмлү олмаг вәрдишини Әһмәдијјә ашылајырды.

ДУШМЭНЭ ГАРШЫ ГҮВВЭЛЭР ТОПЛАНЫР

Әһмәдијјә мадам Жаннанын евиндә јахшы јејиб истираһәт едирди. Һәм дә дүшмән пәнчәсиндән гуртардығы үчүн хејли көкәлмишди. Бирчә дәрди вардыса, о да доғма вәтән вә ана иди. Дура билмирди. Ишғалчыларла дөјүшә киришәчәји күнү сәбирсизликлә көзләјирди. Она бирчә силаһ верәк, бир дә «һә» дејән лазым иди. Тез-тез евә кәлән лејтенант Бессек вә капитан Пинардан һәмишә дөјүш вахтынын нә заман баша чатачағыны өјрәнирди. Икинчи дүнја мұһарибәси заманы Франса буржуа Лавал һөкүмәти вә онун кенераллары милјард франклара баша кәлән мәшһур маисино хәттини хәјанәт едәрәк, демәк олар, мұғавимәтсиз, дүшмәнә тәслим етдикләриндән, бир чох камуслу забит вә солдатлар сонралар јарадылмыш ојунчаг маршал Петен һөкүмәтинә хидмәт етмәдиләр. Онлар вәтәнә хидмәт етмәји өзләринә ән јүксәк идеал һесаб етдиләр. Јерләрдә тәшкил едилән мұғавимәт һәрәкатына гошулдулар. Сонрадан партизан дәстәләри јарадараг, әлләриндә силаһ дүшмәнә гаршы өлүм-дирим дөјүшүнә башладылар.

Пинарла Бессек дә һәмин забитләрдән иди. Пинар ордуда баталјон командири олмушду. О, һүндүрбојлу, азданышан, чох чевик бир командир иди. Евли иди, ики ушағы да варды. Верилән тапшырыглары јеринә јетирмәкдә чох маһир иди.

Бессек ортабојлу, субај, чаван бир забит иди. Ики гардашдылар. Бөјүјү о иди, кичији дә бу дәстәләрин бириндә сырави дөјүшчү иди. Чәсур оғлан иди. Дөјүш әмәлијјатына фикирләшмәдән башламазды. Лакин икиси дә тәсадүфдән јаха гуртара билмирдиләр. Әһмәдијјә артыг ишә башламаг үчүн ахшам Бессеклә јола дүшдү. Кедәндә мадам Жанна Әһмәдијјә илә бир ана кими гучаглашыб видалашды. Машына миниб шә-

һәрин кәнарындакы тәпәјә доғру кетдиләр. Сүр'әтлә шүтүјән машын тәпәннин дөшүнә чатыб дајанды. Лејтенант Бессек чиб фәнәриндән тәпәјә тәрәф сары бир ишыг верди. Көј ишыгла она чаваб вердиләр. Бу заман онлар машындан дүшәрәк тәпәннин о тәрәфиндәки кичик бир килсәјә кирдиләр. Ичәридә онлары 45—50 јашларында кешиш гаршылады. Саламлашдылар. Бу, Әһмәдијјәјә чох тәәччүблү көрүндү. Кешишә дә етибар етмәк олармы? — дејә өзлүјүндә фикирләшди. Доғрудан да о, кичик рүтбәли вәтәнпәрвәр бир кешиш иди. Ишғалчыларга гаршы мұбаризәдә партизанларга көмәјини әсиркәмәзди. Бу ахыр вахтларда вәтәнпәрвәрләр ора бир нечә дәфә гачырдыглары әсирләри көндәрмишдиләр. О да онларга сығыначаг јери вермиш, једиздирмишдир, сонра да мешәјә јола салмышдыр. Бир нечә күн Әһмәдијјә дә бурада галды, сонра бир дәстә вәтәнпәрвәрлә Бессекин рәһбәрлији алтында јола дүшдүләр. Кечәләр чајлардан, дәрәләрдән, дүзләрдән кечиб, күндүзләри мешәдә далдаланырдылар. Ики күндән сонра онлар кечәјары кәлиб Франсанын чәнубунда олан Тарб шәһәринә чатдылар. Бессек бу јерләрә бәләд олдуғу үчүн кизләнмәјә таныш јерләри дә вар иди. О, габаға дүшүб шәһәрин лап кәнарындакы јашыл рәнкли бир гапыны дөјдү. Гапыны ачан гадын Бессеки таныјараг ичәри бурахды. Бир аздан Бессек чөлә чыхараг јолдашларыны да чағырыб ичәри апарды. Шам сүфрәсинин архасында Бессек кәндин бир нечә јахын адамлары барәсиндә һал-әһвал тутду. Сәһәрә јахын ев саһибинә тәшәккүр едиб јенә мешәјә чәкилдиләр. Партизанларын сајы кетдикчә артырды. Бунларын ичәрисиндә ики нәфәри гадын иди. Онлар бош вахтларында Әһмәдијјәјә һәм франсыз, һәм дә алман дилини өјрәдирдиләр. Партизанларын һамысы әли силаһлы мешәдә галмышдылар. Бунлардан бир һиссәси шәһәрдә, өз евиндә јашамагла ишғалчыларын идәрә-

ләрində катиб, макинчы ишләјирди; һәтта франсыз полисиндә дә ишләјән варды. Мешәдә олан партизан дәстәсинин ики гәраркаһы вар иди; бунлардан бири һәгиги, о бири исә алдадычы иди. Бунлар бир-бириндән хејли узаг идиләр. Сатгынчылыг тәһлүкәсиндән јаха гуртармаг үчүн јени гәбул едилән партизан әввәлчә бу алдадычы гәраркаһа кәтирилиб анд ичдирилди. Шәјәд хәјанәт үз верәрсә вә ја басгын оларса, дәстәнин әсас гүввәсини зәрбә алтындан чыхармаг үчүн бу алдадычы гәраркаһын бөјүк ролу ола биләрди.

СОВЕТ ТАКТИКАСЫ ÜSTÜN ЧЫХДЫ

Чох чәкмәди ки, бу рајонда топлашан партизанларын вә силаһлы вәтәнпәрвәрләрин сајы бир нечә минә чатды. Буна Тарб-ет-Һоран* корпусу ады верилди. Бу корпус Франсанын чәнубунда ән гүввәтли, зәһмли вә гырычы партизан дәстәләриндән бири иди. Буна подполковник Томас рәһбәрлик едирди. О, лап ушаглыгындан һагг-әдаләт ахтарырды, анчаг ону икинчи дүнја мұһарибәсинә кими тана билмәмишди. Јалныз Франсанын сатгын һөкүмәти мәғлүб оландан сонра бу әдаләт јаваш-јаваш кәзүнә дәјмәјә башламышды. О көрүрдү ки, коммунистләр һәмишә һагга дајаг дурурлар. Халгын мәнәфејини горујурлар, сөзләри илә ишләри бир олур. Коммунисти тутуб күлләләјирләр, дар ағачынын алтына апарырлар, горхмајараг тутдуғу јолдан дөнмүр. Франсада мұхтәлиф адлар алтында чохлу буржуа партијалары вар. Бу партијаларын рәһбәрләри ағзы көпүкләнә-көпүкләнә һагдан, әдаләтдән

* Тарб — шәһәр, Һоран — онун јахынлығындакы чајын адыдыр.

дәм вурур, анчаг онлар һара, бунлар һара? Буржуа рәһбәрләри чибләринин хатиринә вәтәни дә, халгы да, милләти дә сатмаға һазырдылар. Томас да габаглар алданыб бу партијаларын биринә дахил олмушду, чыхды. Өзүнү вәтәнинин, халгынын сәадәтинә һәср етди. О да, Пинар вә Бессек кими, вәтәнпәрвәрләр тәшкилатына јазылды, онларын дәстә командирини олду, сонралар ону корпус командирлијинә ирәли чәкдиләр. О, артыг 45 јашларына чатмышды. Һүндүрбој, хошсифәт, јорғунлуг билмәјән, чәтинликдә өзүнү итирмәјән бир адамды. Сәһвә јол вермәзди. Онун јахшы чәһәтләриндән бири дә о иди ки, әмәлијјаты иткисиз баша чатдырмаға чалышырды. Мәсләһәтдән кери дурмазды.

Дәстәдә Әһмәдијјәни Харго чағырыр, өзүнә дә кичик командир рүтбәси вермишдиләр. Бу рүтбә она бачарыг вә чәддлијинә көрә верилмишди. О өз дәстәсиндә бөјүк әмәк сәрф етмишди. Бу ики ај әрзиндә көрмүшдү ки, тәхрибата көндәрилән дәстәләр чох вахт һәм тапшырығы јеринә јетирә билмир, һәм дә бөјүк тәләфәтла кери гајыдырлар. Бу һал Әһмәдијјәни чох нараһат едирди. О бунун сәбәбини партизанларын тәчрүбәсиз олмасында көрдү. Харго өз дәстәсиндә Гызыл Орду сырасында алдыгы дөјүш тәчрүбәсини, дәмир интизамыны ишә салмаг гәрарына кәлди. Бундан сонра тапшырыға кедән бу партизан групу иди ишгәлчылар үчүн көрүнмәз вә тутулмаз иди. Тапшырыға кедәркән данышмаг, папирос чәкмәк, фәнәр јандырмаг гәти гадаған едилди. Группун һәр нәфәри бир-бириндән хејли аралы олмалы, лап габагда дозор қетмәли иди. Хәбәрләр јалныз ишарә илә билдирилмәли, гулаглар исә ити олмалы, мешәнин бүтүн сирри өјрәнилмәли, һансы ағач, һансы јарпаг күләкдә, јағышда, сакитликдә нә чүр тәрпәшир вә сәсләнир. Буну партизан билмәли иди. Һансы мешәдә нә кими гушларын олдуғуну, бу гушларын нә чүр сәс чы-

хартдыгларыны, бунун тэбии вэ ја сүн'и олдуғуну дэриндэн өјрөнмэли иди. Бу гайда корпусда да эвр васитэси илэ гэбул едилди. Франсыз партизанлары бу гайданы өјрөнмэли олдулар. Буну позанлара гаршы илк дэфэлэр јүнкүл, сонралар чидди тэдбирлэр көрүлмэјэ башланды. Бу, јахшы нэтичэлэр вердији үчүн корпус командирин бирлэшмэлэр үзрә вердији эмириндэ «Совет һәрби тактикасынын» үстүнлүјүнү гејд етди вэ буну дэстэјэ кәтирэн Харгоја тәшәккүр е'лан етди.

ХАРГО ФАШИСТЛЭРЛЭ БИРИНЧИ ҺЕСАБЫ АЧДЫ

Бордо, Гарт шәһәрләрин арасында һоранно чајы үзәриндәки дәмирјол көрпүсүндән Шәрг чәбһәсинә һәр күн хејли дөјүш сурсаты көндәрилди. Бу, «Виши һөкүмәтинин» алман фашистләринә јардымы иди. Корпусун гәраркаһы бу көрпүнүн дағдылмасыны лазым билди. Бу эмәлијаты кечирмәк башда лејтенант Бессек вэ онун мұавини Харго олмагла, он бир нәфәрлик бир група тапшырылды. Кечә саат 10-да дэстә јола дүшдү. Јаз фәсли иди, дағ чичәкләринин этри этрафа јайылырды. Јол узаг иди. Дан јери сөкүлмәмиш онлар өзләрини мөшәнин дәринликләринә вериб далдаландылар. Гаранлыг дүшән кими јенә јола дүшәрәк кечәјары кәлиб тапшырыг јеринә чатдылар. Көрпүјә 50 метр галмыш дајандылар. Көрпү чох да һүндүр дејилди. Харго Бессеклә мәшвәрәт едәндән сонра ики нәфәр дөјүшчү көтүрүб материалларла көрпүјә јахынлашды. Этрафы өјрөнәндән сонра саһилдә басдырылмыш орта сүтундан көрпүјә дырмашдылар. Релсин алтындаки дөшәмәни дешиб көрпүнүн дајаначағы олан ики мәркәзи сүтунла әлагә јаратмаг лазым иди. Бу сүтунларин партлатмагла көрпүнү дағымтаг оларды. Бычаглар, гармаглар ишә дүшдү.

Көрүнүр, көрпүнүн башында олан дүшмән будкасында кешикчиләр јатмышдылар. Һеч көрпү үзәриндә кәзән нөвбәтчиләр дә кәзә дәјмирди. Тәсадүфи бир һадисә үз вермәсә, тапшырыг мұвәффәгијәтлә јеринә је-тириләчәкди. Пусгуда дуран о бири јолдашлары дарыхмаға башладылар. Иш бир гәдәр кечикмишди. Бессек дөјүшчүләрән 3 нәфәрини көмәк үчүн көндәрди. Лакин бу дөјүшчүләр көрпүјә чатдыгда Харгонун группуну тапмаг үчүн этрафын сәссизлијинә архаланыб көһнә адәтләрин үзрә чиб фәнәрләриндән ишыг салдылар. Мүркүләмәкдә олан алман кешикчиси ишыгы көрән кими дәрһал автоматдан һәјечан атәши ачыб бүтүн мұһафизә дэстәсини ајаға галдырды. Ишыг кәлән јерә күлләләр јағыш кими јағмаға башлады. Кешикчиләр елә баша дүшмүшдүләр ки, партизанлар һәлә көрпүјә инди јахынлашмаг истәјирләр. Опа көрә дә онлар көрпүнүн үстүнү бурахыб ишыг кәлән јери мұһасирәјә алмаға башладылар. Гәфилдән јахалакәи дэстә Харгонун группуну дүшмән көзүндән јајындырмаг үчүн атыша-атыша кери чәкнәмәјә вэ дүшмән гүивәсини өзүнә чәлб етмәјә башлады. Лакин 3 нәфәр мұһасирәдә галды. Бу заман Харго иши сүр'әтләндирди, ағышмаларын лап о гызғын вахтында тапшырыгы баша чатдырыб, јолдашлары илә көрпүнүн о тајын-дан сүтундан сүрүшүб јерә ендиләр. Саһилдәки гәмышлыгда бир гәдәр кизләниб сонра сүрүнә-сүрүнә чај саһил бојунча арадан чыктылар. Хејли кетдикдән сонра мөшәликдә јүксәлән ири палыд ағачына чыхыб ишләринин нәтичәсини көзләмәјә башладылар. Гатарын көрпүдән кечмәсинә аз галырды. Дөјүшчүләрин үрөкләри дөјүнүрдү. Саата бахдылар, вахт иди. Анчаг гатардан хәбәр јох иди. Харгонун група тәшвишә дүшмәјә башлады. Нә ола биләр? Јохса ишин үстү ачылыб, стансијаја хәбәр верибләр. О бу тәшвишин ичәри-

синдә иди ки, узагдан паровозун ишыг сачан көзләри көрүндү. Гатар јахынлашдыгча бу көзләр дә бөјүжүрдү. Нәһәјәт гатар көрпүжә јахынлашды. Үрәкләр сыхылмаға, гулаглар ачылмаға башлады. Бөјүк бир курулту гопду, түстү этрафы бүрүдү. Көјдән јерә тахта, дөмир парчалары јағырды. Елә бирдән бир-биринин ичәрисинә кечмиш вагонлар бөјүк курулту илә суја төкүлдү. Әмәлијјат көзәл јеринә јетирилмишди. Инди даһа гајытмаг оларды. Анчаг дөјүшчүләр јерли олмалары үчүн гәраркаһа кедән јолун сәмтини итирдиләр. Бир гәдәр сакит дурандан сонра компаса бахыб чәнуба тәрәф јөнәлдиләр. Сејрәк бир мешә илә хејли кедиб јола чыхдылар. Гаршыда кәнд көрүндү. Кечәдән хејли кечмишди. Нәр еһтимала гаршы достлар бир дә силаһларыны јохлајыб кәндә кирдиләр. Кәндин башындакы биринчи евин һәјәтинә кириб һеч кими көрмәдиләр. Нәлә гаранлыг иди. Ишғалчылар бурада да партизанларын горхусундан кәндин кәнарыннан мәркәзинә јығышмышдылар. Нәмишә ики тапанча кәзди рән Харго јолдашларыны һәјәтдә пусгуда гојуб өзү гапыны дөјдү. Гоча бир киши гапыны ачыб габаға чыхды. Тапанчаларын икиси дә гочанын дөшүнә сөјкәнди.

Харго:

— Гоча, сәс чыхарма, евдә даһа ким вар? — дејә сорушду.

— Оғлум вә кәлиним, — дејә гоча чаваб верди.

— Онда оғланы пычылты илә чағыр чөлә, кәлини исә, гоча, нараһат еләмә, гој јатсын, ешитдин?

Гоча биринчи дөфә иди ки, әли тапанчалылардан белә һөрмәтли сөз ешидирди. Чағырмаға ичәри кирән гоча, оғлу илә кери гајыданда тапанчалары Харгонун әлиндә көрмәдикдә үрәјинин дөјүнтүсү дајанды. Демәк, тәһлүкәли бир шеј јох иди. Харго оғлана:

— Гочаг оғлан, бизи бурадан Тарб јолуна чыхар, сонра јенә гајыдыб кәл евинә, — деди. Оғлан Харгону башдан-ајаға гәдәр сүздү, хошуна кәлдији үчүн разылыг верди. Кејиниб јола дүшдүләр. Онлар динмәз-сөјләмәз, лал кими јол кедирдиләр. Кечә, сәһәри доғмаг үчүн бир дөгигәлијә гара чадранын архасына кечмишди. Көз-көзү көрмүрдү. Гәфилдән гаршыда чәлд тәрпәнән бир нечә инсан гаралтысы көрүндү вә «һалт!» — дејә бир әмр верилди. Сәс чыхан кими Харгонун дөјүшчүләри дәрһал бычағы оғланын боғазына дајадылар. Онлар елә зәни етдиләр ки, оғлан онлары гәсдән фашист постуна кәтириб чыхармышдыр. Харгонун тапанчалары јенә үзә чыхды. Бу ахшамын паролю «Дуло» (су) иди. Нәр еһтимала гаршы Харго бу ады чәкди. О тәрәфдән дә белә чаваб кәлмәклә һәр ики тәрәфин гучаглашмасы бир олду. Харгону сәсиндән танымышдылар. Бу, Бессекин дәстәси иди. Онлар да тәһибдән гачараг бураја кәлиб чыхмышдылар. Онлардан бири өлмүш, о бири 3 нәфәрдән исә хәбәрләри јох иди. Јалныз бир нечә күн сонра билдиләр ки, онларын үчү дә чиб фәнәрләринин гурбаны олмуш, чәсәдләри исә дағыдылмыш көрпүнүн сүтунундан асылмышды. Көрпү әсаслы сурәтдә партладылмыш, чаја кедән вагонларда исә хејли дөјүш сурсаты, јүздән јухары солдат вә забит мәнв олмушду.

Көрпүнүн тәмири бир аја баша кәлди.

ЧӘЛДЛИК ВӘ МӘРДЛИК

Тапшырыг лазымынча јеринә јетирилдији үчүн Харгонун групу дәстә гаршысында командалыгдан икинчи дөфә тәшәккүр алды. Дәстә бөјүдүкчә силаһа да еһтијач артырды. Шәһәр полиц идарәсиндә ишләјән

франсыз вэтэнпэрвэрләриндән бири дэстәҗә мә'лумат верди ки, шәһәр комендатлығынын анбарында хеҗли силаһ вардыр. Комендатын мәнзили базар күнү ахшамлар кеф мәчлисинә чеврилир. Шәһәрин бүтүн али рүтбәли фашист забитләри бурада әтирли «Шампан» шәрабларындан ичиб кефә бахырлар. Бу кеф мәчлиси заманы фүрсәтдән истифадә едәрәк истәнилән гәдәр силаһ әлдә едилә биләр. Корпус командири Томас өз фикрини коменданлығын мүшавирәсиндә музакирәҗә гојду. Фикир бәҗәнилди. Сәһәр бинанын дахили гурулушу һаггында хәритә әлдә едилди. Ајдын олду ки, бу дөврәси һасара алынмыш бина кечмишдә маликанә имиш. Бинанын бөјүк һәҗәтинин ортасында икимәртәбә бир ев учалыр. Комендатын идарәси ашханада вә җатачагы јухары мәртәбәдә јерләшир. Һәҗәтә анчаг чөлдән бир гапы вар. Кешикчинин бири гапыда, о бири дә һәҗәтдә һәбсхана гапысында дурурду. Кешикчиләр дэстәси ашағы мәртәбәнин сағ кәнарында олан отагда, силаһ анбары исә бинанын сол кәнарында олан отагда јерләшдирилмишди. Бу отагларын бир-бириндән 30 аддым арасы оларды. Тәртиб едилмиш плана көрә эмәлијјат һәҗәтин ичәрисиндән башланмалы иди. Гапыдакы кешикчинин ортадан көтүрүлмәсинә еһтијач јох иди, чүнки мәгсәд комендатлығы һүчүм етмәк дејил, силаһлары әлә кечирмәк иди. Хырда еһтијатсызлыг үзүндән вә ја гапыда бир һадисә үз версә иди, шәһәрин бүтүн силаһлы гүввәләри дәрһал бинаны мүһасирәҗә алыб ичәриҗә кирмиш партизанларын бирини дә олса чөлә дири бурахмаздылар.

Бу эмәлијјаты кечирмәк иши јенә дэстә командири лејтенант Бессекә вә онун мүавини Харгоја тапшырылды. Базар күнү ахшамдан ики саат кечмиш ики машин бинанын арха тәрәфиндәки һасара сөјкәнди. Бир көз гырпана кими 30 дөјүшчү бир-биринин әлине,

әлиндән чијнинә галхараг барыдан кәндирлә һәҗәтә дүшдүләр. Дәрһал отузу да көлкә кими ағачларын арасында көздән итдиләр.

Икинчи мәртәбәдә бөјүк бир салонда чилчырагбанлыг иди. Бу күн Исанын дирилән күнү иди. Көз гамашдырычы ишыглар алтында гырхылмыш башлар, җағлы пејсәрләр, пәртләшмиш гырмызы сифәтләр парылдајырды. Фашист бәстәкарлары тәрәфиндән алман силаһынын күчү шәрәфинә јазылмыш «Парисин тәслими» маһнысынын ејбәчәр мусигиси бинаны башына көтүрмүшдү. «Гәләбәдән» хумарланмыш забитләр ағызларыны чувал кими ачыб сәсләрини күчләри кәлдикчә пластинканын сәсинә гарышдырараг, онун сәдасыны бир гәдәр дә учалдырдылар. Бир нечә гырмызылодаг сәрхош Парис шансанеткалары да онлара гарышмышды. Бу ахшам тәк бу салон дејил, Франса торпағы бир чох јердә ишғалчыларын ајаглары алтында тапдаланырды. Ахы, әсиндә Парис дөјүш мејданында тәслим олмамышды. Ону көз бәбәји кими мүдафиә етмәҗә Парис вә Франса халгынын гүввәси вар иди. Ахы, бу халгын бабалары 1791—94-чү илләрдә Франса ингилабы заманы, 1871-чи ил Парис коммунасы заманы бирләшмиш дүшмән гүввәләри үзәриндә гәләбә чала билдикләри һалда, бәс нијә инди Парисин тәслим нәғмәси охунсун. Демәк, Парисин сатгын, хәҗәткар кенераллар вә һаким синиф сатмышды. Гој нәғмә бунларын хәҗәнәти һаггында охунсун.

...Гаранлыгда олан көлкәләр чанланыб һәрәкәтә кәлди. Бу һај-күјүн вә сорхошлуғун эмәлијјата хеҗли көмәји олду. Ағалар кефлә, нөкәрләр исә бошгаблары јаламагла башлары гарышмышды. Мусиги вә нәғмә сәсләри һәҗәти башына көтүрмүшдү. Һәҗәтдәки кешикчини Харго јанындакы јолдашы илә ортадан көтүрәрәк анбар јолунун тәһлүкәсизлијини тәмин етмәли иди.

Һәҗәтдә кәзән кешикчи дә бу «гәләбә» сәдаларында нәшәләнмишди. Јухарыда забитләрин голунда оҗнајан јарылут, гырмызыдодаг гадынларын марча-марчы башлачанда кешикчинин дә ағзы суланды. Арвады кәлиб көзү гаршысында дурду. О, хәјалән арвады илә данышырды. Арвады она:

«Ај бишүүр, халг милјончу олуб, сән һәлә индијә кими вар-јох бир дәнә бағлама кәндәрмисән. О да әски-үскү. Бојуна гамыш өлчүм. Бәс даһа ағзын нијә суланды. Һеј, мәнә бах... јохса көзүнә бир шеј көрүнүб. Нечә... Нә?»

Елә киши ағзыны ачырды ки, чаваб версин, чораб тајыны ағзына тыхадылар, алмаз кими бычағы да чийнинин алтына санчыб үрәјинә чатлырдылар. Өлүсүнү кәнардакы пилләкәнин алтына сүрүдүләр. Кәлкәләр чәлд анбарын гапысына јанашыб гыфылы сындырдылар. Бир нечә јешији һасарын дибиндә үст-үстә гојараг пилләкән гајырдылар. Машынын ичи долана кими силәдән дашыдылар. Долан кими һәбсханадакы 6 дустагы да көтүрүб өзләри илә машына отуртдулар.

«Парисин тәслими» нәғмәси Харгонун кефинә дәјмишди. Белиндәки гајышдан гумбаранын бирини ачыб кеф мәчлисини һәдәфә алды. Лакин Бессек онун әлини тутараг:

— Јохса гумбараны салона атмаг истәјирсән — деди.

— Бәли! — дејә Харго чаваб верди.

— Нә сәбәбә?

— Парисин гисасыны алмаг үчүн.

Бессек наразылыгла:

— Әкәр, — деди, — бурада 5—10 забит өләчәксә, сәһәр онун әвәзинә франсызлардан бир нечә јүз гоча, гадын, ушаг күлләләнәчәк вә ја асылачагдыр. — Харго гајыдыб гумбараны јеринә бағладыса да, анчаг чатылан гашлары ачылмады.

СОЈГУНЧУЛАР КӘНДИ ЈАНДЫРДЫЛАР

Али забитләрин көзү гаршысында комендант анбарынын јарылыб күлли миндирмишди. Ачыгдан һәр партизанын башына он мин франк мұкафат тәјин етдиләр. Икичә нәфәри дә олса әлә кечирә билсәјдиләр, даһа һеч дәрдләри олмазды. Онлары кәтириб мәркәзи күчәнин лап ортасында асардылар. Јухарыдан әләвә олараг бура бир баталјон «СС» гошуну кәндәрәндә даһа партизан корпусунун бурада дајанмасынын мәнасы јох иди. О, индики вахтда дүшмәнин зәиф тәрәфини тапыб она орадан зәрбә вурмаг нијјәтиндә иди. Јүрүшә башлајан корпус кәлиб Марсел шәһәри јахынлығына чыхды. Бу рајонларда олан партизан дәстәләри илә әлағә јаратды. Гәраркаһ дәрһал әтрафа постлар гојду. Шәһәр кәнарындакы постлара малгара күдән нахырчы палтары кејиндирдиләр. Бир һәфтә сонра хәбәр чыхды ки, гоншу партизан дәстәсиндән 5 нәфәр кәшфијатчыны Соломон кәндиндә ишғалчылар тутмаг истәмишләр. Лакин партизанлар әлә кечмәјәрәк атыша-атыша кери чәкилиб арадан чыхмышлар. Дүшмәндән бири өлүб, бири јараланмышдыр. Ишғалчылар белә гәрара кәлдиләр ки, кәндин партизанларла әлағәси вар. «Мәғлубедилмәз» алман силаһлы гүввәләринин күчүнү онлара бир дә көстәрмәк үчүн кәндә бир баталјон автоматчы кәндәрдиләр. Бунун габағыны алмаг үчүн гәраркаһ өзүнүн гүввәсиндән бир груп ајырыб гоншу дәстәјә көмәјә кәндәрди.

Кәндә кирмиш ишғалчылар әһалини евләриндән гөвүб машынлара долдурандан сонра гарәтә башладылар. Ахшама јахын кәнди јандырыб јола дүзәлдиләр.

Партизанлар јарым километр јолу миналајыб өзләри дә јолун ики тәрәфиндә пүсгуда дурмушдулар. Гаш

гараланда узагдан аглашма, нэлэ сәсләри ешидилди. Машындар жүкләринин ағырлығына көрә јаваш-јаваш прәлиләјирди. Габагдакы машин кәлиб мина үстүнә чыхан кими гулагбатырычы сәс дағ вә мешәләрә јайылыб әкс-сәда верди. Ахырда кәлән машина да чәлд бир нечә гумбара атылды. Әсир едилмиш адамларын көмәји илә о бири машинлардакы кешикчиләрин дә нәфәсини кәсдиләр.

Гәфилдән јахаланмыш дүшмән чакнашмаја, ваһимәјә дүшдүјүндән тез дә мәғлуб олду. Бир нечәси чаныны көтүрүб гача билди.

Әһали саламат галан машинлара миндирилди. Ишгалчыларын гарәт едиб өзләри илә апармаг истәдикләри гижмәтли маллары да саһибләринә гајтардылар. Јолда өзләрини мұһафизә едә билмәк үчүн гәнимәт алдылары автоматлардан да бир нечәсини онлара вериб, бурадан 60 километр аралы олан башга бир кәндә көндәрдиләр.

Бу дөјүшдә Харго өз взводу илә фәргләндијинә көрә дәстә гаршысында команданлыг тәрәфиндән тәвәккүр алды.

Бир һәфтә кечмәмиш «Виши» һөкүмәтинин хәбәри олмадан јерли вәтәнпәрвәрләр тәшкилатынын тәшәббусу илә әрзаг үзәриндә кизли нәзарәт гојулду. Вәтәндашлар тәшкилатын вердији карточканы көстәрән кими нә гәдәр истәсәләр әрзаг ала биләрдиләр. Лакин фашистләрдә бу вәрәгәдән олмадығы үчүн онлар мағазадан һеч нә ала билмирдиләр.

ХАРГО ГУЛАГБУРМАСЫ ВЕРИР

Шәһәр коменданты Резелин алчаг вә позгун һәрәкәтиндән чамаат тәнкә кәлмишди. О өзүнә бәнзәр бир нечә позгун забити дә башына топлајыб шәһәрдә чы-

хармадығы ојун галмамышды. Евләрә кириб «ахтарыш» ады илә әлинә кечән гижмәтли шәјләри чибинә гојур, ызылара вә кәлинләрә сағашыр, бәзиләрини дә «шартизанын адамысан» дөјә зирзәмијә басыр, кәјли пул алдыгдан сонра бурахырды. Икичә ај бундан әввәт о, бир нечә жүз адамы Алманијаја каторга ишләринә көндәрмишди. Јенә тәләб олунурду. Көндәриләчәк адамларын сијаһысы һазыр иди. Әмри көзләјирдиләр. «Виши» һөкүмәти Шәрг чәбһәсинә арасы кәснмәдән һәрби сурсат көндәрдијиндән вә вәтәнпәрвәрләр дә бу гатарларын бир һиссәсини јолда сырадан чыхардыгларындан, вагон вә паровоз чатышмырды. Бу сәбәбдән дә адамларын көндәрилмәси иши тә'хирә салынырды. Шәһәрдә әһалинин нә шикајәтинә бахан вар иди, нә дә ону һимајә алтына алан. Алман комендантынын фикринчә ишғал олунмуш бир өлкәдә галиб кәлмиш бир ордунун гаршысына ким чыха биләрди. Беләси тапылсајды, дәрһал бир нечә грамлыг гурғушви вә ја сабунлу кәндир онун ишини битирә биләрди.

Мәсәлә «Виши» һөкүмәтинә галанда, о бу жүзләрлә адамын мигдарыны һәлә артыра да биләрди. Тәки фашист јефрејтору 45 милјон нәчиб франсыз әһалисинин башчысы сатгын маршал Петенә «сағ ол» десин. Неч сәмәса Петенин өзү дә бу «давакар» халгын үзүндән бир аз узаг оларды. Ахы бу ишин коменданта да хәјри варды. Каторгаја көндәрдији һәр адам башына 50 марка алырды. Дүнәнә кими кичик лејтенант олан капитан Резелин һеч бир јердә нә ады варды, нә саны, нә дә пулу. Амма инди о, аз гала милјончу олмушду. Кәлһакәли башланмышды. Бир јандан гарәт, о бири јандан 40 мин марка мұкафат онун нәјинә чатмазды? Бу пулла тачир олмаг оларды. Нечә күн иди ки, һәлә ичәрсиси гижмәтли шәјләрлә долу 12 бағлама да һазырламышды, кефи көк, дамағы чаг иди. Бир нечә күндән сонра онлары евинә көндәрәчәкди. Арвады Луиза ха-

ным бу шејләри алыб севинәчәк, Парис модасында көндәрилән зәриф ипәк палтарлары кејиниб гаш-дашлары тахачаг, күзкүнүн габағында дурачаг, өзүнә сыгал вериб краличаја охшајачаг, сонра әринин шәклини көтүрүб онун чапыг вә галын додагларындан өнәчәкди.

Буна наил олмаға даһа бир шеј галмамышды.

Јалныз бир нечә күн!

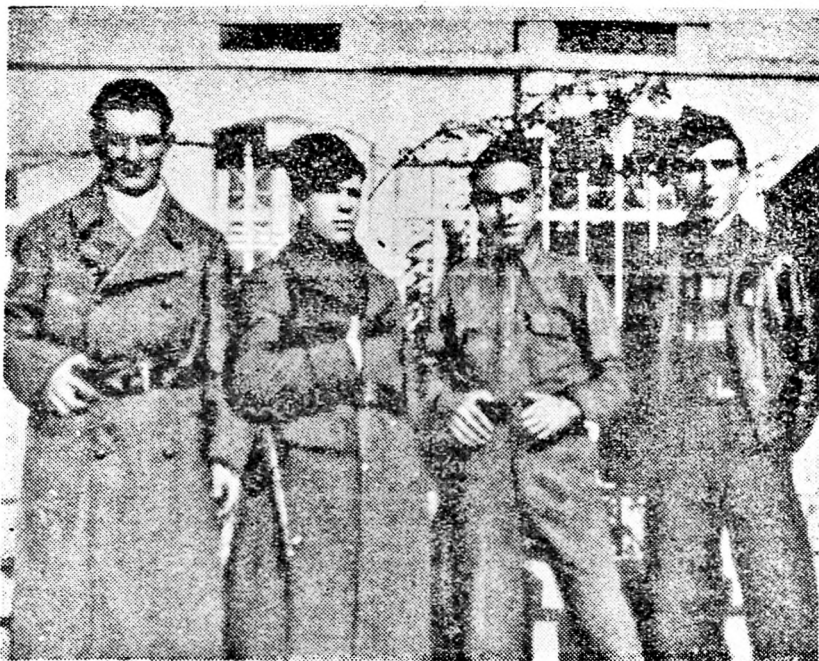
Јерли вәтәнпәрвәр тәшкилатынын хаһиши илә корпус бу азғын комендантын вә онун гулдур дәстәсинин бурнуну овмаға разылыг верди. Бу әмәлијјат Харгоја тапшырылды. Харго мүлки палтарда ики јолдашы илә бинанын јерләшдији јери вә онун кириш јолларыны тамам өјрәнди. Комендант чәми ики күн иди ки, бу бинаја көчмүшдү. Тәзә кәлдији үчүн о, һәлә бинанын киришти-чыхынтыларына бәләд олмамышды. Бинанын гапысы габагдан иди. Онун архасында һүнлүр бир гарағач битмишди. Бу, һасардан бир гәдәр аралы иди. Ағачын боју евин чардағындан да һүндүр иди.

Харго зәрбәни бурадан вурмаг гәрарына кәлди. О, забитләрин кечәләр икинчи мәртәбәдә јатдыгларыны өјрәнди, анчаг ашағы мәртәбәдә нә јерләшдијини өјрәнә билмәмишди.

Чәлдә һәмишә ишыг јандығындан, гапыдан кирмәк чәтин иди. Кечә кәнардан бир нечә гумбара атыб гачмаг да оларды. Анчаг бунун нә хејри? Ола биләрди ки, атылан гумбаралар кедиб һеч һәдәфә дәјмәсин, арада партизанлар әлә кечә биләрди. Харго чох фикирләшди, јолу анчаг барыдан ашмагда көрдү.

Кечәјары Харго өз дәстәсиндән беш нәфәрини көтүрүб бинанын архасына кәлди. Чәлд һасара, орадан да гарағача чыхдылар. Гарағачдан кирәмәтин үстүнә ендиләр, бир нечәсини көтүрүб чардаға јол ачдылар, орадан да бир-бир салланыб ејвана дүшдүләр. Үст

мәртәбәни диггәтлә көздән кечирдиләр. Бөјүк бир залын ичәрисиндә 15-ә јахын солдат автоматларыны дивардан асмыш вә јатмышдылар. Залдан сола ики отагда забитләр јатмышдылар, дөрдүнчү отаг дәфтәрхана иди. Алманијаја көндәриләчәк фәһләләрин сијаһысы бурада олмалы иди. Көрүнүр, кешикчиләрин посту ашағы мәртәбәдә јерләшибмиш. Вахты итирмәк олмаз. Әввәлчә һәјәтдәки нөвбәтчини ортадан көтүрмәк лазым иди. Ики дөјүшчү сојунуб тәк мајкада ашағы дүшдүләр. Јухудан дурмуш адамлар кими, јаландан көзләрини овушдура-овушдура кешикчинин јанындан туалетә тәрәф јөнәдиләр. Кешикчи бу, јухудан ојанмыш адамлара әһәмијјәт вермәди. О, әввәлки архајынлыгла аддымлајырды. «Јухулу» адамлар јахынлашанда онлардан бириси тулланыб, чәлд јајлыгы онун азына тыхады, о бири исә аман вермәдән алмаз кими бычағы онун күрәјинин ортасындан санчды. Нәфәси кәсилмиш кешикчини кәнарда дуран при јешијин далына сүрүтдәдиләр. Демә кешикчи кечәјарысындан ичәри кирәрәк гапыны далдан бағлајырмыш. Кедиб гапыны ичәридән ачдылар. «Харго да јолдашлары илә чардагдан һәјәтә енди. Ишыглары сөндүрдүләр. Чылпаглар палтарларыны кејдиләр. Ахтара-ахтара пилләкәнин архасында алт мәртәбәдә гаранлыг бир зирзәми көрдүләр. Харго тез 3 јолдашы илә бура кирәрәк динамити јерләшдирмәјә башлады. Ики јолдаш исә һәјәтдә әлләриндә бычаг пусгуда дурурдулар. Бир гәдәр кечмишди ки, силаһсыз бир солдат һәјәтә чыхды. О, еләсән јолдашыны ахтарырды. Пусгуда дуран дөјүшчүләрдән бири «Ком-ком» дејә сәсләнди. Солдат гаранлыгдакы сәсин тушуна кәлмәјә башлады. Пусгуда дуранлар архајын вә силаһсыз кәлән бу солдаты јавашча боғазлајыб агибәтини өзүндән габагкы кешикчинин агибәтинә гарышдырдылар. Онун да өлү-

«Харго» нөвбәти тәһрибәтә кетмәжә һазырлашыр.

сүнү жешијин дагына сүрүдүләр. Харгокил дә иши баша чатдырыб фитили јандырагаг чәлд һәјәтдән чыхдылар.

Сәһәр хәбәр чыхды ки, бу кечә партизанлар комендантын бинасыны партлатмыш, капитан Резел өз дәстәси илә дағылан бинанын алтында галыб мәһв олмушдур. Доғрудур, сијаһы вә бағламалар һаггында әһали арасында сөһбәт кетмирди, анчаг, көрүнүр, олар да харабалыгда батыб галмышды. Бу чәсарәтли әмәлијјата көрә Харго дәрдүнчү тәшәккүр алды. Дејирләр ки, ханым Луиза бөјүк бир һикаранчылыгла бағламалары һәлә дә көзләмәкдәдир.

КОРПУС АЛБИ ШӘҺӘРИ ӘТРАФЫНДА

Јүрүшә башлајан корпусун һиссәләри мешәләрдән, чајлардан кечәрәк Мон-де Марсенин јанындан өтүб, Алби шәһәринин кәнарына кәлиб чыхды. Бир гәдәр сонра о, јерли Коммунист Партијасы тәшкилаты илә эләгә јарадараг, әлбир ишләмәжә башлады. Корпусун хаһишинә көрә тәшкилат дәстәжә бир радиогәбуледичи чиһазы бағышлады. Гәраркаһдан чиһазә тәјин едилмиш нөвбәтчи дөјүшчү күндәлик мүнүм хәбәрләри кағызлара көчүрүб дәстә башчыларына верирди. Дөјүшчүләр Москваны биринчи дәфә ешидәндә, шадлыгла рындан папагларыны көјә атыб-тутурдулар.

Ертәси күн мајын бири иди. Харгокил бајрамга бағы дүшмәнә һәдијјә вермәји јаддан чыхармамышды. Дәстә мүнүм бир көрпүнү вә үзәриндән кечән һәрби гатары дәрәнин дибинә көндәриб јеничә гајытмышды. Харго мөһкәм јујунуб гурунду. Бир нечә лохма јејиб радионун габагына кечди. Хош бир нијјәтлә гәбуледичини гошуб Москваны тутду. Бу заман Москвадан али баш команданын әмри верилрди. Харго балача кечикмишди. Диктор әмри бөјүк шөвглә охујурду:

...Гызыл Орду һиссәләри дурмадан һүчум етмәкдәдир, дүшмәни гырагаг совет торпағындан гова-гова Волгадан Серет чајынадәк, Гафгаз дағлары әтәјиндән Карпат дағларынадәк ирәлиләмишләр.

Әһмәдијјә:

— Бах белә, говун ит ушағыны. Ах, һајыф ки, мән орадән узагдајам.

Диктор охумағында давам едирди:

...Гызыл Орду һиссәләри Румынија вә Чехословакија илә олан дәвләт сәрһәдләримизә чатмыш вә инди дүшмән гошунларыны Румынија торпағында әзмәкдәдир...

Әһмәдијјә јериндән:

— Әз, гаданы алым, әз, јеридир, — дејәрәк гејри-
иради ајаға галхыб јолдашынын бојнуну гучаглады вә
бәркдән: — Камрад, әзишдирән бизимкиләрдир, пани-
мајиш?

— Банимајиш, банимајиш, — дејә франсыз јолдашы
чаваб верди.

О, бир нечә күндән сонра нөвбәти тапшырыгдан га-
јыданда јенә кәлиб радионун габағында отурду. Әмр
верилмәјән күн јох иди.

...Гызыл Орду һиссәләри Қишинјов, Јассы әтрафын-
да румын дивизијаларындан башга 22 алман дивизи-
јасыны мүһасирәјә алыб мәһв етмишдир. 30-дан артыг
алман дивизијасынын Пруссия илә әлагәси кәсилмиш
вә гошунларымыз инди онлары әзишдирмәкдәдир.

— Әзишдирин, гардаш, әзишдирин.

Диктор:

...Бу ил алманларын вә мүттәфигләринин 120 ди-
визијаја гәдәр гошуну әзилмиш вә сырадан чыхарыл-
мышдыр.

Әһмәдијјә ајаға галхараг ојнамаға башлады, бармаг-
ларынын учунда чыртма чала-чала:

— Камрад, Һитлер капут, панимајиш? 120 дивизи-
ја капут, панимајиш?

— Харго, банимајим, Һитлер капут, банимајим, —
деди.

Москванын бу хәбәрләри партизан дәстәләринә, вә-
тәнпәрвәрләрә, милли чәбһәјә јени илһам вә гүввәт
кәтирди. Франсыз халгынын мүгавимәти һәр күн
гүввәтләнир вә мүтләг галиб кәләчәкләринә инамлары
артырды.

Белә бир хәбәр јайылды ки, совет баш командан-
лығы дүшмәнин архасына бир нечә јердә бөјүк пара-

шүтчүләр десанты төкмүшдүр. Харгону да совет пара-
шүтчүсү кими гәләмә вермәјә башладылар.

Јерләрдәки ишғалчылар елан вермишдиләр ки, һәр
ким рус парашүтчүләриндән тутуб кәтирсә, она 10
мин, јерини дејәнә исә мин франк мүкафат верилә-
чәкдир. Ики күн сонра хырдават сатан бир јәһудини
кәтириб шәһәрин мејданчасында дөшүнә «рус десант-
чысы» јазыб асмышдылар. Бу ијрәнч һадисә јерли әһали
арасында партизанлара гаршы һүсн-рәғбәти бир аз
да артырды.

МАДМУАЗЕЛ ЧҮЛЈЕТТА

Шәһәрдә ачыг ишләмәк үчүн партизан дәстәсинә
бир нечә забит палтары лазым иди. Бунун һансы јол-
ла әлдә едилмәсини чох фикирләшәндән сонра белә гә-
рара кәлдиләр ки, бу ишә кәнардан да бир көмәкчи
лазымдыр.

Чох дүшүнәндән сонра бу ишә Чүлјеттаны мәслә-
һәт көрдүләр. Бу вәтәнпәрвәр гадын тәхминән 21—23
јашларында көзәл бир франсыз кәлини иди. Фашист-
ләр онун әрини Алманијаја ишләмәјә көндәрмишди-
ләр. О күндән дә Чүлјетта чәми бир мәктуб алмышды.
Бу мәктуб да башдан-ајаға кими ишғалчыларын јә-
ланчылығыны ифша едирди. Мәктубун бир јериндә јә-
зылырды: «...Билдијин кими лап вагона миндирәндә дә
демишдиләр ки, бизә јахшы мааш верәчәкләр, кен-бол
доланачағыг, евимизә дә һәр шеј көндәрәчәјик. Чүл-
јетта чан, бунларын һамысы јалан чыхды. Күндә бизә
вердикләри 4 марка пул јаван чөрәјә күчлә чатыр.
Өзүмүз дә меһманханада дејил, мәһбус кими тиканлы
мәфтилин далында, хүсуси дүшәркәдә јашајырыг. Нә
һамам үзү көрүрүк, нә кино, дири икән гәбрә кир-
мишик. Бизимлә кәлән фәһләләр дә мәним кими.

Әкәр бизим гоншулуғумузда «Шәрг фәһләләри» адлы дүшәркә олмаса иди, биз чоҳдан ғырылмышдыг. Чүл-жетта чан, мәнән нә пул көзлә, нә дә бағлама. Сәндән дә пул истәмәжә үзүм кәлмир. Ахы бир дә сәндә пул нарадан ола биләрди. Чох вахт бизи бу «Шәрг фәһлә-ләри» дүшәркәсиндәки руслар сахлајырлар, бизә тәк папирос, түтүн дејил, гәшәнк руһи ғида да верирләр...»

Бу ачыначағлы мәктуб аз гала Чүлжеттанын бели-ни бүкмүшдү. Ич билирсиниз Чүлжетта әрини нә гә-дәр севирди. Онларын евләнмәји чоҳ асанлыгла баша кәлмәмишди ки, инди дә кәдәрли һичран дәрди онлара кар еләмәсин. Бу ики кәнчин евләнмә иши кәдәрли бир романа охшајырды. Онун әри Роше фәһлә иди. Әлинә елә бир мааш чатмырды ки, тоја палтар ала, кирајә отаг тута, һәм дә гәшәнк тој чалдыра. Маашын азлығы һәлә бир јана галсын, илин 12 ајыны там иш-ләјә билмирди. Өлкәнин һаким синфи каһ локаут елан едиб фәһләләри чөлә төкүр, каһ «фәһлә гүввәси чоҳдур» дејә онлары иxtисар едир, каһ иш күнүнү уза-дыр, каһ да «һәмкарлар иттифагына јазылмысан» де-јиб фәһләни ишдән говурдулар. Роше дә белә јарым-ишсизләрдән бири иди. Ахыры, нә исә, күн кәлди, гар онун гапысындан әриди. Өмрүндә биринчи дәфә тале үзүнә күлдү. Јолдашлары јығышараг борч пул дү-зәлтдиләр, фирәнкләрин милли гајдасы илә она тој еләдиләр, јејиб-ичиб «хошбәхт олун» дејиб дағылыш-дылар. Севкилиләр бу борч пулун һесабына јарым ил фираван доландылар. Сонра јолдашларын борчуну гајтармаг вахты кәлди. Лакин һәлә Роше иш тапма-мышды. Ишсиз Рошејә һәм доланмаг, һәм дә борчу гајтармаг лазым иди. Ишғалчыларын ишчи гүввәси топлајан нүмајәндәсинин ширин дилинә вә вәдинә инанан Роше Алманијаја кетмәјә разы олду. Пулсуз-луг ону бу тәклифә разылыг вермәјә мәчбур етди. Роше дә јолдашлары кими стансијаја кәлди. Вагона

минди. Кедирди... лакин үрәк... Үрәк кетмирди. Бәс Чүлжетта? Бәс бу атәшин севки, мәнәббәт? Бу «чән-нәт» адланан чәмијјәтдә иш вә пул севкијә дә, мәнәб-бәтә дә галиб кәлди.

Роше ајрыланда сөзүнүн ахырында тәсәлли верир кими:

— Чүлжетта чан, архајын ол, бир илдән артыг гал-мајачағам. Онларын мәнә верәчәји маашдан онда би-рини хәрчләсәм, боғазыма кими бәсдир. Догуз пајыны исә евә көндәрәчәјәм. Бир илдә топлајачағымыз пул, Чүлжетта чан, өлүмүзә дә бәсдир, диримизә дә. Бизим дә һәр шејимиз олачаг, кимсәјә һәсәд чәкмәјәчәјик. Онда нә дәрдимиз олачаг, нә гәммиз. Чүлжетта чан, нијә көзләрин јашарды? Күл, севин, нара кедирәм ки, пул газанмаға... сәдәт далынча...

— Роше, қасыб ханәмиздә нә гәдәр хошбәхт идик. Мән инди бу ајрылыға давам кәтирә биләчәјәмми? Ах, дүнјада бу ишсизлик, бир дә пулсузлуг олмаја иди... Сөзүнүн далыны дејә билмәди. Гатар фит вериб јола дүзәләчәјини билдирди, ајрылыг башланды. Бәс инди? Бу мәктуб нәдир? Нечә јәни чәпәрли, тиканлы дүшәркә. О, дустиг кетмәјиб ки, јүз марка нара, 4 марка нара?

Ики ај сонра о, бир мәктуб да алды. Бу мәктуб Чүлжеттанын гәддини јенә дүзәлтди. Әри јазырды ки, о, бир рус әсири илә Италијаја гачмыш, орада парти-занлара гошулараг фашистләрдән Чүлжеттасынын, халгынын гисасыны алмагдадыр. Инди Чүлжетта да әри кими фашистләрдән гисас алмаға һазыр иди. Јер-ли вәтәнпәрвәрләр сырасына да о, мәнз бу мәгсәдлә кәлмишди.

Көзәл Чүлжетта һәлә гызлыг тәрәвәтини итирмә-мишди. Елә тәшкилат да бу көзәллијинә, чәсурлуғуна вә гисасчылығына көрә ону сечмишди. Чүлжетта ону

бадбәхт едән фашизмин башыны илан кими эзмәјә вә бу јолда чанындан кечмәјә һазыр иди.

Лејтенант Бессек вә Харго онунла этрафлы данышандан сонра планлары илә дә таныш етдиләр вә сонра көрәчәји иши дә она баша салыб ајрылдылар.

Чүлјетта франсыз гадынларына мәхсус ән баһалы вә зәриф парчадан сон мода илә кејинмиш, үзүнә, сачына гәшәнк сығал вермишди. Шәрг нағылларында олан әфсанәви гадынлар кими, үст додағынын үстүндә сағ тәрәфдә гара хал гојмушду. Әлиндәки гәшәнк сумкасыны јелләдә-јелләдә шәһәрин енли күчәси илә кедирди. Тини дөнәркән гаршыдан бир дәстә јарымсәрхош алман забитләри чыхды. Чүлјеттанын бу сүн и назы вә көзәллији забитләри магнит кими өзүнә чәкди. Гаршыдакы забит она көз вурду. Икинчиси исә элини Чүлјеттанын гаршысына узадараг јолу кәсди вә күлә-күлә:

— Мадмуазел, јол бағлыдыр, — деди.

Чүлјетта, мүһасирәдән чыхырмыш кими, бир аз да назланыб вурнухду.

— Чәнаблар, рича едирәм, мәнә јол верин, — деди.

Чүлјетта забитләрә чох мүлајим вә хошғылыг көрүндү. Онлар үрәкләриндә чох севиндиләр вә һәтта бир аз да чүр'әтләндиләр. Дајанмајыб ханымы дәрһал араја алдылар вә голундан тутуб јеримәјә башладылар. Јолда ону ресторана д'вәт етдиләр. О, разы олмады. Бир гәдәр дә бағда кәздиләр. Јорулдулар. Бир дә јенә ресторана кетмәји тәклиф едәндә, о куја утана-утана:

— Чәнаблар, көрүнүр, вахтынызы шән кечирмәк истәјирсиниз, әлбәттә, бу сизә јарашыр. Јохса мәни дә аранызда отуртмаг фикриндәсиниз?

— Бәли, бәли, — дејә забитләр бир ағыздан чаваб вердиләр.

— Сизә зәһмәт олмурму? Бир дә ахы буну ресторанда ичра етмәк јахшы дејил. Мәнчә белә бир мәчлис хәлвәт бир кушә истәјир. Мән дә ки, сөзүн дүзү, белә хәлвәт кушәләрә кедән дејиләм. Мәни бағышлајын, мән кедим, — дејә голларындан дартыныб чымаг истәди. Забитләрдән јекәпәри:

— Јох, олмаз, ханым. Һара бујурурсунуз, ора кедәк.

— Нијә олмаз, мәним сизинлә отурмағым вачиб дејил ки, мән өмрүмдә белә мәчлисләрдә отурмамышам, горхурам.

— Горхмајын, дүнја бизә бахыр. Нәдән горхурсунуз, кедәк... — дејә ханымы дартыб апармаға башладылар.

— Јох, јох, — дејиб ханым дартынды. Дајаныб фикирләшди, бирдән куја әввәлки фикриндән дөнәрәк:

— Јахшы, инди ки сиз мәндән әл чәкмирсиниз, кедәк. Анчаг ресторана јох, бизә. Биздә һәм хәлвәт олар, һәм дә һеч ким көрмәз. Хәрчә дә дүшмәзсиниз. Елә забитләрә дә бу лазым иди. «Демәли, ханым өз әлијағы илә бизи хәлвәт кушәјә чәкир. Ај чан, ај чан» дејә јекәпәр забит үрәјиндә севинди.

Бу тәклиф, бу меһрибанлыг забитләрин хошуна кәлди. Анчаг онларын 5 нәфәр олмасы бир аз ортада пәртлик јарадырды. Бу саат онлар бир нәфәр галана кими бир-бирини боғмаға, ган ичиндә гојмаға һазырдылар. Ахы, беш адам бир гадына гонаг кедә билмәзди. Бәс нә етмәли? Чүлјетта кими көзәли ким әлдән бурахарды. Чүлјетта ролуну дүзкүн ојнадығыны баша дүшәрәк, дәрһал:

— Чәнаб забитләр, фикирләшмәјин. Сиз һамыныз мәнә гонагсыныз. Сизи дарыхмаға гојмајачағам. Чарәм нәдир. Гоншулуғумуздакы гызлары гонаг чағырачағам. Һеч бириниз тәк галмајачағсыныз.

Бу ширин в'әдләр забитләри һәддиндән артыг севиндирди. Елә бил кәјдән онларын әлинә ганадсыз мәләк дүшмүшдү.

Ики «Такси» машын шәһәр кәнарында бирмәртә-бәли евин габағында дајанды. Һәјәтдән ев бир аз һүндүр иди, јердән бир метр һүндүрлүкдә ејваны варды. Бунун алты зирзәми иди. Гапыдан ичәри кирәрәк пил-ләкәнләри галхыб балкона, балкондан да евә кирдиләр. Үчотаглы бу ев Авропа үсулу илә гәшәнк бәзәнмишди. Гонаглар бир гәдәр отаглара диггәт етдикдән сонра отурдулар. Гыз онлары ири күзкүнүн гаршысына, духуланмаға дә'вәт етди. Забитләр бөјүк мәмнунижәтлә тәклифи гәбул едиб ајаға галхдылар. Забитләр өзләринә сығал вермәклә мәшғул оlanda Чүлјетта Харгонун кәтирдји конјак шүшәләрини, ичәрисинә шоколад төкүлмүш вазалары, бисквит вә перожны бошгабларыны стол үстүнә дүздү. Бадәләри долдурандан сонра гонаглары чағырды. Бадәни галдырараг: — Хош кәлмиснииз, чәнаблар! — деди, бадәни додагларына апарыб јерә гојду. Гонаглар ичдиләр.

— Чәнаблар дарыхмырсыныз ки?

— Әсла!

— Сиз јемәклә, ичмәклә мәшғул олун, мән дә ханымларын далынча кедим, — дејиб отагдан чыхды. Гонаглар һеј төкүб ичир, шоколаддан да сојуб јејирдиләр. Көјдәндүшмә белә бир јер олмазды ки, кечмишди әлә. Сајсыз-һесабыз төкүлүб ичилән конјакдан онларын үзү чуғундур кими пөртмүшдү. Лакин дахилән јенә бир-бирләрини боғмаға һазыр идиләр. Кәләчәк гызларын көрәсән һансы көзәл олачагды? Һансы һүндүрбојлу, һансы бәстәбој олачагды? Онлардан ән гәшәнки бунларын һансына чатачагды? Јекәпәр Һарри анчаг Чүлјеттаны истәјирди. О бириләри исә ондан да көзәлини арзулајырдылар. Чүлјетта сөзүнә доғру чыхмышды. Нечә демишди, елә дә олду. Отаг тәк, бол ичмәк, өзү дә кедиб мадмуазелләр кәтирмәјә. Белә бир хошбәхтлик Һарада әлә дүшә биләрди. Забитләр

бир дә ајаға галхыб сәндәләјә-сәндәләјә күзкүнүн габағына кәлдиләр. Бир шүшә духуну үст-башларына төкдүләр. Сонра дарандылар. Харичдән һаванын истилији, ичәридән конјакын һәрарәти гонаглары бир сајаг еләмишди. Үз пөртмүш, көз хумарланмышды. «Алман фашист силаһынын күчүнә» архаланан бу забитләр өзләрини өз евләриндә олдуғу кими һисс едирдиләр. Јахалыгларыны ачдылар. Силаһларыны белләриндән ачыб гајышы илә мыхдан асдылар. Отуруб бадәләрини бир дә долдурдулар. Нәһәјәт, обер лејтенант Һарри дилә кәлди.

— Чәнаблар, — деди, — мән шәрт гојмаг истәјирәм. Ев саһиби мәним, кәләнләр лап чәннәт гушу да олса сизин. Анчаг мәним мәләјимә әл вурмајасыныз. Јахшы?

— Һә... һәлә бахарыг, — дејә забитләрлән бири чаваб верди.

— Мәнә бах, пардон, бәлкә беш олмады, үч олду, јахуд алты олду. Онда нә етмәлијик, — дејә о бири сәрхош сорушду.

Аз гала бәһс мұнагишәјә чевриләчәкди, сонра әлләр бир-биринин хиртдәјиндән јапышачагды. Гапынын ачылмасы онлары бу чәтинликдән гуртарды. Ики тајлары да дивара чырпынан гапыдан «чәннәт гушлары» дејил, гоша тапанчалы Харго вә онун јолдашлары кирдиләр. Забитләр дик атылдылар. Харго тапанчалары онлара тушлајараг:

— Тәрпәнмәјин, ит ушағы, — деди. Сонра дивардан асылан силаһлары јығмағы јанындакына ишарә еләди. Тулузалы партизан нәфәс дәрмәдән дүшмәнин силаһларыны бир-бир мыхдан алыб јолдашына өтүрдү. Харго:

— Габаға дүшүн. Гымылдансаныз, күллә пејсәринизи дешәчәк.

Һәрифләри пилләкәндән һәјәтә, һәјәтдән дә зирзәмијә өтүрдүләр. Зирзәмидә Харгонун һазыр гојдуғу о бири дөјүшчүләр «гонағлары» әввәлчә сојундурдулар, сонра сәссиз күллә илә ишләрини битирдиләр. Лакин мүғавимәт көстәрән јекәпәри балта илә чапдылар. Забитләрин јанындан чох гијмәтли сәнәдләр чыхды. Бу сәнәдләрин корпус гәраркаһы үчүн бөјүк әһәмијјәти олды. Дәстәјә јенә ики дәст палтар лазым олды.

Үрәјиндә гисасчылыг һәрарәти сәнмәјән Чүлјетта гәклар онлары бу чәтинликдән чыхартды. Демә «гоншу» гызларын далынча кедирәм дејәндә о, тәзәдән «ова» чыхмыш, ики саат кечмәдән јенә үч забити «гонағ» кәтирмишди. Бу забитләрин дә агибәти өзләриндән габагкы силаһдашларынын агибәти кими гуртарды. Кечә икән онларын мејитләри дәрин бир дәрәјә атылды.

РУМБА ОЈУН ҺАВАСЫ

Һавалар сојумушду. Буранын сејрәк мешәләриндә галмаг чәтин иди. Гәраркаһ корпус көчәнә кими партизанлары вәтәнпәрвәрләрин евинә јерләшдириб онлары чимдирмәк, кејиндирмәк, палтарларыны јудуздуруб јаматдырмаг, бир гәдәр дә истираһәт вериб, сонра Монтабан шәһәринә тәрәф һәрәкәт етмәли иди. Харгону да әрзаг мағазасы олан бир коммунистин евинә вердиләр. Бу заман Харгонун чәми 22 јашы варды. О һалә кәнч иди. Бу евдә о, «хидмәтчи гадын» ролуну ојнајырды: күндә ики дәфә үзүнү гырхыр, узанмыш сачларындан өзү үчүн тел гајырараг үзүнә төкүрдү. О чох вахт ахшамлар «ағанын гызыны» кәзмәјә апарырды. Бу ахшам гызы шәһәрин јухары һиссәсиндә олан фашистләрин забитләр клубуна апарачағындан ону

гәшәнк кејиндириб өзү илә клуба апарды. О, кеч партлајан гумбараны да кәтириб јубкасынын алтында мөһкәм санчаглады. Бу, клубдакы фашист забитләри үчүн «һәдијјә» иди апарырды. Клубда о гәдәр ојнајан вар иди ки, ијнә атсајдын, јерә дүшмәзди.

Чаз-оркестрин сәдасы алтында рәгс едәнләр залын ичәрисиндә дөврә вуруб сүзүрдүләр. Нә јол илә олурса-олсуи «ханым» вә онун «кәнизи» кестапонун рәнси мајор Алберти элә кечирәрәк партизан гәраркаһына кәтирмәли идиләр. Бу, чох чәтин вә тәһлүкәли бир вәзифә олса да, Харгонун бу ишин өһдәсиндән кәләчәјинә тамам архајын идиләр. Мајор ханыма јанашды. Ханым әввәл назланыб ојнамаг истәмәди. Сонра јарыкөнүл онунла рәгсә башлады.

Мајор һәрләндикчә хидмәтчи гадына да көзалты бахырды. Мәлум дејилди, ондан шүбһәләнмишди, јохса она да кәзү дүшүшдү.

«Кәниз» башы ашағы сәһнәнин габағында отуруб мүркүләјирди. Аз гала суфлјор будкасына јыхылсын. Чохдан кәлмишдиләр. Кетмәк вахты иди. Харго јубкасынын алтында санчағлары бир-бир ачараг јавашча гумбараны чыхарыб механизмини гурду. Рәгсләрин ән гызғын вахтында онун әгрәбини кәтириб саат 12-нин үстүнә гојду. Бир дә «мүркүләјиб» башы ашағы кәләндә бомбаны суфлјор будкасына гојду. Бу, 40 дәгигәдән сонра партламалы иди. Харго башындакы шалы чевирмәклә ханыма «кедәк» ишарәси верди. Ханым мајора:

— Чәнаб забит, — деди, — хаһиш едирәм бир румба һавасы чалдырын, ојнајаг. Кәләндән бәри мәнн отурмаға гојмамысыныз. Доғрудур, сиз дә отурмамысыныз, лакин инди сизинлә мән јарышмаг истәјирәм. Көрәк буна ким давам кәтирәр. Сиз, ја мән?

Румба чалынды. Оркестрин сәдасы, ајаг сәсләри бир-бириңә гарышды.

— Башладыг, кетдик, — деди. Бу нава мәчлисиде хеҗли гызышдырды. Бир дөврә вурулду. Кими көпөнәк кими сүздү, кими дә чај кими ахды. Әлә кечирилмиш белләр гармон кими ачылыб јумулурду. Икинчи дөврәдә ханым көзләрини јумду, бирдән өзүнү пис һисс едир кими көстәрәрәк:

— Һалым јаман олду, — деди. — Дејәсэн чәнаб, сиз галиб кәләчәксиниз. Дөврә гапыја чатанда ханым өзүндән кетмәјә вә јыхылмаға башлады. «Хидмәтчи гадын» өзүнү чатдырды. — Евим јыхылды, — дејиб шивән салды. — Ханымын анасына мән нә чаваб верәрәчәјәм. Чәнаб забит, ханым тез наваја чыхарын, наваја, Өзү дә «ханымдан» јапышыб гапыдан чөлә чәкмәјә башлады.

— Чәнаб забит, јаныңызда валериан дамчысы вә ја башга бир дәрман јохму? Евим јыхылды. Бөјүк ханым нә дејәчәјими билмирәм. Бәлкә бир машын тутуб ханымла бирликдә бизи евә кими мүшајиәт едәсиниз. Һеч олмаса, мәним дә чаным гуртарар. Јохса мәни ишдән чыхарарлар, ишсиз галарам, евим јыхылар. Харго чанфәшанлыг көстәрир, өзүнү итирмәдән далбадал доғрајыб-төкүрдү. Бирчә тезликлә бу бинадан узаглашыб тиндә онлары көзләјән көј рәнкли машина минә билсәјдиләр... Балача бир шүбһә ојанса, јахуд гачмаг ләнкидилсәјди, бу, ханым вә кәнизә чох баһа отурур вә бүтүн сәјләри дә һәдәр кедәрди. Харго ханым вә мајору дарта-дарта машина тәрәф апарырды. Әкәр мајору машина миндирә билсәјдиләр, ону гәраркаһа апармаг чох асан олачагды. Лакин бир тәсадүф буна имкан вермәди. Хәбәр кәтирдиләр ки, ону тәчили телефона чағырылар. Мајор үзр истәјиб кетди. Харго илә ханым әзилә-әзилә өзләрини тинә чатдырыб саға бурулараг, орадан чәлд машина миниб арадан чыхдылар. 20 дәгигә сонра клубдан чыхан алов көјә галх-

ды. Партлајышын сәси ики километрдән узаға кетмишди. Сәһәри данышырдылар ки, забитләр клубунда бәдбәхт һадисә үз вермиш, 40-а јахын забит өлмүш вә јараланмышдыр. Клубун бинасы јарыја кими учулмуш, узун заман орада нә румба һавасы ешидән, нә дә Алберти көрән олду. Румба һавасыны чалдыран «ханым» демә јенә мадмуазел Чүлјетта имиш.

ХАРГО КЕЧДИ ӘЛӘ

Һитлерчиләр бу һадисәни чәзасыз бурахмадылар. Кестапо рәисини тора салыб өлдүрмәк јерли чамаата чох баһа баша кәләчәкди. Һитлерчиләрин фикринчә бурада елә бөјүк партизан дәстәси јаранмыш ки, нәнки асанлыгла шәһәрлә әлагә јаратмыш, һәтта өзүнә бурада јува да сала билмишдир. Јухарыдан верилән әмрә көрә үч күнүн мүддәтиндә «дәстә мәһв едилмәли» вә башчылары дири-дири тутулмалы иди. Әмри алан јени кестапо рәиси биринчи күндән шүбһәләндији бир чох аиләләрә «партизан часусу» ады вериб зирзәмиләрә долдурур вә «диндирилмәси» үчүн сәһәри Монтанбан мәркәзинә көндәрирди. Хәбәр кәлиб корпуса чатды. Гурунун одуна јашы да јандырмаг олмазды. Бу күнаһсыз аиләләри фашист әсарәтиндән гуртармаг лазым иди.

Бу хиласкарлыг вәзифәсини јенә лејтенант Бессекә тапшырдылар.

Сәһәр һәлә дан јери ачылмамыш Бессекин дәстәси шәһәрин Монтанбана кедән јолуну ики тәрәфдән кәсди. Јолу миналамадылар. Машын партлајыб вәтәндашлары да гыра биләрди. Бунун әвәзинә јарым километр јола хырда чарпара мыхлар төкдүләр.

Бу чарпара мыхлар машынларын тәкәрләрини дешиб онлары дајандырачаг, һитлерчиләр јерә төкүлән кими партизанларын автоматлары дилә кәләчәкди.

Күн јеничә чыхмышды ки, машын карванынын габагы ачылды. Силаһлы чеза дәстәсинин башчылары габагдакы миник машынында, дәстәнин өзү исә миник машынынын дадынча кәлән јүк машынында јерләширди. Бессекин фикринчә гүввәтли зәрбә бу икинчи машина вурулмалы иди. Һәр шейдән әввәл, машындакы чанлы гүввә вә пулемјотлар мәһв едилмәли иди. Лакин бурахылан хырда бир сәһв әмәлијјаты позду. Бессекин кичик гардашы сәбирсизлик көстәрәрәк бирдән ајаға галхды вә әлиндәки гумбараны миник машынына атды. Гумбара машындан 30 метр габаға дүшүб зәрәрсиз партлады. Карван дајанды. Дүшмән габагда тәһлүкә олдуғуну һисс едәрәк, пулемјотларын ағзыны коллуға чевириди. Гызғын атәш јолун тоз-торпағыны көјә совурурду.

Автоматчылар сүр'әтлә машындан төкүлүб, дөјүш хәтти тутдулар. Пулемјотун сәрраст атәшиндән бир нечә партизан сырадан чыхды. Фашистләр мұһасирәјә алыначағы јердә партизанларын өзү мұһасирәјә дүшмүшдү. Бурахылан сәһв дүшмәнә гәләбә газанмаға имкан верди.

Һамыдан әввәл Бессекин гардашы вурулмушду. Бу өлүм вә мәғлубијјәт тәһлүкәси дәстә рәһбәри Бессекин чашдырдығындан, дөјүшү идарә едә билмәди. Бир аз сонра дөјүшчүләрин бир пулемјоту да сусанда вәзијјәт бир аз да кәркинләшмәјә башлады. Дүшмәнин јағыш кими јағдырдығы, бә'зән дә сәрраст атдығы күлләләрин выјылтысындан баш галдырмаға имкан јох иди. Керн чәкилмәјә дә имкан чәтинләшмишди. Бәс инди нә етмәли? Елә бу заман јолун о тәрәфиндәки пулемјотун да сәси кәсилди. Өзүнү итирмәјән Харго белә гәрара кәлди ки, нә гәдәр һәлә дәстә там мұһасирәјә дүшүб гырылмамышдыр, дөјүшчүләрин бир һиссәсини дә олса ортадан саламат чыхарсын. Бир нечә дөјүшчү илә дүшмәнин габағыны кәсәрәк груп рәһбәр-60

ләринә әмр етди ки, онлар мұтәшәккил сурәтдә чәлд керн чәкилсинләр, өзү исә сусан пулемјота тәрәф сүрүндү. Тез онун дәстәјиндән тутуб һүчума кечән һитлерчиләри јерә јатыртды. Бундан истифадә едән дөјүшчүләр сүр'әтлә тәпәјә тәрәф чәкилмәјә башладылар.

Бир аздан Харгонун күллә дашыјаныны да вурдулар. Харго күлләсиз галды. Онда пулемјотун ачарыны чыхарыб галын бир коллуға туллајараг тапанчаларыны әлинә алды, ата-ата тәпәјә доғру чәкилмәјә башлады. Һитлерчиләр сүр'әтлә ирәлиләјирдиләр. Харго көрдү сүрүнмәклә нә чаныны гуртара биләчәк, нә дә тапанча илә дүшмәнин габағыны кәсә биләчәк. Ајаға галхыб чәлд тәпәјә сычрамаг, орадан да үзүшағы сүрүшүб гачмаг вә јолдашларына чатмаг истәјирди ки, күллә гычындан дөјиб јыхды. Бир нечә аддым сүрүндү, далыны бачармады. Дүшмән тамам јахынлашмышды. Дишләрини бир-биринә сыхыб бир дә галхмаг истәјирди ки, һитлерчиләр ону јахаладылар. О, јахына кәләнләрин бир нечәсини вуруб јыхды. Бошалан тапанчалары долдурмаға мачал тапмады. Чатыб үстүнә тулланан солдатлар вуруб тапанчаларыны әлиндән салдылар.

Харгону вә әсир алдыглары јаралы дөјүшчүләри ајаглары алтына алыб тәпиклә, автомат гундағы илә, кимисини дә тапанча дәстәси илә дөјүрдүләр. Харгонун гычларындан јапышыб коллугларла тәпәдән үзүашағы сүрүдүләр, кәтириб машынын јанына атдылар. О, чаныны дишинә тутараг дүшмән габағында ағрыны үзә вермәди. Сүрүнмәкдән бәдәнинин дәриси сојулуб, гырмызы эти көрүнүрдү.

Башына вурулан көтәкләрин јериндән ган сызырды. Үзүнә ахан ган көзләрини тутмушду.

Харгону өлүләр вә јаралыларла бир јердә машына атыб Монтабана апардылар.

ГАЛАН ДӨҮШЧҮЛЭР ҺАРАДА ГАЛДЫ!

Кечәярысы машины габагчадан һазырланмыш дар ағачынын алтында сахладылар. Өләнләрин мејитини јерә төкүб кәндири богазларына кечиртдиләр. Дөшләринә дә «террорчу» сөзү јазыб асдылар. Һитлерчиләрин фикринчә шәһәр сакинләри мејданчада гурулмуш бу дар ағачларыны сабаһ көрәндә дејәчәкдиләр ки, «доғрудан да алман силаһынын күчү мәғлубедилмәздир». Јаралылары да бир нечә дахмаја салыб габагына кешикчи гөјдулар. Харго ајыланда, кимсә палтарынын чындыры илә онун јарасыны бағладығыны, мәфтиллә дә гычыны бәрк сыхыб сарыдығыны көрдү. Бу парчаларын үстүндән ган һәлә дә сызырды. Корпус тәшкил олунан күндән бу вахта кими биринчи дәфә иди ки, дәстә дөјүш мејданында белә сыныг чыхмышды. Кичик бир тапшырыға кедән дәстәнин јарыдан чоху гајытмамышды.

Корпусун гәраркаһында отуранлар чох гәзәбләнмиш, гајытмајанлар һаггында да чох нараһат идиләр. Инди кимә чәза вермәк лазым иди? Бунун биринчи тәгсиркары кичик Бессек иди. О, артыг өлдүрүлмүш вә өлүсү дә дирәкдән асылмышды. Бөјүк Бессеки вәзифәсиндән көтүрмүш, лејтенант рүтбәсиндән дә ики ил мүддәтинә сырави дөјүшчү вәзијјәтинә салмышдылар. Лакин бу тәдбирләрин һеч бири иткинин јерини долдура билмәди. Бунун әвәзи һитлерчиләрдән алынмалы иди. Гајытмајан дөјүшчүләрин јерини өјрәнмәк, әсир дүшәнләри фашизм зинданындан хилас етмәк лазым иди. Гәраркаһа чағырылмыш капитан Пинары да бу чүр баша салдылар, ахырда дедиләр:

— Фашистләрә елә бир дәрәс верәрсән ки, өмрү боју дады дамагларындан кетмәсин. Пинар «олду» дејиб гәраркаһдан чыхды. Һитлерчиләрин Монтабанда јерләшдији зинданын јолларыны өјрәнмәјә башлады. Би-

нанын гәрб тәрәфиндән чөлдән ичәри үстүнү кол-көс басмыш арха охшајан бир јол көрүнүрдү.

— Бу бәлкә һәјәтә кедиб чыха биләр, — дејә тәмизләмәјә башладылар. Зәнләри дүз чыхмышды. Арх тәмизләндикчә һәјәтә доғру јол ачылыр, учу да кедиб хырда бир дахманын ичинә чыхырды. Ики нәфәри сүрүнәрәк дахмаја кирди, ичәри тамам гаранлыг иди. Әлләрини јан-јөрәјә кәздирмәјә башладылар. Бирдән зарылты сәси кәлди. Дајандылар. Инилти бир дә ешидилди. Онда онлар бу инилти тәрәфә аста-аста кетмәјә башладылар. Ајаглары јумшаг бир шејә дәјән кими дајандылар. Әјилиб әлләдиләр. Сәси чыхан кими Харгону таныдылар. Чох севиндиләр. Бу дам ев саһибинин һамамы имиш. Ахан сулар һәммин архла чөлә ахыб кедирмиш. Һитлерчиләр бураны ән горхулу дүшмән үчүн зиндана чевирмишдиләр. Харго кечә истинтаг заманы о гәдәр дөјүлмүшдү ки, сүрүнмәјә белә тагәти галмамышды. Үз-көзү елә шишмишди ки, ону һеч танымаг да олмурду.

Дајанмајараг онун белинә бир кәндир бағладылар, учуну габагдакы дөјүшчү тутду. Харго да ики әлијлә кәндирдән јапышды, архла сүрүјүб ону чөлә чыхартдылар. Коллугда көзләјән јолдашлары ону чөлд шиһелә бүрүјүб хәрәк кими ики башдан әлләринә алдылар. Коллугдан гәзәчә чыхмышдылар ки, һитлерчиләр «һалт» дејиб онлары сахладылар. Дөјүшчүләр Харгону јерә атараг коллуглара чәкилдиләр. Пинар онлара күллә атмағы гәти гадаған етмишди. Күллә атылсајды, фашистләр һарај салыб һамылыгла ајаға галха биләрдиләр. Јалныз сојуг силаһдан истифадә едә биләрдиләр. Лакин бу гәдәр автоматчынын габагында сојуг силаһла нә етмәк оларды? Һәлә ки, ортадан чыхыб кизләнмәк вә кирәвә ахтармаг һамысындан јахшы иди.

Харго јерә атыландан сонра дөјүшчүләрин һәрәси бир коллуға кириб, әлләриндә силаһ фүрсәт көзләдиләр. Нитлерчиләр дә чәлд тәрпәнәрәк Харгону вә дөјүшчүләрдән бир нечәсини әлләринә кечирмәјә чалышырдылар. Әлә кечәчәјини көрән Харго галан јолдашлары үчүн вахт газанмағ мөгсәди илә, сијасәтә әл аты. О, дөјүшчүјә јаландан:

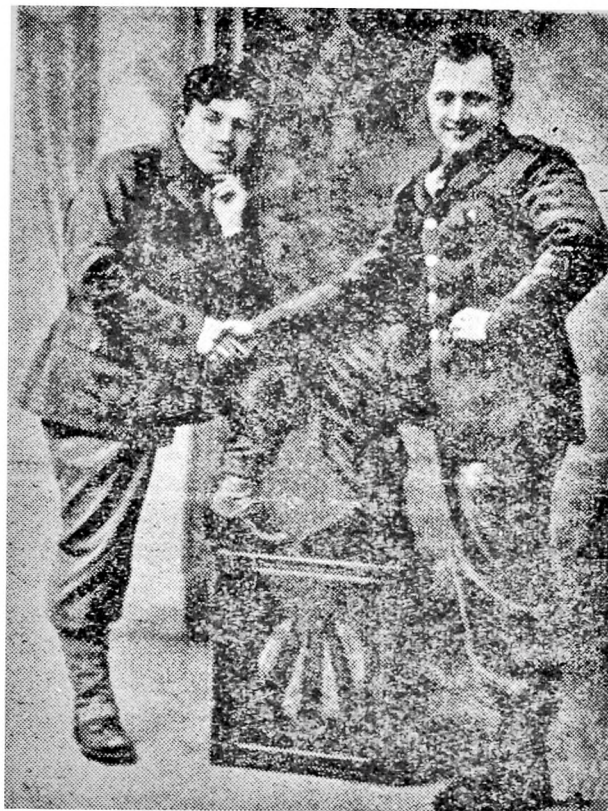
— Тез ол — деди, — шинелимин чибиндән тапанчаны мәнә вер. Бәс пуллар, гызыллар, даш-гашлар һаны? Јохса барынын дибиндә гојдун. Тез ол гумбараны ат, габагларыны кәс, нијә дајанмысан? сөзләри илә нитлерчиләри чашбаш салмағ вә онларын әсас гүввәсини өз үзәринә чәлб етмәк истәди.

Партизанлар да јатмамышдылар. Гаранлыгдан истифадә едән дөјүшчүләр нитлерчиләрдән бирини бычағын алтына ала билдиләр. Ону тутуб капитан Пинарын јанына апардылар.

ХАРГОНУ АСЫРЛАР

Әсир алынмыш нитлерчи солдатдан өјрәндиләр ки, сәһәр партизанлары асмаға апарачаглар. Бу мә'лумат доғру чыхды. Дүнән ахшам Харгонун оғурланмасындан ваһимәјә дүшмүш ишғалчылар Харгону партизан башчысы һесаб етмишдиләр. Сәһәр онун башына бир кисә кечириб башга јаралы дөјүшчүләрлә бирликдә шәһәр мејданчасына кәтирдиләр. Мејданчаја габагчадан хејли адам топламышдылар. Топлашанларын сајы кетдикчә артырды. Солдатлар Харгону башында кисә дар ағачынын јанына кәтирдиләр. Үзүнү ачмамыш фашист тәблиғатчысы ағзы көпүкләнә-көпүкләнә мејданчадакылар тәһдидедичи нитг сөјләмәјә башлады:

— Ағалар вә ханымлар! Бөјүк бир гулдур дәстәси әлимизә кечмишдир. Онларын бир һиссәсини асмы-

Парис уғрунда кедән вурушмаларда ајрыча рус партизан дәстәсиндә иштирак етмиш Васили илә Харгонун көрүшү.

шыг, бир һиссәсини дә күлләләјиб мәһв етмишк. Онларын башчылары бу кисәнин ичиндәдир.

Буну да асмагла, демәк олар, партизанларын көкүнү кәсмиш олуруғ. Ишдир шајәт бу гулдурлардан

тәк-туку галмыш олса, биз әмин олуруг ки, ону да сиз тутуб һөкүмәт органларына верәрсиниз. Кизләненләри дә тапачағыг... - дежиб тәкәббүрлә әтрафындакыларә нәзәр салды.

О данышдыгча динләјичиләрин бәзиләри јаваш-јаваш габаға кәлјрди. Ортада кәзән бир нечә автоматчы тамашачылары «дала дур, дала дур» дејә-дејә итәләјирди. Әһали дар ағачындан салланмыш сабун-лу кәндирләрә бахырды. Ики солдат да Харгону дарта-дарта кәндирләрин лап алтына кәтирди. О бири јаралы дөјүшчүләр исе дар ағачынын архасында хејли солдатын кешији алтында сахланды. Кисә Харгонун башындан чыхарыланда онун узун вә ганлы сачлары дөјүлмәкдән шишмиш үзүнә төкүлдү. О, дар ағачыны вә күлләни көрән кими әһвалаты баша дүшдү. Нә чәкнимәди, нә дә горхмады. Башыны дикәлдәрәк чама-ата:

— Франсанын ингилабчы халгы, сизә салам! Бу гулдурларын сөзүнә инанмајын. Онлар сизин дә дүш-мәниниздир, бизим дә. Буну демишди ки, забит, шал-лағлары онун башына јағдырмаға башлады. Мејдан-дакылар бир аз да габаға кәлдиләр. Забит Харгонун «күнаһларыны» охумаға башлады. Әһали јенә аддым-аддым ирәли кәлир, јахындан Харгоја бахмаға чан атырдылар. Бирдән әһалинин ичәрисиндән бир дәстә ајрыларағ дар ағачыны вә габагдакы солдатлары дөврәјә алды, онлары архадакы гүввәдән ајырдылар. Дүшмән гүввәси парчаланыб бир-бириндән ајры салынды. Тулузалы лейтенант Шарлын да дәстәси архадакы фашистләри мүһасирәјә алды. Бир-бириндән ајры салынмыш дүшмәни алмаз кими ити бычағлар бир-бир сырадан чыхарыб мәһв едирди. Пинарын рәһ-бәрлик етдији бу әмәлијјат о гәдәр чәлд апарылмышды ки, дүшмәндән бирчә нәфәри дә олса, әл галдыра

билмәди. Бирчә нәфәри гачмаг истәмишди ки, ону да јолда бир вәтәнпәрвәр арвад вурду. Ата билдикләри јеканә күллә јолдан кечән зибил машынынын тәкәрниә дөјиб ону сырадан чыхармышды.

Хилас едилмиш јаралы дөјүшчүләри вә Харгону машына миндириб арадан чыхдылар.

Гәраркаһ һәкими Харгонун дизиндән күлләни чыхарандан 52 күн сонра о, јахшы олуб ајаға галхды. Бу мүддәт ичәрисиндә о чох дарыхырды. Бир гәдәр әл ағачы илә кәзди, сонра ону да туллады. О, командан-лыгдан тапшырыг истәди. «Једим, ичдим, истираһәт етдим, бәсдир. Инди онун әвәзини вермәк лазымдыр»— дејирди.

ГАТАРДА ӘЛБӘЈАХА ДӨЈҮШ

Узагдан кәлән гатар фысылдаја-фысылдаја стан-сијада дајанды. Бүтүн вагонлар франсыз вәтәндаш-лары илә долдурулмушду. Онлары Алманијаја ишлә-мәјә апарырдылар. Моңгабан шәһәриндә дә силаһ күчү илә топладығлары үч вагон киши вә гадыны бу гатарла јола салачағдылар. Күчлү полис дәстәси кә-тириб онлары вагонлара долдурарағ сәнәдләринә гол чәкдириб кетдиләр.

Стансијанын алт мәртәбәсиндә јерләшән ресторан-да бир саат иди ки, чаван бир алман забити бир взвод алман солдаты илә бирликдә отуруб наһар едирдиләр. Солдатларын е'замијјә вәрәгәси, әрзаг карточкалары вә с. сәнәдләр забитин чининдән асдығы планшетиндә иди. Онлар јәгин мүәјјән бир тапшырыг далынча ке-дирдиләр. Забитин голундакы кирдә нишан онун «али иргә» мәнсуб олмајыб мүтгәфиг өлкә вәтәндашы олдуғуну билдирирди. Онун солдатлары да чохмилләт-ли иди. Нәрәкәт зәнки чалынды. Паровоз фит вериб,

төвшүжә-төвшүжә жола дүшдү. Ресторандакы команда галхараг перрона төкүлүшдү. Гатар семафора чатана кими вагонлара дарашмаға башладылар.

Бу, Харго вә онун дөјүшчүлэри иди. О, гатары жолда сахлајараг вагонлары паровоздан ачацаг, франсызлары хилас едәчәкди.

Бессек вәзифәсиндән көтүрүлөндән сонра бир сыра мүнүм тапшырыглары инди Харго јеринә јетирирди. Капитан Пинар исә башга саһәдә әмәлијјат кечирирди.

Команда ашағыда «наһар» етдији заман, онларын дозору ешелонун мұһафизә дәстәсинин һансы вагонда јерләшдијини, нә кими силаһлара малик олдуғуну өјрәниб ашағыда Харгоја хәбәр кәтирмишди.

Ајдын олмушду ки, гатары 50-јә јахын фашист солдаты мұшајиәт едир. Автомат вә тапанчадан башга ајры силаһлары јохдур. Мұһафизә дәстәсинин гәраркаһы габагдакы кими вагонда јерләшмиш, галан вагонларын да һәр биринә кешикчи тәјјин етмишди.

Харго, әмәлијјаты иткисиз кечирмәк үчүн, франсызлары бу ишдән акаһ етмәли иди, јохса бирдән чашыб онлар да мұгавимәт көстәрә биләрдиләр.

Бәс буну онлара һансы јолларла чатдырмаг оларды? Онлар гатара дарашдыглары заман өзләрини елә көстәрмәјә чалышырдылар ки, куја ресторан онлары авара гојмушдур. Лакин гатара минән кими мәлум олду ки, дозорун вердији мәлуматда бәзи хырда чәһәтләр нәзәрдән бурахылмышдыр.

Гатары мұшајиәт едән мұһафизә дәстәсинин һамысы «СС» баталјону һиссәләриндән имиш. Харго өзүнүн мұавини олан тулузалыја тапшырды ки, о, бүтүн әмәлијјаты үчүнчү вагондан башласын. Вагонлар ачыландан сонра паровоз, далындакы ики вагонла һансы чәһәннәмә кедирсә, гој кетсин.

Харгонун өзү исә дал вагона минәчәк, орадан јолдашлары илә бир-бир вагонлара кечәрәк мұһафизәчиләрин нәфәсини кәсәчәкди. Тулузалы анчаг бүтүн фикрини вагонларын ачылмасына вермәли иди.

Гатарын стансијадан хејли ајрылыб кетдији бир вахтада намәлум бир алман забитинин гатара минмәси дал вагондакы јефрејтору шүбһәләндирди: «Бу ким ола, бурада нә кәзир? Бәлкә горхуб гачыр? Кимдән? Нә үчүн? Бу јерләр алман ордусунун әлиндә олдуғу һалда, о кимдән горха биләрди?»

Вагонун мејданчасында шалбан кими дурмуш бу јефрејторун әсарәтдән гачан Шәрг фәһләләрини ахтармаг вә тутмагда бөјүк тәчрүбәси варды. О, Гитлер һөкүмәтиндән ајда ики мин марка пул алырды. Бу тәчрүбәли көпәјин көзүндән јајынмаг асан иш дејилди. О јахшы билирди ки, бу гатара башга кимсә минмәмәлидир. «Бәс нечә ола биләр ки, савадлы бир алман забити бу садә көстәриш вә әмрдән хәбәри олмаја. Јәни вагонларын гапысы үстүндә јазылмыш «Кәнар адама вагона минмәк гадағандыр» сөзүнү дә олса көрә билмәјә?»

Харго јефрејторун шүбһәләрини көзүндән охуду. Чәлд тәрпәнмәк лазым иди. Нә јолла? Тапанча илә вурсунму, күллә сәси чыхачаг, онда тапшырыг позулачагды. Онсуз да тапанчаја әл атсајды, јефрејтор ондан габаг автоматла чаваб верәрди. Бәс инди нә етсин? Белә бир һејкәллә үз-үзә кәләчәјини Харго һең хәјалына да кәтирмәммишди.

— Гатар һара кедир? — дејә Харго кефли кими сорушду.

— Билмәлијдиниз, чәнаб забит, — дејә јефрејтор бу милли забитә истәһза илә чаваб верди.

Әлбәјаха дөјүшә кечмәк үчүн Харго буну бәһанә еләди:

— Ит оғлу, бәс нијә рәсми-тәзим етмәдин? Нијә адам оғлу кими чаваб вермәдин? — дејиб бүтүн гүв-бәси илә јефрејторун гарнындан бәрк бир тәпик вуруб бычағы чыхартмаг истәјирди ки, јефрејтор даһа чәлд тәрпәнәрәк онун чәнәсинин алтындан елә вурду ки, бунун зәрби Харгону вагондан ашырыб јерә салды. О, јердә һушуну итирди. Јефрејтор өзү дә билмәди ки, онун көрдүјү бу иш јахшы олду, ја пис. Инди бу ишин ахыры нә илә битәчәк, ону билмирди.

О, үрәјиндә көтүр-гој еләјиб һәлә бир нәтичәјә кәлмәмишди ки, гатарын кетдикчә сүр'әтинин азал-масыны көрәндә чанына үшүтмә кәлди. Јәгин вурулан забитә көрә гатары сахлајырлар. Бәли, инди кәлиб ону сорғу суала тутачағлар. Онун дүшүндүјү доғру чыхды. Гатар дајанды. Ики солдат ону јахалады. Елә бил онун эли-голу бағланды. Үчүнчүсү онун башындан күт бир шејлә вурду. Көзләринә гаранлыг чөкәндә даһа башгасы күрәјинин ортасындан бычағы јеридәрәк итә-ләјиб јола атды. Дөјүшчүләр тез вагонлары ачыб франсызларын көмәји илә һитлерчиләрин вајына отурдулар. Бир тәрәфдән, бош вагонлары јандырдылар, о бири тәрәфдән дә релсләри чыхарыб јоллары хараб еләдиләр. Анчаг Харгонун нә өлүсүнү тапдылар, нә дә дирисини. Азад олуи муш вәтәндашлар о бири станси-јалардан өз јерләринә гајытдылар.

Паровозун далында даһа сүр'әтлә кедән ики ва-гонда јерләшун забитләр гәдәһләри бир-бир бошалдыб тојуг буду илә гәлјаналты едирдиләр. Дүнја онларын көзүндә суд көлү кими иди.

Саат јарымлыг јол онлара беш дәгигә көрүндү. Па-ровоз төвшүјә-төвшүјә кәлиб стансијанын перронунда дајанды. Шәрабын һәрарәтиндән пејсәринә гәдәр гы-зармыш ешелон рәиси, галибләр кими, вагондан чыхыб сәкијә дүшдү. Ону стансија нөвбәтчиси гаршылады.

— Чәнаб забит, — деди, — бәс нијә ики вагонла?

Рәис тәәччүблә:

— Нечә ики? Сөзүн ардыны дејә билмәди. Әјилиб ешелона баханда доғрудан да ики вагондан башга паровозун далында һеч нә көрмәди. Демәк, 28 вагон јолда ачылмышды. Дәрһал шанпанскинин һәрарәти бу-хара дөнүб онун бејниндән учду, әвәзинә бәдәнинә со-југ тәр кәлди. Елә бил күрәјинә гарыишгалар дараш-мышды.

— Мәнә телефон, мәнә телефон. Гача-гача өзүнү нөвбәтчи отағына салыб телефонун дәстәјини көтүр-дү, баш верән һадисәни Монтабан стансија рәисинә данышды вә һадисә јеринә тә'чили көмәк вә чохла ов-чарка көндәрмәләрини тә'кидлә тәләб етди. Рәис о гә-дәр чашмышды ки, гарнизон рәиси әвәзинә стансија рәисинә рапорт вермишди.

ЗАБИТИ ӨЛДҮРҮБ ЈОЛА АТЫБЛАР

Монтабан стансија рәиси алдығы мә'луматы шәһәр комендантына телефонла јетирди. Анчаг орадан она сәр-раст чаваб верән олмады. Јалныз ону дедиләр ки, шә-һәр гарнизону дәјишмиш, јени тә'јин олуи муш комен-дант исә һәлә вәзифәсинә башламамышдыр. Кәлән кими бу барәдә она мә'лумат верәрләр. Јалныз 4 саат-дан сонра бир кичик забитлә 5 солдат һадисә јеринә кәлиб чыхды. Релсләр сөкүлдүјү үчүн, онлар јерә дүшдүләр. Хејли солдатын вә бир јефрејторун өлүсү-нү, бир дә чанүстә олан забити арадан көтүрдүләр. Вагонлар јандырылдығындан өлүләри апара билмәди-ләр. Онлары јан-јана јығыб гојдулар. Јалныз өлүмчүл забити өзләри илә көтүрүб дала гајытдылар.

Забитин планшетиндәки сәнәдләриндән мә'лум олду ки, о, 40 нәфәр солдатла һара исә е'зам едилмиш, ан-чаг јолда «бәдбәхт һадисә» үз вердијиндән мәгсәдә

чата билмәмишдир. Шәһәрдә елә билмишдиләр ки, јәгин Монтабана телефон едән дә һәмин бу өлүмчүл забитин өзү имиш.

Харгонун бәхти кәтирмишиди, шәһәрдә гарнизон дәјишишиди, јохса о бурадан дүз дар ағачынын алтына кетмәли олачагды. Анчаг инди ову алман силаһлы гүввәләринин забити билдикләри үчүн госпитала вердиләр. Бурада ону јахшы мүәличә едиб тез ајаға галдырдылар. Монтабан комендантлығынын забит кадросуна еһтијачы олдуғу үчүн, о, бир нечә һитлерчи солдатла Монтабанын чәнубунда кичик шәһәрләрдән бири олан Тулузаја хидмәтә көндәрилди.

ЈЕНИ ЗАБИТ ИШ БАШЫНДА

Тулуза шәһәр комендантлығындан јухарыја чохла шикајәтләр көндәрилмишиди. Бурада тәкчә дүшәркәдән совет әсирләринин гачмасы һаггында дејил, һәм дә бир нечә алман забитинин јоха чыхмасы гејд едилди.

Тулуза дүшәркә рәһбәрлијиндән шәһәр комендантлығына гачынлар һаггында јазылмыш мәхфи мәктубун бир јериндә көстәрилерди ки, бу гачанлара Родезија дүшәркәсиндән арабир кәлән милли забитләрдән бири рәһбәрлик едир (бу иши тәшкил едән Родезија дүшәркәсиндә антифашист тәшкилаты вә онун рәһбәри, халғымызын икид оғлу капитан Мирзәхан Мәммәдов иди).

Бу комендантын «мөһкәм әлә» бөјүк еһтијачы вар иди. Монтабандан көндәрилән забит вә бир нечә солдаты о бөјүк тәнтәнә илә гаршылады. Хүсусилә јени кәлән «забит» алман олмадығы үчүн севинди. Она елә кәлди ки, јени забит јерлиләрлә әлагәјә кириб дүшәркәдәки Гафгаз адамларына јол тапар вә онларын васитәси илә бәзи сирләрин үстүнү ачмагда она көмәк едәр.

Шәһәр күчәләринин нәзарәти јени «забитә» тапшырылды. Онун ихтијарында олан солдатларын ичәриндә испанијалы, австријалы, италијалы вә с. милләтдән олан адамлар вар иди. Јени «забит» адамларла таныш оландан сонра испанијалыларын јерли партизан дәстәләри вә вәтәһпәрвәрләри илә әлагәси олдуғуну өјрәнди. Лакин буну кимсәјә билдирмәди. Бу солдатларын ичәрисиндә хәбәрчиләри дә варды. Бу хәбәрчиләр бәзи сөзләри «забитә» дедикдән сонра кедиб дәфтәрханада отуран бир ахсаг ишғалчы солдата да дејирдиләр. Тамам бунлар јени «забитдән» чидди сајыглыг тәләб едирди. Хәбәрчи тәрәфиндән ифша олуан адам дәрһал онунла үзләшдирилирди. Забит өзүнү бөјүкләрин гаршысында доғрултмаг вә етибар газанмаг үчүн «тәгсиркары» бәрк дөјүрдү. Забит коменданта дејирди:

— Бу нанкорлары мән өзүм әлимлә асачағам. Анчаг кәрәк шәхсән өзүм онлары чинајәт үстүндә тутам, сонра да о дүнјаја көндәрәм. Ифша олуанларә исе сабаһы тәкликдә дејирди:

— Партизанлар јаман мөһкәм адам олулар. Онлар сирр вермәмәк үчүн дилини диши илә кәсәр, гол чәкмәмәк үчүн голуну сындырар, өлүмә кедәр, лакин сирр вермәзләр. Буранын да партизанлары белә мөһкәм олура? О бунунла ифша олуанларә мөһкәмлијә чағырыр вә јерли партизанлар һаггында бир сөз алмаг истәјирди.

ЈЕНИ ЗАБИТ АМАНСЫЗДЫР, ӨЛДҮРҮЛМӘЛИДИР

Харго Тулузада биринчи дәфә олдуғу үчүн јени вәтәһпәрвәрләр вә хырда партизан дәстәләри ону танымырды. Анчаг Харго онларла әлагә јаратмаға чан атыр вә буна јол ахтарырды.

Бу сон күнләрнн бириндә комендантын дивардакы әмриндә Харго тәчрүбәли бир забит кими тәрифләнмиш вә партизанларын атасыны јандырмаг һаггында она бир нечә тапшырыглар верилмишди. Бу әмр вәтәнпәрвәри јериндән ојнатды. Хүсусилә бу күнләрдә Харгонун партизанларла әлагәдә шүбһәләнән бир нечә адамы тутуб зирзәмијә салмасы, һитлерчи забитгәрлә ресторанларда отуруб кефә бахмасы вәтәнпәрвәрләр тәшкилатыны тәшвишә салмышды. Белә бир шајиә јайылмышды ки, куја чәбһәдән чагырылмыш бу тәчрүбәли забит хүсуси олараг партизанлары гырмагдан өтрү бура көндәрилмиш вә бу күнләрдә онлара гаршы кениш бир әмәлијјата башлајачагдыр. Вәтәнпәрвәрләр бу әмәлијјаты позмаг мәгсәди илә забити ортадан көтүрмәк гәрарына кәлдиләр. Лакин күнү сабаһдан забитин тутдуғу шүбһәли адамлары јенә бурахмасы вәтәнпәрвәрләрнн фикрини чашдырды.

Инди забити товлајыб евә кәтирмәк иши тәшкилат үзләриндән Елза адлы гыза тапшырылды. О, вәтәнинин азадлығы угрунда ишғалчылара гаршы сон нәфәсинә кими вурушачағына анд ичмишди. Кечирилән әмәлијјатлар заманы о өзүнү дөјүшләрдә доғрулда билмишди. Гызын бу саһәдә дә тәчрүбәси аз дејилди. О бөјүк бир шөвглә ишә башлады. Ики күн сонра ахшамчағы јени забит машины миниб ресторана кетмәк истәјәндә гыз да бу јандан чыхыб һәмин машина минмәк истәди. Машинын гапысында ики «мүштәри» арасында рәсми вә гејри-рәсми сәһбәт башланды. Гыз даһа чәлд тәрпәнәрәк шоферин овчуна бир күмүш пул басыб јола салды вә үзүнү забитә чевириб:

— Чәнаб забит, — деди, — мән бу күн бәхtimi сынамаг үчүн јола чыхмышдым. Көрүнүр, хошбәхтәм, өзү дә ачылан бир гапынын астанасында таныш олмаг бизим адәтә көрә өмүрлүк һесаб олунүр, демәли, хошбәхтәм. Хүсусилә сизин кими бир аличәнабла.

Јени забит тәәччүблә:

— Мәнимлә таныш олмаға сизи нә вадар етди?

Гыз әзилә-әзилә:

— О, чәнаб, буну сормајын, — деди. — Ичәримдә јанан ешг вә интигам буна мәни вадар етди.

Забит тәәччүблә:

— Бу һансы ешг вә һансы интигам ола биләр? - деди.

— Јалһыз сизин гәһрәманлығынызын ешги. Мән син бу гәһрәманлығынызын ашигијәм. Ондаи мәнә бир пәј вермиш олсајдыныз, өмрүм боју сизә миннәтдар олардым.

— Гәһрәманлығы пәјламырлар ки, ондан мән сизә пәј верим.

— Сиз мәним һалымы билсәниз, верәрсиниз. Сиз илтифат едиб бизә кетәјдиниз, анамын, бачымын, мәним көз јашларымы көрәр вә рәһминиз кәләрди.

— Сизи ким инчидир, јахуд ким тәһгир едир?

— Мәним мейрибан әрими, әзиз гардашымы, партизанлар өлдүрүбләр, — дејиб өзүнү ағлајана охшатмаг үчүн додагларыны әсдирмәјә башлады.

— Демәк истәјирсиниз ки, мән онларын гисасыны алым, еләми?

— Бәли, партизанларын јерини билирәм. Сизә ниһан верәчәјәм.

Харго онун һансы јуванын гушу олдуғуну дәрпәл аһлады. Онун өзүнүн ханым Елзасы, Чүлјеттасы кәлиб көзү гаршысында дурду. Лакин бу ханым партизанларын адыны чәкдији үчүн бир гәдәр шүбһәләнди. Ким билир, бәлкә ондан сөз алмаг үчүн бу гызы комендантын өзү онун јанына көндәрмишди. Забит она:

— Һөрмәтли франсыз гызы, — деди. — Сиз өзүңүз дә партизансыныз, ја онларын әлалтысы. Мән сизин кимиләри чохдан ахтарырам. Сизә дејәси сөзүм чох-лур. Һајды кедәк! — дејә машин чағырды.

ФАШИСТ ЗАБИТЛӘРИ ГЕЈБ ОЛУРЛАР

Елзанын отағында јеничә отурмушдулар ки, онун «әмиси оғлу илә», «дајысы оғлу» ичәри кирдиләр. Бунларын нә үчүн бу дәгигә «гонаг» кәлдикләрини Харго анлады, һалбуки отагда көз јашы төкән нә ана варды, нә бачы. Бәс инди нә етмәли? Чавабларында, — партизанам демәли, јохса дүшмәнәм демәли, — дејә Харго үрәјиндә дүшүнүрдү.

Бунларын һеч бирисини демәк олмазды. Харго чәтин вәзијјәттә галмышды. Дәгигәләр бир-биринин да-лынча гачырды. Вахт Харгону көзләмирди. Гонаглардан бири өзүнү хамлыға гојуб сорушду:

— Чәнаб забит, һарада хидмәт едирсиниз?

Харгонун ағлына һарадан кәлдисә:

— Јарб-Ет-Һоран һиссәсиндә, — дејә бирдән чаваб верди.

Гонаглар тәәччүб етдиләр. Забит бир балача корпусун фәалијјәтиндән данышды, сонра Пинар вә Томасын адыны чәкди. Лакин «гонаглар» белә кәлди ки, забит буну әлиндәки кәшфијјат материалларындан өјрәнмишдир. Гонаглар бирдән тапанчаларыны чыхарыб Харгоја сөјкәдиләр.

— Алчаг фашист! Евин ичиндә дә бизи дилә тутуб алдатмаг истәјирсән?

Харго һеч гымылданмады да. Көзүнү гырпмадан бәркдән күлдү.

— Нијә күлүрсән?

— Она көрә күлүрәм ки, силаһ чыхармышсыныз.

— Бәс башыңыздан горхмурсуңуз?

— Еј, әзизләрим, ики ил бундан әввәл мән һәлә ушаг икән фашист дүшәркәсиндә дүшмән тапанчасындан горхмамашдым. О, дүшмән тапанчасы иди. Сизин әлиниздәки исә дост тапанчасыдыр. Ондан нијә горхум?

— Сән руссанмы?

— Бәли, совет солдаты.

— Парашүтчүсән?

— Парашүтчү идим.

— Инди?

— Инди көрүрсүңүз, формача фашист забити, мәзмунча партизан. Сиз елә билдиниз ки, мән сизин көндәрдијиниз «ханымы» анламадым? Мән өзүм белә ханымлардан чох истифадә етмишәм. Бәс сиз баша дүшмүрсүңүз ки, мән арабир вәтәнпәрвәрләри тутуб сабаһы јенә бурахырам. Буну да олса баша дүшә билмирсиниз?

— Мәгсәдин нәдир?

— Вахты кәләндә бир күн бунларын һамысыны тутуб «шүбһәли адамлар» ады илә комендантлыға апарачағам. Идарәдә кифәјәт гәдәр силаһ вардыр. Бу вәтәнпәрвәрләрин һамысыны силаһландырыб, бирдән һитлерчиләри гырыб мешәјә гачачағыг.

...Бу көрүшдән ики һәфтә кечмишди. Партизанлар тәрәфиндән Харгоја көндәрилән пулла һәр күн о, забитләрә театр вә ресторанларда гонаглыг верирди. Нәһајәт, «ишләмәк» вахты кәлиб чатды. О, ичмәк үчүн шәһәр кәнарында олан испанијалы саһибкарын «Мадрид» ресторанына јола дүшдү. Јолда ишғалчы забитләрдән биринә раст кәләрәк ону да өзү илә апарды. Отуруб хејли једиләр, ичдиләр, мусигијә гулаг асдылар. Һитлерчи забит мүфтә арагдан о ки вар ичди. Бу

дәмдә өзүнү часуса охшадан бир нәфәр ичәри кириб Харгоја көз еләјәндән сонра гулағына нә исә пычылдалы. О, гашларыны дүјүнләјәрәк дәрһал ајаға галхды. Забити дә өзү илә галдырды. Тәшвишә дүшән забит:

— Чәнаб, нә вар?

— Мүһүм тапшырыг вар. Гарнизон рәнси мәнә хәбәр көндәрмишдир ки, тез јанына кедим. Сирри сизә дә вермәјә мәчбур олдум, чәнаб. Ики саатдан сонра шәһәрдә мүһүм һадисәләр баш верәчәк. Сизи бурада гојуб кедә дә билмәјәчәјәм. Кәлин сизи тез тәһлүкәсиз јерлә јола салым, вахтында јериниздә олун, јохса... даныша-даныша ону арха гапыја чатдырды. Орада ону чөлдә көзләјән машина итәләјиб гапысыны бәрк өртдү.

Машын партизанларын иди. Шофер сәрхош забити мешә кәнарына кәтирди, орада биринчи поста тәһвилт бериб гајытды. Забит сәрхошлугдан анчаг партизанларын гәраркаһында ајылды. Доғрудан да нә кими мүһүм һадисәләрин баш вердијини инди анлады. Харго бир һәфтәнни ичәрисиндә бу јолла јүксәк вәзифәли 3 забити гәраркаһа өтүрдү. Һәфтәнни ахырынчы күнү иди. О, чохдандыр арзусунда олдуғу кестано мүстәнтиги илә бу күн отуруб әмәлли-башлы кефә бахачаг иди. Лакин һәлә мәлум дејилди, о бу кефә кәләчәкди, гујруг әлә верәчәкдими. О ахы чип-чип өјрәнәнләрдән дејил, өјрәдәнләрдән иди. Анчаг Харгонун бурада да бәхти кәтирди. Иш елә кәтирди ки, мүстәнтигин өзү Харгоја телефон едәрәк:

— Пардон, кедирик? — дејә сорушду.

— Әлбәт, әлбәт. Паркын гапысында көрүшәк. Бах, мән чыхдым.

Мүстәнтигин телефонда сәси о гәдәр күмраһ иди ки, билирдин ки, бу күн онун кефинин тамам дохсан доғгузудур. Демәк, әлинә «асс» кечиб. Јохса гәддар

бир һитлерчи забитдә белә хош гылыг вә е'тибар танылан шеј дејилди. О, сирр дағарчығы олмагдан башга, ән мүһүм ишләр дә онун әлиндән кечирди. Елә буна көрә дә гәраркаһдан Харгоја тапшырмышдылар ки, нә јолла олурса-олсун, ону достларын мешәдәки «евинә» чатдырсын.

Инди ики забит үз-үзә отурмушду. Онлардан бири һүндүр, јашлы, көк, о бири алчагбојлу чаван вә арыг иди. Бири дост, бири дүшмән иди. Һәр биринин үрәјиндә бир аслан јатырды. Онлар хејли једиләр, ичдиләр, күлдүләр. Тәчрүбәли вә һижләкәр мүстәнтиг һәлә ки, әлә кәлмирди. Онда Харго мүстәнтигин гулағына нә исә пычыллады вә сонра әлини әлинә вурараг бәркдән күлдү.

Көрүнүр, мүстәнтиг бу мә'налы пычылтыдан разы галмышды. Бир аздан Харго ајаға галхыб күзкүнүн габағына кәлди, өзүнә сығал вермәјә башлады. Мүстәнтиг дә она бахыб ајаға галхды, күзкүнүн гаршысында о да өзүнә сығал вериб бир-биринин голундан тутуб дал гапыдан «кеф» чәкмәјә кетдиләр.

Онлар гапыдан чыханда Харго һөрмәт едәрәк мүстәнтиги габаға салды. Икичә аддым јеримишди ки, мөһкәм әлләр дәсмалы онун ағзына тыхажараг кисәни башына кечиртди. Мүстәнтигин мөһкәм мүғавимәтинә вә чырпынмасына бахмајараг, о артыг машынын ичиндә иди. Шәһәрдә дост вә дүшмәнләри танымаг үчүн бу әмәлијјатын гәраркаһа чох бөјүк көмәји олду. Һитлерчинин партфелиндән хејли гијмәтли сәнәдләр, донослар, тутулмуш вә тутулачаг адамларын сијаһысы әлә кечди. Бир гәдәрдән сонра Харгонун дәстәсиндә олан бир нечә хәбәрчи солдат да «гонаглыг» вә, бу кағызы филан јерә вер, јолу илә гәраркаһа көндәрилди. Аз гала шәһәр тамам јерли партизанларын әлинә кечәчәкди. Бу арада бир нечә силаһ, палтар вә әрзағ анбарлары да дағдылыб дашынды. Монтабанда оту-

ран даһа жүксәк рүтбәли забитләр буна гаршы бир сыра тәдбирләр көрдүләр. Тулуза шәһәр коменданты дәјишдирилди, јени забит дә кери чағырылды.

Бир аздан Харгону Монтабандакы әсирләр хәстәланасынын рәис мүавини тәјин етдиләр. Бурада о бири хәстәханалар кими мүаличәсиз вә јемәксиз иди. Вахт итирмәдән Харго бурада ишләјән франсыз һәкимләри илә әлагә јаратды. Елә ки, хәстәләр ичәрисиндә партизанлара «гоһум» чыханы олурду, франсыз һәкимләр ону тез мүаличә едиб ајаға галдырырдылар. Харго да бунлары бир учдан мешәдәки евә көндәрирди.

ХОШ КӨРҮШ, КӘДӘРЛИ ХӘБӘР

Бу күнләрдә хәстәханаја голундан јараланмыш Микајыл Нағыјев адлы бир әсири дә кәтириб 21 №-ли чарпајыја узатдылар. Сәһәр һәкимләр хәстәләри мүәјинә етмәјә чыханда Харго да онларын јанынча дүшүб кедирди. Мүәјинә нөвбәси Микајыла чатанда Харго ону таныды. Бу онун һәмјерлиси, јә'ни нухалы иди. Һәкимләр кедәндән сонра әјилиб хәстә илә бәрк гучаглашды.

Сонра күрсүнү алтына чәкәрәк отурду вә ондан һал-әһвал тутмаға башлады. Микајыл башына кәләнләри вә шаһиди олдуғу бир ганлы фәчиәни Әһмәдијјә үчүн данышмаға башлады. О өз дәјүшләри һаггында олдуғча гыса данышды:

— ...Белә бир хәбәр вердиләр ки, алманларын сабаһ бајрамыдыр, кефә һазырлашырлар. Бизим һиссә дә белә гәрара кәлди ки, онларын бу бајрамына биз дә балача бир «һәдијјә» верәк. Одур ки, 42-чи илин март ајында бу «һәдијјәни» вермәк үчүн суалты гајыгла Феодосијаја десант чыхартдыг. Сабаһкы кефин хәјалы

илә јатан һитлерчиләрин бир гәдәрини гырдыг. — Сонра өз командиринин чәсурлуғундан данышараг белә деди:

— Сәһәр һәлә јеничә ачылырды. Лејтенантымыз ики әскәри көтүрүб кәшфијјата чыхды. Мән дә бунларын арасында идим. Күчәләрин бириндән дөнмәк истәјирдик ки, габагдан ики дүшмән автоматчысынын кәлдијини көрдүк. Тез кери чәкилдик. Лејтенант бизә деди ки, сиз бурада дурун, мән башга јолла онлара архадан чатыб гәфилдән дири-дири тутачағам. Сиз анчаг сәс салмајын. Лејтенантын феодосијалы олдуғуну билмирдик. Демә о өз јерини гарыш-гарыш таныјырмыш. Һансы бир кәсмә јол илә исә автоматчыларын архасына чатды. Һава һәлә јеничә гаралырды. Ики әли илә солдатларын чижиндәки силаһын лүләсиндән бәрк вурараг автоматларыны чижинләриндән јана салды. Онлар дала баханда артыг совет автоматы онлара тушланмышды. Биз дә өзүмүзү чатдырдыг. Силаһлары јердән көтүрүб әсирләрин икисини дә гәраркаһа кәтирдик.

Бөјүк диггәтлә гулаг асан Әһмәдијјә «афәрин» деди.

...Гар јағмышды. Јенә кәшфијјата чыхмышдыг. Бәхтимиз кәтирмишди. Һәмин күн бир евдән гадын шалтары кејмиш бир кәнч фашист забитши, башга бир евдән исә дөрд румын солдатыны әсир тутуб јенә гәраркаһа кәтирдик. Лақин сонралар фашистләрә бөјүк көмәк кәлди. Арасыкәсилмәз әкс-һүчумлар заманы мән јараланыб әсир дүшдүм.

О, сөһбәти кәтириб бир рус гадыны үзәриндә сахлады.

— Феодосијада јашајан рус гадынлары совет әсирләринин бурахылмасы үчүн чох чалышырдылар. Јахшы јадымдадыр, бир дәфә кәнч бир гадын дүшәркәјә

јахынлашыб һасардан мәним үчүн көһнә бир мүлкн палтар атды. Мән дә һәрби палтары чыхарыб ону кејдим. О мәнә сәһәр јемәји дә кәтирди. Дүшәркә рәисинә деди ки, бу мәним «әримдир». Солдатлар сәһвән ону әсирләрә гатыб кәтирмишләр. О «монтјордур». О олмаса, шәһәр гаранлыгда гала биләр.

Дүшәркә рәиси мәнә диггәтлә бахыб бир нечә суал верәндән сонра бурахды. Бу гадынын ады Нина Демјановна иди. Онун атасы Азәрбајчанда һачыгабул стансијасында дәмирјолчу имиш. Нина вә анасы азәрбајчанлыларын гонагпәрвәрлијиндән данышдылар. Онлара Азәрбајчанда едилән һөрмәтләрдән данышыб, ахырда дедиләр:

— Чох шүкүр ки, борчлу галмадыг. — Сонра Микајыл белә деди:

— Нитлерчиләр кечәләр овчаркаларла евләрә кириб шүбһәләндикләри адамлары тутурдулар. Бу дәфә мәни јенә тутуб апардылар. — Сонра о, дирсәјинә сөјкәнәрәк балача галхды. Көксүнү бәркдән өтүрәрәк:

— Еһ, — деди, — пис адамы нә дејим.

— Нечә мәкәр, елоғлу? — дејә Әһмәдијјә сорушду.

— Ганлы бир фачиә јадыма дүшдү. Пис адама ләһнәтләр олсун.

— Елоғлу, даныш көрәк һансы фачиәјә раст кәлмисән?

Микајыл стәканы алараг бир гуртум судан ичди вә сонра сөзә башлады:

— Феодосија шәһәри јахынлығында олан бир јашајыш мәнтәгәсиндә бизи — 500-ә јахын әсири ишләдирдиләр. Совет топлары тәрәфиндән дағыдылмыш дәннисаһили мүдафиә хәттини бизә бәрпа етдиридиләр. Иш чох ағыр иди. Күндә 12—14 саат ишләјиб бунун гаршысында бир чөмчә баланда, 200 грам палчыг кими чөрәк вериб дојунча да дојуб сөјүрдүләр. Әсирләр тамам тагәтдән дүшмүшдүләр. Бу ахыр за-

манлар зиһара кәлмиш әсирләр даһа ишләмәјәрәк јаландан өзләриши ишләјәнә охшадырдылар. Арада белә бир сөһбәт кедирди ки, бу күнләрдә Керч тәрәфиндән совет гошунлары бөјүк һүчума кечәчәк, горхудан бу саһили мөһкәмләндирдиләр. Биз дә көрәк бу заман гачыб өзүмүзүнкүләрлә бирләшәк.

Әввәлләр билмирдик ки, бу сөз һарадан чыхыр. Ким белә ишләрә рәһбәрлик едир, — дејиб Микајыл тумбочканын үстүндә гојулмуш стәкандакы сују бир дә башына чәкди. Додагларыны силіб Әһмәдијјәдән бир папирос истәди. Папиросу јандырыб дәрин бир гуллаб вурдугдан сонра јенә сөзә башлады:

— Һә, елоғлу, старшинамыз бизи баша салды ки, сабаһа һазыр олаг. Автоматчылары тәрк-силаһ едәчәјик, мүгавимәт көстәрәнләри өлдүрүб гачачағыг. Мән старшина илә јан-јана јатырдым. О, кечә узандығымыз јердә јавашчадан гулағыма пычылдады ки, дүнјада икид адамлар чохдур. Бу адамлар халг иши јолунда чанларындан кечмәјә һазыр олан шәхсләрдир. Командирләримиз дә белә адамлардан биридир.

О јенә папиросуна бир-ики гуллаб вуруб сонра түсүнү арамла бурнундан чөлә бурахды. Сөјкәнәчәјини мөһкәмләдиб јенә сөзүнә башлады:

— Демә һәмин кечә биз узандығымыз заман он нәфәрә кими јүксәк рүтбәли совет командирләри јатмајыб сабаһкы үсјанын планыны гурурлармыш. Араларында вәзифәләр бөлүнүр, ахшам баланда јемәјиндән сонра сигнал верилән кими дәстәләр ишә башлајачаг имиш. Арамызда тумкөз, бели бүкүлү, ејбәчәр бир киши варды. О, һәмишә сајмазјана адамларын арасына кириб гулағыны ов ити кими онун-бунун ағзына шәкләјирди. Јанында ишләдији һалда бир дә көрәрдин јох олуб, сорағы һәјәтин о башындан кәлир. Наһар вахты чох заман көрүрдүн ки, она бир чөмчә артыг

Дар агачыннан хилас едилдикдэн сонра.

баланда вердилэр, ја да јахшы јериндэн төкдүлэр. Со-
рушанда ки:

— Елоғлу, нэ эчэб белэ? — дејирди:

— Һәким бујуруб.

Сонралар баша дүшүдүк ки, демэ һәмин күн о кими
исэ сатыбмыш. Эвэзиннэ бир чөмчө артыг баланда «мү-
кафат» верибләрмиш. Демэ биз ону јахындан таныма-
мышыг. Елэ билмишик ки, фағырын биридир. Демэ бу
эл алтындан ишләјирмиш, бели дэ елэ јалтаглыгдан
бүкүлүбмүш. Бүтүн бу иши о, эл алтындан дүшәркә-
нин рәһбәрлијинэ чатдырыбмыш.

Бүтүн күнү бәрк ишләмишидик. Ахшама һәлә бир
нечэ саат варды. Бирдән хејли танк бизи мүһасирәјә
алды. Әлимиздәки иши сахлајараг бизи сыра илэ га-
багларына салыб јахындакы мејданчаја апардылар.
Мејданчада да хејли танк вә автоматчы дајанмышды.
Бизи күлләләмәјә кәтирдикләрини вә ја зорла чәһә-
јә апарачагларыны зәнн етдик. Һәр сырада 50 нәфәр-
дик. Һитлерчиләрин бир нечәси башдан, бир нечәси
ајагдан бизим һәр јеримизи ахтармаға башладылар.
Кимдән бычаг, үлкүч, мисмар вә ја башга бир шеј
чыхырдыса, јериндәчә күлләләјирдиләр. Биринин чи-
биндән бир ил әввәл анасындан кәлән мәктубу тапды-
лар. Киши ону көз бәбәји кими голтуғунда кәздирә-
рәк сојугда-истидә, бәркдә-бошда ондан илһам вә
гүввәт алырды. Бу «көзүмчыхды» ајағында кимди онун
үчүн тәрчүмәчи тапыб һәлә бу мәктубу охудан. Мәк-
тубу кизли бир вәрәгә һесаб едәрәк бир ишарә илэ
кишини јериндәчә күлләләдиләр. Јазыг ағзыны бирчә
дәфә ачды. «Ох, ағбирчәк анам, тәк галдын» дејиб
өлдү. Сонра башладылар әсирләри эзишдирмәјә. Ағыз-
ларына кәләни јағдырырдылар. Сонра сијаһы үзрә 8 нә-
фәри сырадан чағырдылар. Бунлар Совет Ордусунун
дүнәнки горхмаз забитләри иди. Дүшәркәдә онлар ан-
тифашист дәстәси јарадыблармыш. Бизә үрәк-дирәк

верән, һагг ишимизә рәһбәрлик едән онлар имиш. Онлар бизи тамам әсирликдән гуртарачаг идиләр. Ишгалчылар мүһасирәни кетдикчә даралтмаға башладылар. Танкларын моторуну ишә салдылар. Алман забитләриндән бири билдирди ки, һеч кәс јериндән тәрпәнмәмәлидир, әлини тәрпәдән дәрһал јериндә вурулачагдыр. Сонра 8 нәфәри барыја сөјкәдиләр. Көзләрини бағламаг истәјәндә гојмадылар. «Совет дөјүшчүсү өлүмдән горхмур» дедиләр. Онлары да күлләләдиләр. Намымыз көзүмүзү јумуб, бөјүк һәјәчан кечирирдик. Онлар сон нәфәсләриндә дә бирчә ону дејә билдиләр: «Јашасын Совет Ордусу! Хаинә өлүм!» Бәли, елоғлу, фачиә белә бир ачыначаглы нәтичә илә гуртарды.

— Бәс сонра? — дејә көзләри јашармыш Әһмәдијјә сорушду.

— Сонра нә олачаг, — деди, — елоғлу, әсир дүшмүсән билирсән дә, бир-биринин көзүнә бахан кими хәјанәткары таныдыг. Онсуз да баша дүшдүк ки, өләнләр «Хаинә өлүм!» демәклә бизи баша салдылар ки, хаини тағын, биз дә тапдыг.

— Бәс өлдүрүләнләрин фамилијаларыны, адларыны билмәдиниз?

— Комиссар Мәммәдов, һәким һәсәнов, лейтенант һүсәјнов вә башгалары, голумун ағрысы һафизәми зәифләтмишди, јохса һамысынын адыны дејә биләрдим.

— Бәс хаинлә нә етдиниз?

— Нә едәчәјик. Ушаглар кечә икән ону боғуб бир хәндәјә атдылар.

— Демәли, өләнләрин гисасыны алдыныз?

— Хејр. Мәгсәд гисас алмаг дејилди. Әсил мәсәлә о иди ки, әкәр о сағ галсајды, јенә башга тәшкилаты вә ја хејирхаһ адамлары бир чөмчә баландаја сатарды.

Бу арада һаһар зәнки чалынды. Әһмәдијјә ајаға галхды. Микајыл она мүрачиәтлә:

— Елоғлу, һарада олдуғуну билмирәм, — деди, — анчаг мәни јаддан чыхарма.

— Архајын ол, сәнин үчүн бир иш дүзәлдәчәјәм, — деди.

ХАРГО ДИРИЛДИ

Монтабандан јола салынан 40 нәфәрлик дәстә тапшырығы ләјагәтлә јеринә јетирсә дә, Харгонун өзүндән һәлә хәбәр јох иди. Онун нә өлүсү әлә кечмишди, нә дә дириси. Ону һәлә дә ахтарырдылар. Һәбсә алынғанлар сијаһысына да бахмышдылар, орада да онун ады јох иди. Асмыш олсајдылар, дәстә ондан хәбәр тутмамыш олмазды. Бәс о нә олду?

Бу ахыр заманда дүшәркә хәстәханасындан сағалан вә хилас едилән әсирләрин ән күмраһы, етибарлысы кәлиб мешәјә чыхырды. Онларын һансы јолла бура кәлдикләрини сорушдугда бир ағыздан дејирдиләр: «Хәстәханаја јени тәјин олунмуш хошғылыглы кәнч бир забит бизи бура көндәрир, өзү дә һеч бура адамларына охшамыр. Дәстә бунунла марагланды. Бәлкә дәстәјә часус даданыб. Бәлкә дә һитлерчиләр дәстәјә тор гурур.

Дәстә хәстәханадакы бу хејирхаһ забитин ким олдуғуну ајдынлашдырмаг истәди. Бу ишә ајрыланлар хәбәр кәтирдиләр ки, бу забит бојунун гысалығындан, көркәминдән тамам Харгоја охшајыр. Инанан олмады. Буну дүзкүн билмәк үчүн Бессеки шәһәрә көндәрмәли олдулар. Корпус командири Томас Харгодан биринчи мүждә кәтирәнә мин франк муштулуг тәјин етди. Бессек һәмин күн забити көрә билмәди. Сабаһы көһнә дөјүшчүләрдән бирини дә көтүрүб, кәлиб хәстәхананын гаршысында дајанды. Бир аздан «забит» хәстә-

ханадан чыхыб такси машинына минди. О бу күн мүтлөг өржәнмәли иди, көрсүн өзү хидмәт едән корпус бурададыр, јохса онлар кедиб, башга дәстә вә ја бирләшмә бурада дуруп. Она көрә дә билиб иш көрмәли иди. Бессек дә јолдашы илә бир такси чағырыб һәмин машинын далынча сүрдүрдү. Машынлар бир-бирини архасынча кәлиб «Республика» ресторанынын гапысында дајанды. Харго дүшүб ичәри кирди. Мүлки палтарда олан дөјүшчүләр дә ресторана кириб Харгодан ики стол о јана отурдулар. Хәрәк сифарини етдиләр. Харгонун көзү әтрафы кәзирди. Бәлкә көһнә достлардан бири раст кәлә иди. Бессек бахан кими Харгону дәрһал үздән таныјараг бадәсини бәркдән бошгабын кәнарына вурду. Харго чинкилтијә бахды, көзләр бир-биринә саташан кими көһнә достлар бир-бирләрини таныдылар. Бессек ишарә илә баша салды ки, о бу бадәни «дирилән» Харгонун сағлығына галдырыр. Франса халгынын азадлығы уғрунда дөјүшдә «өлән», инди исә «дирилән» Харгонун сағлығына бадә галдырмамаг олардымы? Ики ајын ичәрисиндә һитлерчиләрин лап көзү гаршысында Харго бу хәстәханадан ән чәсур адамлары сечиб дәстәјә көндәрмәклә аз иш көрмәмишди. Харгонун дирилмәси шәрәфинә о күн дәстәдә јахын достлары бөјүк шадлығы кечиртдиләр.

РӘИСИН ГАПЫСЫНДА НӨВБӘ

Ваһимә, горху, шәһәрә вәлвәлә салмышды. Һитлерчиләр арасындакы чахнашма кетдикчә гүввәтләнирди. Киминин голтуғунда, киминин далында дашынан јүк вә бағламалар гарачы көчүнү хатырладырды.

Рәшадәтли Совет Ордусу зәфәр чала-чала фашист торпагына кирәрәк онун сон нәфәсини кәсмәкдә иди. Дүнәнә кими һитлерчиләр әсирләрә «Москваны алмы-

шыг» дејирдиләр. Бәс бу күн нә дејәчәкдиләр? Күнү сабаһ Совет Ордусу кәлиб бура чыхса, онда бу «гәһрәманларын» һалы нечә олачаг?

Монтабанда јерләшән ишғалчыларын солдат вә забитләри гарәт етдикләри вә учуз гијмәтлә алдылары маллардан бөјүк һәвәслә бағламалар дүзәлдирдиләр. Һәрә өз үнваныны онларын үзәриндә гәшәнк хәтлә јазырды. Јазандан сонра да бағламаны галдырыб онун ағыр-јүнкүллүјүнә бахыб фәрәһләнирдиләр. Күләкүлә бағламаны чарпајынын алтына јығыб ахшамдан јаздыглары әризәләрлә рәисин гапысына гачырдылар. Гапынын гаршысында әмәлли бир нөвбә дүзүлмүшдү. Онларын әризәләри мүхтәлиф шәкилдә јазылса да, мәнәсы бир иди. Бири «атам хәстәдир», бири «анам хәстәдир», бири «бәмбардмандан бачым дәли олуб, һәкимә апарачағам» кими бәһанәләрлә ики һәфтәлик мәзунијјәт истәјирдиләр. «Мәғлубедилмәз» алман силаһыны кәздирәнләр инди бу дар дүнјадан баш көтүрүб бир тәрәфә гачмаг, јахаларыны гуртармаг истәјирдиләр. Һагг-һесаб вермәк вахты кәлиб чатмышды. Дүнјаны фәтһ етмәк арзусунда олан сәрсәри јефрејторун дејәсән китабынын бағланма вахты тамам јахынлашырды.

ХАРГО «ГАРДАШЫНЫН» КӨМӘЈИНӘ КЕДИР

Харгонун Франса халгынын азадлығы уғрунда апардығы мүбаризәни корпус һеч бир заман јаддан чыхара билмирди. О инди дәстәјә һәмишәкиндән даһа чох лазым иди. Ахы гаршыда гәти дөјүшләр дурупду. Бир чох мүһүм тапшырыгларын өһдәсиндән инди о кәлә биләчәкдир. Бу күн о, гәраркаһда шәхсән корпус командири Томасын јанына чағырылды. Командир онун элини бәрк-бәрк сыхараг:

— Эввалэн, — деди, — ичазэ вер, сэнин «дирилдижи» бир дэ тэбрик едим. Доғрудан да, гочаг оғлансан. Гәһрәман адына лајигсэн.

— Тәшәккүр едирәм, јолдаш командир! — дејә Харго тез чаваб верди.

— Сәни чағыртдырмагдан мәгсәдим одур ки, сәнә хүсуси бир тапшырыг верим, әмәл едәрсәнми?

— Бу нә сөздүр, јолдаш командир, чанла, башла!

— Онда гулаг ас.

— Биздән јүз километр мәсафәдә Родезија шәһәриндә бөјүк бир дүшәркә вардыр. Орадакы әсирләрин һа­мысы азәрбајчанлыдыр. Кәрәк ки, онлардан лекионлар тәш­кил етмәк фикриндәдирләр. Сән дә азәрбајчанлы олдуғун үчүн хүсуси бир тапшырығымы дүшәркәдәки кизли антифашист групуна чатдырмалысан.

— Баш үстә, јолдаш полковник, бујурун!

— Бәс ора нә адла кедә биләрсән?

— Мәнчә, гардашымы ахтармаға кәлмишәм десәм, пис олмаз.

— Јахшы фикирдир, һазырлаш, кедәндә кәл Пинардан тапшырыглар ал, јола дүзәл. Һәр бир кирәвәдән истифадә етмәји дә бачар, — дејиб Әһмәдијјәни хош сифәтлә јола салды.

Харго гајыдандан ики саат сонра хәстәхана рәнси Гауптманын кабинетинә кирди. Бир гәдәр хидмәти сөһбәтләрдән сонра Харго белә башлады:

— Чәнаб капитан, гардашларымын сағ вә саламат олмасы һаггында шад хәбәр ешитмишәм. — О, капитанын нә чаваб верәчәјини көзләјирди.

— Гардашларын һарададырлар?

— Родезија дүшәркәсиндә, дејирләр.

— Доғма гардашларындыр, јохса...

— Доғма, чәнаб, доғма.

— Гардашлар дедикдә чохдурлармы? Бу суалла капитан өјрәнмәк истәјирди көрсүн сөһбәт доғма гардашларындан кедир, јохса...

— Хејр, чәнаб, јалһыз ики нәфәр. — Харго да онун фикрини көзәл баша дүшмүшдү.

— Көрмәк истәјирсиниз, јохса өзүнүзлә кәтирмәк истәјирсиниз?

— Јанымда олсалар, јахшы дејилми, чәнабыныза хидмәт едәрдиләр. — Әһмәдијјә өзүнү шад көстәрмәјә чалышды.

— Јахшы хидмәтләр көстәрдијинизә көрә катибә дејин сизә беш күнлүк е'замијјә вәрәгәси јазсын.

— Һөрмәтинизә көрә бөјүк тәшәккүр едирәм, чәнаб, — дејиб Әһмәдијјә кабинетдән чыхды.

О күнүн сабаһы кәнч бир алман забитини Монтанбан јолунда илдырым сүр'әти илә шимали-шәргә тәрәф шүтүјән мотосиклетин үстүндә көрдүләр. Забит гара дәстәли автомат тапанча илә силаһланмышды. Чијниндән планшет үзәринә ашырдығы дурбиндән, онун узун сәфәрә чыхдығы мәлүм иди. Бу ким ола биләр вә һара кедир... Онун јолуну кәсиб тәрк-силаһ етмәк лазымымы? Јахындан бахан партизан кәшфијатчылары онун Харго олдуғуну тәјин етдиләр.

Харго Родезија дүшәркәсиндә Мирзәхан Мәммәдовла көрүшәчәк вә корпус командири Томасын кизли мектубуну она верәчәк иди. Мәктубда јазылырды:

«...Јухарыдан верилән мәлүмата көрә дүшәркәниздә олан азәрбајчанлы совет әсирләринин үсјаныны галдырыб мешәләрә гачмаг фикриндәсиниз. Бу чох јахшы тәшәббүсдүр. Бу тәшәббүсү алгышламаг ла­зымдыр. Лакин билдијимизә көрә јахын мешәләрин сејрәк олмасы сизин иши бир гәдәр ләнкидир. Биз совет халгыны даим чәсур көрмүш вә тарихдән дә белә таныјырыг. Мәәттәл олмајын. Биз сизә бу саһәдә кө­мәк көстәрә биләрик. Әсирләрин бир һиссәсини чәнү-

ба, биз тәрәфә гачыра биләрсиниз. Бу гачынылары бизим силаһлы гүввәләр лап Родезијанын кәнарындан тәһлүкәдән горуја биләр. Онларын паролуну «патрон» адландыраг. Фикринизи вә еһтијачынызы шифаһи ола-раг нумајәндәмизә дејин...»

Мәктубу апаран Харго ону гојнунда елә сыхмышды ки, елә бил анасынын шәклини апарырды. Јол узуну өз-өзүнә дејирди:

— Ах, бу ишдә һәмјерлимизә аз да олса көмәјим дәјсә иди, дәрдим олмазды. Неч олмазса вәтән гаршысында үзүгара олмаздым. Еј тале, сән мәнә јар ол. Сонра үзүнү Родезија тәрәфә тутараг:

— Еј гәһрәман елоғлу, азад олсајдын, нә дәрдимиз варды. Бирләшәрдик, гачырдығын адамлардан јени бир корпус дүзәлдәрдик. Әл-әлә вериб ишғалчыларын дамына од әләрдик, онда биләрдиләр ки, азад, хош-бәхт халгын мүлкүнә гәфилдән басгын етмәк нә демәк-дир. Онун үрәјиндән мүхтәлиф фикирләр кечирди. Бунларын һамысыны Мирзәханын, Мирзәлинин кәләчәк икидликләри илә бағлајырды. О өзүнү Мирзәханла вә Мирзәли илә чијин-чијинә версәјди, онда өзүнү әсил партизан һесаб едәрди. Јенә өз-өзүнә:

— Онда Харго адымы дәјишдирәрәк «Короғлу» гојардым, деди. О бу ширин хәјаллар ичәрисиндә икән, бир дә көрдү шәһәрә чатыб.

О, мотосиклетини отелдә гојуб өзү дүшәркә гаршысына кәлди. Алман забити палтарында олдуғу үчүн һәјәтә кирәндә нөвбәтчи ону сахламады. О, һәјәтә кирди, бир гәдәр дә габаға јериди, сонра һара, кимин јанына кедәчәјини дајаныб фикирләшмәјә башлады. Ахы о бура набәләд иди. Бу әснада онун гаршысындан кечән бир адам вә онун һәрби тәзими Харгону фикриндән ајырды. Харго бахан кими ону таныды.

— Хош көрдүк, јолдаш Пашабәјов, — дејә кедәни сәсләди.

Киши донуб јериндә галды. Забитин үзүнә хејли бахдыса да, нә таныја билди, нә дә фикрини топлаја билди.

Өз-өзүнә:

«Бу намәлум алман забити мәни һарадан таныды вә о, Азәрбајчан дилини һарадан билир». Тәрпәниб кетмәк истәјирди ки, бир дә ону сәсләдиләр.

— Јолдаш Пашабәјов, көрүнүр, гочалыг сизә әл вериб, нә ешидә билирсиниз, нә дә таныја билирсиниз. Јохса өзүнүзү билмәмәзлијә гојурсунуз.

Киши дајаныб:

— Бисмиллаһ, — деди.

— А киши бисмиллаһын бурада нә иши вар. Сәни гара басмајыб ки, јахын кәл көрәк.

Киши јахына кәлди.

— Јохса мәни танымырсан, — дејә кишинин дик көзүнә бахды.

— Хејр, чәнаб забит.

— Бәс Хачмаз-Губа агрономуну да танымырсан?

— Хачмаз? — Киши дејәсән бурадакы дүнјадан башга бир дүнјаја дүшдү.

— Чаным, нә Хачмаз. нә агроном, — дејә инди өзү дә бир аз габаға јериди.

— А киши, сән торпаг комиссарлығында ишләјәндә мән дә Хачмазда агроном идим дә. Бизим ипәк идарәсини нечә дәфә јохламаға кәлмисән?

— Нәлә дајан көрәк. Сән азәрбајчанлысан, јохса немес?

— Азәрбајчанлы.

— Бәс бу дәм-дәскаһ нәдир?

— Бәс сәндәки бу дәм-дәскаһ нәдир? Гоча киши-сән, сән немес солдаты оlanda, мән дә немес забити олмалыҗам да.

— Кәлмәјин бары хејирлидирми?

— Хејирли олар. Гардашымы көрмәјә кәлмишәм.

— Бу дүшәркәдә олур?

— Бәли.

— Онда кедәк.

Бу бәләдчиләк Харго үчүн көјдән дүшдү.

...Доггузунчу баракда забити дөврәјә алдылар. Бир чохлары илә бирликдә нухалы Нуру Абдуллајев, Нуханын Киш кәндиндән Короғлу, шәһәрлиләрдән Шамил Мустафајев, Бәлијар Нәсәнов вә башгалары онунла бәрк-бәрк гучаглашдылар. Һал-әһвал тутдулар, сөһбәт чох чәкди. Лакин Харго бунларын һәлә ки, һеч биринә сирр вермәди. Мирзәхан Мәммәдовун јерини өјрәнмәк мөгсәди илә јаландан сорушду:

— Азәрбајчанлылардан сизин бөјүјүнүз кимдир, мән ондан хаһиш едим, сизә јахшы бахсын.

— Мирзәхан, Мирзәхан, — дејә һамысы јериндән дилләнди. Анчаг дејирләр бурада јохдур, башга шәһәрә е'замијјәјә кетмишдир. Шприн-ширин сөһбәтләр ики саат давам етди. Рәисин көстәриши илә Харго дүшәркәни тәрк етди. Сонрадан өјрәнмишди ки, Мирзәхан 50 нәфәр «зәиф әсирләри» һәким Фәрзулла Гурбановун арајышы илә башга дүшәркәјә апармышдыр. Әслиндә исә бу 50 нәфәри о, мешәләрә гачырмаг үчүн апармышды.

Мирзәхан гајыдандан сонра Әһмәдијјәнни кәлдијини она хәбәр вердиләр. Лакин нә үчүн кәлдији мө'лум олмадығына көрә һеч ким дә она бир дәјәрли сөз дејә билмәди. Ишә бах ки, һәмнин күн Мирзәли дә олса дүшәркәдә јох иди. Мирзәхан Әһмәдијјә илә көрүшә билмәдијинә чох һејфсиләнди. О билди ки, һәр һалда

Әһмәдијјә бура бош-бошуна кәлмәјиб, јәгин бир хејир хәбәр кәтириб. Ахы онун икидлийи һаггында Мирзәхан да аз-чох бир шеј ешитмишди.

Бу дүшәркәдә үсјан олачағы барәсиндә полковник Томаса вахтында кизли хәбәр чатмышды. О да дүшәркәдәкиләрә көмәк көстәрмәк мөгсәди илә өзүнүн ән бачарыглы нүмајәндәләриндән бирини данышыға көндәрмишди. Лакин көрүш баш тутмајараг нәтичәсиз галмышды.

Нәһајәт, 1944-чү ил августун 15-дә дүшәркәнин антифашист тәшкилаты башда өзүнүн чәсур рәһбәрләриндән Мирзәхан Мәммәдов вә Мирзәли Мәммәдли олмагла «Новруз бајрамы» ады илә дүшәркәнин ашханасында чохдан һазырладыглары вә тәсдиг етдикләри үсјан планыны бир дә нәзәрдән кечирмәк үчүн сон ичласа јығышырлар. Бу план Франса Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәсинә вә онун васитәси илә Москваја билдирилмиш вә икисинин дә разылығыны алмышдылар. Тәшкилатын 27 рәһбәр үзвләринин һамысы иштирак едирди. Бир нечә бошгаба ширнијат, шүшәләрә конјак јеринә рәнксиз чај төкүб столун үстә гојмушдулар. Бир нечә чәнкә көј оту да көкүндән гопарыб ортадакы ири бошгаба сәмәни јеринә гојмушдулар. Тамам бунлар бајрам шәнлијини билдирмәли иди.

Ичласда бөлүнмүш вәзифәләр, һазырлығын вәзијәти вә көрүлән ишләрин нә јердә олдуғу јохланды. Һазырлыг бәјәнилди. Кечә саат 1-дә Мирзәхан тапанчадан атачаг олдуғу үч күллә «Галх!» ишарәси олмалы иди.

Габагчадан олан разылығы көрә үсјан заманы мешәләрә вә ја ора-бура гачачаг әсирләр јолда «Аз-Родез», Родезијадан кәнара чыхарса, «Салјут 220» паролундан истифадә етмәлијдиләр. Лакин бир кателог ба-

ландаја гуллуг көстөрөн Атајев вә Рәһимов адлы сатгынлар ишдән хәбәр тутан кими мәсәләни дүшәркә рәһбәрлијинә чатдырдылар. Кечә һәлә саат 12 олмамыш тәшкилатын рәһбәр үзвләриндән 12 нәфәрини: Мирзәхан Мәммәдову, Мирзәли Мәммәдәлини, һәким Фәрзулла Гурбанову, Паша Чәфәрханлыны, Вәли Вәлијеви, Исмајыл һејдәрову, Гулу Гулијеви, Мәммәдһүсеји Ахундову, һәсән Әлијеви, һәбибулла Нәсруллајеви, онун бачысы оғлу Әбдүррәһманову вә һәмид Гурбанову тутурлар. Сабаны «үчлүк» онларын ишинә бахды. Үсјән вә бунунла әлагәдар адамлар барәдә һеч бир сирр ала билмәдикләриндән даһа да гәзәбләнәрәк «мәһкәмә» заманы онлары хејли дөјәндән сонра едам һөкмү чыхардылар. Лакин бу һагсызлыға дөзмәјән Мирзәли вә Мирзәхан «өлүм ајағыдыр» дејә «мәһкәмәнин» өзүндә зәрбәјә чаваб олараг прокурору әввәлчә Мирзәли, сонра Мирзәхан дојунча дөјүрләр. Галан 17 нәфәр үзвләрин дә 9-у кәнарда тутулуб башга һәбсханаја салынымышды.

Бир аздан өзләринә кәлән мәһкумлар әјинләриндәки чырыг палтарларындан гопартдыглары чындыр парчаларла бир-бирләринин јарасыны бағладылар. Көмәкли ајаға галхдылар. Мирзәхан үзүнү јолдашларына тутуб:

— Дөјүшчү һәр јердә дөјүшчүдүр, — деди. — Биз һәлә өлмәмишик, өлмәјәчәјик дә. Белә тәклиф едирәм ки, сон нәфәсимиздә дүшмәнлә бир дә дөјүшә киришәк.

— Һарада?

— Јолда. Өлүмә кедән јолда.

— Разы.

— Разы. Һамысы бир ағыздан.

— Разыјыг.

Өлүмә мәһкум едилмиш бу чәсур совет адамларынын фаһианә көрүшләри варды. Јарылмыш башларындан үзләринә ахан ган лахталарыны јумаға нә су варды, нә дә јараларына бағланмыш чындырлары дәјишдирмәјә башга парча ғырығы.

Шушалы баласы Мирзәхан јолдашларыны бир гәдәр руһландырмаг мәгсәди илә пәсдән охумаға башлады. Кет-кедә адамлар чанланды... Елә бил јәј узуну су көрмәмиш ағачын дибинә бир чәлләк су төкдүи. Һамысы дирилиб чана кәлди.

Ајын 17-дир. Сәһәрә ики саат галыр. Мәһкумлары күлләләмәјә апармаг үчүн кәлән чәза дәстәси онлары јухары мәртәбәдән һәјәтә дүшүрүр. Мәһкумлар пилләкәнин башындан башлајараг һәјәтә кими бир ағыздан кур сәслә интернационал охумаға башлајырлар. Чәза дәстәси чашыб галыр. Билмир атсын, јохса бахсын...

— Сусун, — дејә солдатларын бир нечәси горхутмаг үчүн автоматыны ајаға чәкди.

— Һагг сусмаз, јарасалар, — дејә Мирзәли сәсләнди.

— Сизә нә бу кечәнин гаранлығы көмәк едәчәк, нә дә силаһыныз. Өлүм вә харабалыг севән бајгушлар, — дејә Мирзәхан да Мирзәлинин сөзүнә гүввәт верди.

— «Шнел, шнел» дејәрәк, солдатлар мәһбуслары итәләјә-итәләјә машынын јанына кәтирдиләр. Машынын гапысы габағында отурмуш забит метр боју кәсилмиш бир дәстә електрик шнурларыны јанына дүзүб мәһкумлары көзләјирди. О бу шнурларла голлары бағлајачагды. Әввәлчә Һәсән Әлијев габаға јериди. Бу дәмдә Мирзәхан хәјала батды. Бу күнкү кими јадымдадыр. Ил јарым бундан әввәл биринчи дәфә дүшдүјү дүшәркәдә Мирзәли илә бирликдә јеничә антифашист групуна чәлб едилмишди ки, онлары дүшәркәдән апардылар. Бу група Андреј адлы бир мајор башчылыг едирди. Јатабы гапыдан чыхаранда Андреј бала-

ча бир кағызы онун овчуна сыха билмишди. Орада хырда хэтлэ жазылмышды: «...Дост! Пајызын сојуг кечэлэриндэ гуру торпаг үстүндэ узанараг дэрдлэшди-жимиз дэгигэлэр вэ гэрарымыз јадыныздан чыхмасын. Фашизмлэ дон өлүм-дирим мүбаризэсинэ һазырлашын».

О белэ дэ еләди. Полшанын Једлина дүшэркэсиндэ башына бир нечэ сэдагэтти достлар топлајараг антифашист групу јаратды. Кетдикчэ онун фэалијјэти артды. Бир гэдэр сонра јени кэтирилмиш эфирлэр ичэ-рисиндэ Мирзэхан өзүнүн һәрби мүэллиминэ — мајор һади Гијасбэјлијэ раст кэлди. Кизли јығынчагларын бириндэ Мирзэханын тэклифи илә ону антифашист тэшкилатынын башчысы сечдилэр; ишғалчыларын көзүндөн эски асараг ону «маһал бэји» адландырыб бир «бэј» кими ачыг ишлэмэјинэ имкан јаратдылар. Мүбаризэ иши кетдикчэ даһа да кенишлэнир, үзвлэрин сајы артырды.

Азэрбајчанлылардан тэшкил едилмиш ики фелд баталјонларын үсјаныны галдырыб, онлары бүтүн силаһлары илә Чехија торпағына кечирмэк лазым иди. Баталјонлар Лвов маһалынын Стрија шәһэри этрафында јерлэшмишди. Тапшырыг варды ки, Украјна вэ чех партизанлары үчүн күлли мигдарда силаһ топлансын. Бунун үчүн рәһбэр үзвлэрдэн Јунис Мирзэјев Стријада «хидмэт» етдији 5-чи баталјондан 7 нэфэр ајыраараг бригада јаратмыш, дэмир јолундан кечэн гатарларда мэзунијјэтэ, е'замијјэјэ кедэн фашистлэрин силаһларыны вагонлардан оғурладыр вэ партизанлара чатдырды. Јунис Мирзэјев досту һасэн Мэммэдзадэ илә нечэ дэфэ гатар габағы кэсмишдилэр. Нечэ дэфэ фашист зинданыны дағыдыб гачмыш, нечэ дэфэ өлүм камерасында чэлладларла элбэјаха дөјүшүнэ киришиб галиб чыхмышдылар.

6-чы баталјонда ротаны үсјана галдырмаг истэјэн

Јусифовун күллэләнмэси, бир нечэ нэфэрин һэбсэ алынмасы ағдамлы чэсур Баһадур һачыјев, Балакишијев горхутмады. Ахыры ки, онлар баталјону галдырыб силаһларыјла Чехија торпағына кечириб, орада партизанларла бирлэшэрэк, дүшмэнин вајына отурурдулар.

Дүшэркэнин этрафында нэлэр баш вердијини билмэк, партизан дэстэлэрини ахтарыб тапмаг, онларла элагэ јаратмаг үчүн бачарыглы адамларын дүшэркэдэн кэнара чыхмасына јол тапмаг лазымды. Бу, јалныз гэраркаһын фашист бурахылыш вэрэгэлэри илә мүмкүн иди. Бу чэтин ишин өһдэсиндэн горхмаз вэ чэсур рэссам һасэн һагвердијев кэлди. Өлүм тәһлүкэси гаршысында Гијасбэјли Мирзэханын сифариши илә Јунис Оручовун анбардан кэтирдији материалларла сахта бурахылыш вэрэгэлэри һазырлајырды. Бир дэфэ шүбһэлэндиклэриндэн фашистлэр ону дивар дибинэ сөјкэјиб көзүнү бағладылар, гулағынын дибиндэн бир нечэ күллэ атдылар, хејри олмады. Беш пачка сигарет вердилэр, кар көрмэди. Бу вэрэгэлэрлэ тэшкилат чох бөјүк ишлэр көрэ билди, һэтта кэлэчэк үчүн гырх нэфэр јахын силаһлы адамлары мешэјэ гачыра билдилэр. Бу сахта вэрэгэлэри инди ири шәһэрлэрдэ, базарларда, дэмир јолларында, Варшавада, Берлиндэ имтаһандан кечирмэк лазым иди. Буну јалныз Вэтэн уғрунда чанындан кечэн адам бачара билэрди. Бу да Мирзэли Мэммэдли олду. Мәһз Мирзэли... О, бир нечэ солдаты јанына салыб бу вэрэгэлэрлэ Варшаваны да, Берлини дэ кэзди, кэлди.

Гијасбэјли — Мирзэхан антифашист тэшкилатына загаталалы Бэдрэддин Турачов, гутгашенли һәким Мэммэд Абдуллајев, шушалы Зүлфугар Эсэдов, ағдамлы Баһадур һачыјев, газыхлы Имран Пашајев кими чэсурлары чэлб едэ билмишдилэр. Тамам бу чэ-

сурларын портретләри вә фәалијәтләри инди кәлиб онун көзү гаршысында чанланды.

Инди өзүнүн дөјүш күнләрини хатырлады. Хасан көлү әтрафында кедән дөјүшләрдә о, биринчи дәфә иди ки, мұһарибәдә иштирак едирди. Взвод командири иди. Халхын-Гол әтрафындакы дөјүшдә рота командири иди. Ағ финләрә гаршы дөјүшләрдә исә о артыг баталјон командири иди. Бүтүн бу дөјүшләрин эпизодлары бирәр-бирәр кәлиб көзү өнүндән кечди. О, кичик лейтенант дәрәчәсиндән башлајыб капитан рүтбәсинә кәлиб чатмышды. О заман онун дөшүндә Гызыл Бајраг вә Гызыл Улдуз орденләри парылдајырды.

1941-чи илдир. Гәрб чәбһәсиндә ағыр дөјүшләр кедир. Дүшмән һижләкәрдир. Бөјүк чанлы гүввәјә вә техникаја маликдир. Гошунларымыз дөјүшә-дөјүшә мұвәггәти кери чәкилир. Мирзәханын хидмәт етдији дивизија да ики һәфтәдир истираһәт нәдир билмир. Дивизија шәхси һејәтини саламат кери чәкмәк үчүн Мирзәханын баталјону дүшмәнин габағыны сәһәрә кими сахламалы олду. Баталјон дүшмәнин бир дивизијасына гаршы дөјүшүрдү. Баталјон комиссары Антон Василичлә бирликдә әмәлијјата мәһарәтлә рәһбәрлик едирди. Дөјүш һәлә сабаһы да давам етди. Баталјонун гәһрәманлары вәтән јолунда башларыны сәнкәрин нәм торпағы үстә гојдулар, лакин бир нәфәри дә олса дала дурмады. Күнүн ахырына 8 јаралы, 22 патрон, 2 гумбара галмышды. Гучаглашыб интернасионал охумаға башладылар. Дүшмәнләр сәнкәрдән сәсин зәиф вә азлығыны һисс едәрәк бирдән һүчума галхдылар. Елә бу анда гулагбатырычы партлајыш сәси кәлди, сонра сәнкәр сусду. Мирзәхан һушуну итирмиш һалда әлә кечди. Комиссар исә кечә илә өзүнә кәлди, јаралы бир дөјүшчү илә сүрүнә-сүрүнә ортадан чыхды.

Инди онун мейрибан анасы, гоча атасы, гардашы, бачысы кәлиб көзү гаршысында дурду. Кечән ил о,

мә'зунијјәтә кедәндә балача бачысы Зәрифәјә бир гол сааты апармышды. Бачы нә гәдәр севинмишди. Анчаг...

— Мирзә, гардаш, — демишди, — буну кәтирдијин үчүн чох сағ ол. Анчаг сән мәнә ичазә вер гоншумуздакы гызы — ушаглыгда сәнинлә ојнајан Тәранәни сәнә нишанлајаг. Бу сааты да сәнин адындан бағлајым онун голуна. Јахшымы, бачын сәнә гурбан?

— Јох, әзиз бачым, һәлә тәләсмә. Һаванын үзү булуддур, дүнјанын ишини билмәк олмаз, — дејә чаваб вермишди.

О сөһбәтин үстүндән чәми ики ил кечмирди, инди голларыны бағламаг үчүн машынын јанына кәтирмишдиләр. Буна инанмаг олардымы?

— Мирзәхан Мәммәдов! Бу сәс ону хәјалдан ајырды.

— Мән,— дејиб гол бағлајан забитин габағына кәлди.

Онларын голларыны бағлајан гоча забит австријалы иди. Бир дәфә о, сөһбәт заманы Мирзәхана демишди:

— Биринчи дүнја мұһарибәси заманы мән алман ордусунда хидмәт едирдим. Шәрг чәбһәсиндә гызғын дөјүшләрин бириндә руслара әсир дүшдүм. Бир нечә јолдашларымла бирликдә бизи Бакыја кәтириб солдат казармасына охшајан бир бинаја салдылар. Бурада даһа бир нечә әсир вар иди. Күндүзләр шәһәри кәзмәјә бизә ичазә верирдиләр. Үст-башымыз төр-төкүнтүлү иди. Габагда да бизи сојуглар көзләјирди. О заман азәрбајчанлылар бизә бөјүк һөрмәт етдиләр. Биз сағ галыб вәтәнимизә гајытдыг. Јахшы адамларды. Сөзүн дүзү, оранын адамлары да, адәтләри дә, шәһәрләри дә хошумуза кәлмишди.

Инди Мирзәханын голларыны бағлајанда һагсыз-

лыга дөзмәјән Мирзәхан әјилиб јавашча онун гулағына:

— Бәс бир заманлар дејирдиниз азәрбајчанлылардан хошунуз кәлир, сизә һөрмәт едибләр. Онун әвәзини инди бизим голумузу бағламагла чыхырсыныз?

— Сус, јаваш. Сизә гаршы һөрмәтим вар, еләмишәм, көрәчәксиниз.

Мирзәхан буну утанмамаг үчүн дејилән бир сөз һесаб еләди. Үрәјиндә: «Рәһмәтлијин оғлу, далымыздан дәјиб бизи өлүмә көндәирсиниз, даһа өләндән сонра бир дә дуруб көрүшмәјәчәјик ки, үз-үзә чыханда утанасыныз».

Өлүм машины гәбристан јолунун јарысына чатанда Мирзәханын голундакы шнур сүрүшүб јерә дүшдү. Гаранлыгды. Қимсә көрмәди. Онда Мирзәхан баша дүшдү ки, австријалы ону алдатмамышдыр. Дејибмиш ки, «Елоғлу, горхма, голунузу бағламамышам». Мирзәханын көзүнә елә бил ишыг кәлди. Доғрудан да забит шнуру онларын голуна бир дәфә һәрләјиб, дүјүнләмәдән машина галдырмышды. Харабалыга аз галырды. Севинчдән үрәји синәсинә сығмајан Мирзәхан јавашчадан Мирзәлини дүмсүкләјәрәк:

— Елоғлу, — деди, — дајанма, тез ол, голларымыз ачыгдыр. Әлләринизи далынызда тәрпәдән кими шнур дүшәчәк, бәлкә дә дүшүб. Јанындакылара да де, тез олун. Белә еләјин ки, лаллар бир шеј баша дүшмәсинләр.

Бир санијәнин ичәрисиндә голлар ачылды. Мирзәхан јенә Мирзәлијә: — Ушаглара де, дөјүшә һазыр олсунлар. Ишарәми көзләсинләр. Сонра үзүнү габагдакы автоматчыја тутараг:

— Камрад, — деди, — өлүмә кедирик. Нәфәсим даралыб. Иса ешгинә мәнә бир сигарет верин, чәким. Солдат динмәз бир сигарет чыхарыб она узатды. Јах-

шы ки, Мирзәхан чашыб әлини узатмады. Сигарети алмајараг:

— Камрад, ону чәкә билмирәм, — деди. — Гутунуздакы түтүндән истәјирәм, ешин, верин. Бу динмәз солдат автоматы гычынын арасына гојуб, чибиндән гутуну чыхарараг ешмәк истәјәндә Мирзәхан фүрсәти әлдән вермәјиб онун чәнәсинин алтындан мөһкәм бир јумруг вуруб машындан ашырды. Бу о гәдәр гәфилдән олду ки, о бириләри мачал тапыб, силаһы дүшмәнин әлиндән ала билмәдиләр. Автомат да солдатла бирликдә јерә дүшдү. Машындакы дүшмән автоматы онларын үстүнә тушлады. Бахан олмады. Шиддәтли әлбәјаха дөјүшү башланды. Гүввәләр бәрабәр дејилди. Мәһбуслар ики күн иди ки, ачдылар, рәһмсизчәсинә дөјүлдүкләриндән хејли зәиф дүшмүшдүләр, һәм дә силаһсыз идиләр. Ики автоматчы өлдүрүлмүшдү. Лакин дүшмән автоматындан ачылан сүрәкли атәш, мәһбуслардан беш нәфәрини: Мирзәханы, Мирзәлини, Пашаны, Һәмиди вә чаван Әбдүррәһманову јыхды. Галан 7 нәфәр машындан тулланыб мешәјә гачды. Дүшәркә рәһбәрлији бунун гисасыны алмаг үчүн һәмин күн 46 нәфәр фәал әсирләри зирзәмијә салдырыб газла боғдурду. Галан әсирләри дә апарыб јолда гырмаг үчүн «Марселә кедирик» ады илә сабаһы јола чыхартдылар.

...Икинчи һәбсханадыр. Рәһбәр үзвләрин тутулмуш о бири дәстәси бурададыр. Онлар 9 нәфәрдир. Ахшамдан бәри онлары ики дәфә дөјүб өлүмчүл һалына салсалар да, нә үсјан олачағыны бојунларына гоја билмиш, нә дә әлавә сөз ала билмишдиләр. Кечә јарыдыр. Нөвбәни дәјишдирмәјә кәлмиш автоматчы алман дилиндә о биринә:

— Бунларын јолдашларыны апардылар.

— Һара?

— Мараглы суалдыр. Нечә һара? — торпагламаға.

— Бирчә бунлары да башымыздан еләсәјдиләр, пис олмазды...

Сәһбәтин нә јердә олдуғуну мәһбуслар баша дүшдүләр. Билдиләр ки, онлары да апармаға тәләсирләр. Дан јери сөкүлән кими Исмајыл Һачыјев өзүлә бир дахмада олан Чаббарла бирликдә чөлә чыхды. Һәјәтә чыхандан сонра онун бүтүн киринти-чыхынты јерләрини көзалты сүздү. Кетдији јерин архасындакы бары она алчаг көрүндү. Чәлд Чаббарын гулағына:

— Мән белә барылардан чох ашмышам. Сән нечә? Бачарарсанса, һазырлаш, гачаг.

— Архајын ола биләрсән. О нәдир ки, — дејә Чаббар чаваб верди.

— Бары, — мәфтилләрә чәрәјан бурахылмамыш олајды... Јохса гүлләдәки пулемјотдан да горхмурам, кешикчидән дә...

— Инди ки горхмурсан, онда һазырлаш, ишарәми көзлә.

Барыја тәрәф хејли кедәндән сонра Исмајыл:

— Бир, ики, үч дејән кими, икиси дә бирдән барыја сычрады. Исмајыл узунбојлу, гүввәтли гарабуғдајы бир оғланды. Чаббар исә ортабојдан бир аз ашағы, долу, чүссәли бир чаванды. Вахты илә көтүк кими бир оғлан олуб. Барынын үстүнә чатанда мәфтилә чәрәјан бурахылдығыны көрдүләр. Бу, һасары сүр'әтлә ашмаг ишини ләнкитди. Исмајыл чәлд башындакы чындырыны көтүрүб чәпәрин ортасына кечиртди вә ону јухары галдырыб арасындан чәтинликлә кечди. Лакин Чаббар ләнкиди. О, бир дә галхмаг истәјәндә гүлләдән атылан күлләләр ону барынын үстүнә сәрди. О, беләчә һәлак олду. Һитлерчиләр чәлд овчаркалары илә бирликдә дөврә вуруб дәрәјә енәндә Исмајыл эзилән гычы илә бир тәһәр өзүнү кәндә, Мишелин партизан дәстәсинә чатдырды.

О күн күнортаја кими Исмајыл Һачыјев машындан

гачанларла бирликдә Мирзәханын вә Мирзәлинин вахты илә мешәјә гачыртдыглары әсирләрдән бир рота дүзәлдиб дәстә башчысы чәсур партизан командирин полјак Мишелин дәстәсинә дахил олду. Беш јүз нәфәрлик бу дәстә гачмагда олан дүшәркә рәһбәрлијинин јолуну Пон-де-Салар гәсәбәсинин архасында кәсди. Гызғын дөјүшдә әсирләрин көмәји илә дүшмәни мәһв едиб беш миндән јухары адамы әсарәтдән хилас етдиләр. Хаинләр тутулуб јухарыја верилди. Родезија шәһәри тамам азад едилди. Вәтән вә халг јолунда һәлак олмуш 5 нәфәр бир јердә, газла өлдүрүләнләр дә гардаш мазарында рәсми-мәрасимлә дәфн едилди. Мишел вә һәким Фәрзулла Гурбанов гыса нитг сөјләјәндән сонра, 220 автоматдан салјут атәши ачдылар. Гајыдырдылар. Исмајыл әлиндәки силаһы көјә галдырараг үзүнү јолдашларына тутуб деди:

— Гардашлар! Франса торпағыны ишғалчылардан тәмизләмәк уғрунда кедән мүбаризәдә франсыз вәтән-пәрвәрләри илә бирликдә тарихи дөјүшләрә доғру, ирәли!

ЗАБИТ ДӨНҮБ ПАРТИЗАН ОЛДУ

Гәһрәман Совет Ордусу фашист ордусуну дармадағын едәрәк Берлинә јахынлашырды. Мүттәфигләр дә Франсанын шималында јаваш-јаваш әмәлијат кечирдиләр. Инди бүтүн дахили демократик гүввәләр «милли чәһнә» әтрафына топлашмалы идиләр ки, ишғалчылара вурулачаг зәрбә бир аз да гүввәтли олсун.

Харго хәстәхананы бурахыб корпуса гајытмаг әмрини алды. Корпусун кечирдији бир сыра чәсарәтли әмәлијат заманы хејли Һитлерчи мәһв едилмиш олса да, партизан сыралары әмәлли-башлы сејрәкләшмишди. Инди онун тәчрүбәли партизанлара бөјүк еһтијачы варды. Харго кечә илә гучаг долусу тибб сарыглары,

чэрраһижэ алэтлэри, аз тапылан дэрманлар, мөһүрлү бланклар көтүрүб дэстэжэ гачыб кэлмишди. Гапыда дуран өлүвај гоча хитлерчи солдата демишди ки, о, партизанлары тутмаға кедир. Шажэд гајытмаса, онда билсинлэр ки, һижлэси баш тутмамыш, партизанларын элинэ кечмишдир. Лап күнү сабаһдан хэстэхана рәһ-бәрији бир нечэ күн ону ахтарды, хэбәр чыхмады. Оун тэлэф олмасыны јэгин етдилэр.

Харго дэстэжэ кэлэндән сонра шәһәр кәнарында тәхрибат ишлэри хејли кенишләнди. Франсада олан ишғалчы гошунлар әмәлијат чәдвәлинә көрә бир јер-дән башга бир јерә атылырды. Бунларын јүрүш сүр-әтини ләнкитмәк мэгсәди илә Харго ири көвдәли ағач-лары кәсдириб јола төкдүрүр, машинларын һәрәкә-тини ләнкидир, јери кәлэндә лап машинлары јанды-рырдылар да. Пијада галан солдатлар тәјин едилән вахтда јерләринә чата билмирдилэр. Бәзән онлар ми-на үстүнә чыхыр, партлајышдан мәнв олурдулар. Јоллара төкүлән чармыхлар машинларын резин тәкәрләрини деширди. Намыдан чох әрзаг арабаларына һүчүм еди-лирди. Корпус инди Парисә тәрәф һәрәкәт етмәжә баш-ламышды. Бәзи јерләрдә дөјүшә-дөјүшә, бәзи јерләр-дә јүрүшлә Тарб, Ош, Монтабан, Леон, Алби, Дижон, Колмор, Старсбург, Нанси, орадан да гәрбә чеврилиб Парисә тәрәф дөндүләр. Корпус јолда чохла партизан дэстәлэри илә бирләшәрәк мүстәгиллијини итирди. Бирләшмиш һиссәләрдә онун адыны даһа Харго дејил, Әһмәдијжә Микајыл оғлу јеринә «Рјус Армед Мишел» јаздылар.

ТАРИХИ ҺАДИСӘЛӘР

«Мәғлубедилмәз» фашист ордусу инди Франсада гарышыг милләтләрдән јаранан партизан дэстәлэри гаршысында ачиз галмышды. Нормандијаја чыхарыл-

мыш он минләрлә американикилис ордусу, нә дә он-ларын сајсыз-һесабыз техникасы ишғалчылары әсла горхутмурду. Алман гәраркаһында отуранлар јахшы билирдилэр ки, чох бәркә галса, һәр һалда «Ит-итин гујруғуну басмајачаг». Онларын горхдуғу вә әл-гол-ларыны бағлајан совет чәбһәсинин тамам јахынлаш-масы иди. Елә бил бу саат бу совет чәбһәси океан кими тәлатүмә кәлиб бүтүн фашизми ағзына алачаг, сујун дибинә апарачагды. Әкәр бунлар олмасајды, көрәсән партизанлара нә диван тутардылар.

Бу ахшам Хитлер кенерал Шелтиси Парис рајону гошунларынын команданы тәјин едәндә она тапшырды:

— Франса халгыны һәр шејдән мәнрум етмәк лазым-дыр, дәрһал онун газ заводларыны, мәркәзи електрик вә телефон стансијаларыны, Сена чајы үзәриндәки көрпүнү, шәһәрин бүтүн тарихи абидәләрни, мэдәни очагларыны дағдыб мәнв едәрсән. Шәһәри мөһкәм дајаг мәнтәгәсинә чевирәрәк, бир гарыш да олса кери чәкилмәзсән. Бунлара наил олмаг үчүн шәһәрдә олан 20 мин гошуна эләвә олараг сәнин үчүн даһа 20 мин «СС» солдат вә забити көндәриләчәкдир. Бәрк ајагда исә шәһәри тамам харабазара чевириб һеч бир гочаја, ушаға, гадына рәһм етмәдән гырарсан.

— Сән дә ешитмисән?

— Нәји?

— Нечә нәји? Баланы, фәлакәти.

— Аллах онларын башына даш салсын.

— Аллах јох, биз өзүмүз салачағыг.

Бу әснада о јандан бир нечә адам һара исә тәләсә-тәләсә кәлирди. Онлардан бири:

— Чэкилин, јол верин, көрүрсүңүз ки, тэлэсирик, -- деди.

— Нара тэлэсирсиниз?

— Нечэ нара тэлэсирсиниз? Сиздэ мэкэр франсыз ганы јохдур? Мүдафиэ комитэсинэ.

— Онда дајанын биз дә кедэк. Елэ бил чамаата сәс еләмишдин. Ахын-ахын адамлар Республика көрпүсүнү кечэрэк үчмөртәбәли евин пилләкәнләриндән јухары галхырдылар. Парис Мүдафиэ Комитэси бурада јерләширди. Кәләнләрн Франса Коммунист Партијасынын МК катибләри Жак-Дүкло вә Марсен Кашен гаршылајырдылар.

— Бизэ силаһ верин, силаһ. Ешидирсиниз, силаһ истәјирик.

Чамаат арасында тәшвиш артырды. Онлар горхурдулар ки, фашистләр дүнјанын бир чох јерләриндә ачдыглары мүсибәтләрдән бирини дә бу шәһәрин башына ачачаглар. Дүнјанын көзү вә көзәли олан Париси ким мүдафиэ етмәзди!.. Намы ајаға галхмышды. Ахынын габағы кәсилмирди. Бина да дарысгаллыг едирди. Бөјүк бир күтләнн арзусуну өдәмәк үчүн бу гәдәр силаһ нә кәзирди. Сүрәкли атәш ачан силаһ исә неч јох иди. Бу дәмдә фабрик-заводларын узун-узады һәјәчанлы фитләри ешидилди. Тәтилләр башланды. Бир аздан бу тәтилләр нүмајишләрә чеврилди. Нүмајишчиләрн габаг чәркәсиндә гызыл бајраглар далғаланырды. Фәһләләр ири мүәссисәләрдә халг милиси јаратмаға башламышдылар. Кимсә кәнардан гышгырагышгыра:

— Ај гардашлар, бизэ истәдијимиз гәдәр силаһ вермирләр. Силаһлары апарыб кизләдибләр буржујларын анбарларында, елә билмәјин ки, дүшмәни вурмаға кизләдибләр, јох, фәһләләри вурмаға кизләдибләр. Бири дә чамааты јара-јара, әлиндәки вәрәгәләри она-буна пајлаја-пајлаја кәлирди.

108

— Вәтәндашлар, алын, охујун, акаһ олун!

-- Вәрәгәни аланлар тез ону көзләринә јахынлашдырыб охујурдулар. Бу, партизан дестәләринин али идарәси олан «Милли гәраркаһын» 3 №-ли әмри иди. Вәрәгәнин ахырында јазылырды:

«Мүбаризәнин һәлледици сааты кәлиб чатмышдыр. Парисин азадлығы уғрунда ирәли! Милли үсјан уғрунда ирәли!»

— Сиз нә данышырсыныз?

— Бәли, бәли.

— Сәһәр сүбһдән шәһәрн кәнарында биринин парашүтлә јерә ендијини көзү илә көрән олуб. Бәли, бәли.— Халг арасында белә сәһбәтләр кедирди. — Бу шүбһә узун чәкмәди. Бир аздан мәлүм олду ки, дејиләнләр доғру имиш. Өзү дә ким, ким, Де-Гол гәраркаһынын нүмајәндәси кенерал Пароди. Ону гаршыламаға кәләнләр кенералы бөјүк һөрмәтлә саламладылар:

— Әлаһәзрәт нүмајәндә хош кәлиб!

-- Хош күнүңүз үчүн кәлмишәм. Дејин көрәк малыныза, чаныныза, дөвләтинизә зијан-зад дәјмәјиб ки?

— Хејр, әсла. Һәр шеј өз јериндәдир.

— Һарашүтлә төкдүјүмүз силаһлары јығыб сахлаја билмисинизми?

— Әлбәт ки, чәнаб. Өз гајдасы илә, һәм дә артыгламасы илә.

— Бу күндән өзүңүзү сәфәрбәр һесаб един. Силаһ бизә лазым олачаг, Париси нечә олурса-олсун азад етмәлијик.

БИРИНЧИ ЗӘРБӘДӘ «НӨКУМӘТ» ГЕЛБӘ ЧЫХДЫ

Азадлыг көрпүсү тәрәфдә јерләшән Мүдафиэ Комитәси дә ишә башламышды. «Парисин азадлығы уғрунда ирәли» чағырышы илә партизан вә көнүллүләр

109

силаһлы халгла бирликдә ишғалчылар үзәринә һүчума кечдиләр. Халгын ендирдији һәлә биринчи зәрбәдә «Виши һөкүмәти» гејбә чыхды. О, бир даһа нә үзә чыхды, нә дә көзә дәјди.

Баш назир Лавал «назирләри» илә бирликдә августун орталарында өлкәнин шимали-шәргинә, орадан да Алманијага гачды. Дөвләт башчысы «чәсарәтли» маршал Петен исә 3 күн зирзәмидә кизләнәндән сонра чыхыб солдат шинели илә Лавалын далынча гачды.

КҮЧӨ ВУРУШМАЛАРЫ

Парис коммуналарынын нәвәләри олан бу силаһлы халг, дүшмәни мәнкәнә ағзына алмышды. Инди онунла һагг-һесаб чәкмәјә башламышды. Шәһәрдән саламат чыхмаг фикринә дүшән кенерал Шелтис мұавинини чағырыб шәһәрин мұдафиәсини вә Парис рајону гошунлары команданлығыны она тапшырды. Өзү 20 мин гошунуну вә техникасыны көтүрүб шәһәрдән чыхды. Шәргә тәрәф јол алыб сүр'әтлә һәрәкәтә башлады. Дүшмәнин архадакы дозорлары хәбәр кәтирдиләр ки, шәһәрдән бөјүк бир халг гошуну онларын далынча дабан-дабана сел кими кәлир. Кенералын даһа шәһәрлә әлагәси кәсилди. «СС» гошунлары да һарада исә батыб галмыш, кәлиб чыхмырды. Фүрерин јадындан чыхмышды. О инди өз гүввәсинә архалана биләрди. Бу тәләдән гуртармаг үчүн ән е'тибарлы кенералы Фридрихи чағырыб деди:

— Чәнаб, һиссәдән бир бригада алараг архамызла кәлән дүшмәнин јолуну кәсин, бир аддым да олса, ону габаға бурахмајын. Мән әсас гүввәни ортадан чыхара билим, ајдындырмы? Мән сизни дүшмәни әзишдирәндән сонра күнортаја јахын Марио чајынын сағ саһиндә көзләјәчәјәм.

— Олду, чәнаб.

Шелтис галан гошуну илә чыхараг јүрүшүнү бир гәдәр дә сүр'әтләндирди. О билирди ки, кенерал Фридрих дөрд минлик тәчрүбәли гошунла шәһәрдән кәлән «башыпозугларын» гаршысыны ала биләчәкдир. Архајын ола-ола јенә үрәји дөјүнүрдү. Өз-өзүнә дејирди: «Аһ, шәһәрдән јүзчә мил узаглаша билсәјдим, даһа дәрдим олмазды. Сонра? — сонра сәрһәди саламат кечиб өз торпағымыза кирә биләрдим. Даһа нә горху оларды, нә дә итки. Сөзүн дүзү, көрдүјүм јухудан хошум кәлмир. Көрүрәм ајағым бүдрәјиб, учурума дүшмүшәм. Гышгырырам. Фүрер голумдан тутуб чәкмәк истәјир, сүрүшүб өзү дә дәрәнин дибинә јыхылыр. Иса ахырымызы хејир еләсин». Саламат сајдығы јол онун башына ојун ачды. Чәнубдан, шәргдән, шимали-шәргдән бөјүк партизан бирләшмәләри Хансин вә Рејмис шәһәрини асад едәрәк бирбаша Парисә көмәјә кәлирдиләр. Онлар Марио чајыны јеничә кечмишдиләр ки, гаршыда бөјүк бир ишғалчы гошун бирләшмәсинин чаја тәрәф кәлдијини кәшфијатчылар хәбәр кәтирдиләр. Партизан бирләшмәси команданлығы дәрһал баша дүшдү ки, «гонаглар» гачмаг үзрәдир. Дајанмаг олмазды, дөјүшә һазырлашыб гачанларын габағына чыхмаг лазым иди. Дүшмәни саламат кетмәјә гојмаг олмазды. Јолун һәр ики тәрәфиндә партизанлар коллуглара кириб кизләндиләр. Пулемјотун гатарыны ағзына вериб ајагда сахладылар, гумбаралары јешикләрдән вә гајышлардан ачараг јанларына дүздүләр. Әмр верилди ки, дүшмән дәстәсинин габағы та кәлиб партизан дәстәсинин ортасына чатмаса, кимсә бир күллә атмасын. Бир аздан ишғалчыларын мотосиклетчиси кәлиб кечди. Онун кери гајытмамасы о демәк иди ки, «Јол саламатдыр». Аз сонра архајын кедән гошун һиссәсинин габаг дәстәси көрүндү. Дөјүшчүләр јерә сәриләрәк көрүнмәмәк үчүн кизләндиләр. Чаја чатмаға аз галырды. «Даһа евә чатмышам» дејән вә кефи көкәлән кене-

рал Шелтис машиндан дүшүб башмаг сејри кими јолу пијада кетмөжө башлады. Чибиндән күмүш гутусуну чыхарып ачды, ичиндән бир сигарет алып ағзына гојду. Сонра ону алышганла јандырып бир гуллаб вурду, түстүнү булуд кими көжө бурахды. Үрәјиндө хејли көтүр-гој едирди ки, елә бу дөмдө ишыг сачан фишәнк һаваны јарып көжө шығыды. Һәр тәрәфдән ачылан түфәнк вә пулемјот атәшләри дүшмән гүввәсини асфалт үзәриндә бичиб јерә төкүрдү. Дүшмән елә јердә габагланмышды ки, о, башыны сохмаға вә ја далдаланмаға јер тапмырды. Кенерал дејәсән јухуда иди, ојанды: Ојанса ла чышып галды. Јагыш кими јаган эл гумбларалары өз ишини көрүрдү, јаман зурһавүр башланды.

Биринчи дөфә иди ки, партизанлар ијирми минлик әәјүк дүшмән гүввәси илә үз-үзә кәлмишдиләр. Анчаг горхмурдулар. Инди әвәлки вахтлар дејилди ки, партизанлар инди чохлау силаһа малик идиләр. Мүттәфигләрин парашүтлә төкдүјү силаһларын бир һиссәси партизанларын әлиһә кечмишди. Дөјүшчүләр бөјүк шовгә кәлмишдиләр. Ајры-ајры партизанлар ајаға дуруб әлбәјаха дөјүшүнә кириширдиләр. Гәфилдән олан бу басгын дүшмән сәфиндә бөјүк бир ваһимә јаратмышды. Ишә бах ки, кенерал нә чөбһә хәтти тута билирди, нә дә парчаланмыш, сәпәләнмиш гүввәсини топлајып әмәлијјата дүзкүн рәһбәрлик едә биларди О, тамам өзүнү итирмишди.

Гызғын дөјүшүн сонунда дүшмән сыраларында позгунлуг баш верди. Онлары хырда дәстәләрә ајырагаггырырдылар. Инди даһа һәрә өз чаныны көтүрүб гачмаға башламышды.

Әһмәдијјәнин хидмәт етдији корпус да бу бирләшмәннин сырасында иди. Бајагдан атәш јағдыран Әһмәдијјә, инди дүшмәннин сејрәкләшдијини вә позулдуғуну көрүб иши дәјишдирди. О, инди анчаг забитләри нишан алмаға башлады.

Колун дибиндән галхыб гумбаранын бирини габагда әмәлијјат апаран забитә атараг «Бу мәним гардашларымын вә анамын әвзәинә» деди. Елә бу анда гәрб гәрәфдән кур бир «Ура!» сәсләри ешидилди. Бу, Парисия силаһлы халгы иди. Онлар Фридрихи әзишдириб галыгларыны тәғиб едирдиләр. Буну көрән партизанлар бир даһа руһланып ајаға галхдылар. Ики тәрәфдән дүшмәннин башына од јағдырмаға башладылар.

Дүшмән тәләјә дүшмүшдү. О, илан кими гыврылырды. Кенерал јалныз инди өзүнә кәлди. О, дәрһал баша дүшдү ки, артыг дөјүшү удузмушдур. Галан гүввәни ортадан чыхармағын өзү бир икидликдир. О, кери чәкилмәк әмрини верәрәк галан гошуну илә дөјүшә-дөјүшә арадан чыхды. Шәһәр вә чај кәнарында галан фашист әлүләринин сајы-һесабы јох иди.

Гарәт едилмиш вә «учуз гијмәтлә» алынмыш малларын бағламалары јол узуну төкүлүб галмышды. Кәнарда гыврылып чаны чыхмыш бир фашист евә көндәрмәк истәдији бағламасыны гучағында сыхыб әлмүшдү. Ондан о јана бир фашист бағламаја тәрәф сүрүнмүш, анчаг чата билмәјәрәк әли узанмыш һалда гурујуб галмышды. Даһа бир башгасы әлләри чибиндә әлмүшдү. Көрүнүр, онун чибиндә нә исә баһалы бир шеј вармыш ки, әлини чибиндән чыхармајыб. Әләнләр једикләрини гусмушдулар. Гарәткарлыг үстүндә әлдүрүлмүш бу фашист мејитләринә ағлајан јалныз сәһибсиз галан өз бағламалары иди.

Шәһәрин өзүндә даһа кәркин дөјүшләр кедирди. Силаһлы халг, дүшмәни һәр тәрәфдән сыхышдырмышды. О, бөјүк тәләфатла керијә, шәһәрин мәркәзинә доғру чәкилирди.

Ишғалчыларын сон истинадкаһы олан Лүксембург вә Республика мејданчалары да халг тәрәфиндән мүһасирәјә алынды. Дүшмән сон мүгавимәтини көстәрир-

ди. Оун «Пэлэик» адлы танклары, «Фердинанд» адлы өзүјеријэн топлары чохдан сусдурулмушду. Кенерал Шелгиси мәғлуб едэн партизан бирлэшмәләри дә «Ура!» сәсләри илә шәһәрә кирдиләр. Бу бирлэшмиш дәстәләрдә һәр милләтин нүмајәндәси варды. Баррикададакы дөјүшчүләр көмәји көрән киши ајаға галхдылар. Һәр тәрәфдән дүшмәнин үзәринә үмуми бир һүчум башланды. Дүшмәнин мүгавимәти кетдикчә азалды, ахыра галанлары әсир алынды. Сенат бинасы јанында, бир дә Шапел күчәсиндән һәлә тәк-тәк күллә сәсләри кәлирди. Бир һүчумла онлар да сусдурулду. Халг шәһәри јаделли дүшмәндән азад етди.

...Мејданчада јарым милјона јахын силаһлы, силаһсыз адам топлашмышды. Трибунанын әтрафына јығышанларын ичәрисиндә енликүрәк, ортабој бир адам көрүндү. Оун сағ тәрәфиндә көзү чешмәкли, бир гәдәр гысабој, сол тәрәфиндә исә ағсачлы, һүндүрбој, галын бығлы бир киши дурмушду. Онлар трибунада көрүнәндә јерләрдән сәсләр учалды.

— «Вива Морис, Вива Дүкло, Вива Кашен!»

Јүксәкләрә галдырылмыш гырмызы бајраглар мешәни хатырладырды. Халг бу мүбариз бајраглар алтында һүчума кечиб фашизмнн көкүнү кәсмишдир. Франса Коммунист Партијасы Мәркәзи Комитәсинин баш кагиби Морис Торез халга баш әјиб, онларын партијаја олан мәһәббәт вә сәдагәтинә көрә тәшәккүр вә миннәтдарлығыны билдириб сөзә башлады:

— Ичазә верин партијамызын МК-сы адындан Парисин азад едилмәси мүнасибәти илә Франса халгыны, Парис сакинләрини, чәсур партизанлары, гәһрәман фрактијерләри вә бу тарихи дөјүшдә иштирак едән башга милләтләринн нүмајәндәләрини тәбрик едим.

О сонра Франса халгынын чәкдији әзаблардан, бунун мүбаризә тарихиндән данышараг вәтәнин азад-

Дәстәја һәрби сурсат дашыныр.

лығы вә истигмәлијјәти уғрунда һәлак олан дөјүшчүләринн, о чүмләдән 75 мин коммунистин хәтирәсини јад едәндән сонра гаршыда дуран вәзифәләрдән дә бир нечә сөз гејд етди.

Сонра чыхыш едән Жак-Дүкло Совет Ордусунун фашист гошунларыны мәғлуб етмәсиндән, бу сәбәбдән дә Франса халгынын гәләбә чала билмәсиндән хәјли данышды, ахырда деди:

— Совет Ордусунун бу зәфәр јүрүшләри олмасајды, совет халгынын бу азадлыг мүһарибәси олмасајды, сөз јох ки, биз нәннки пајтахтымызы хилас едә билмәздик,

һәлә бәлкә инди дә фашист бојундуруғу алтында ин-
ләјәрдиқ. Вар олсун совет гошунлары, вар олсун совет
халгы!

Даһа сонра бир нечә натигләр данышдылар. Әһмә-
дијјә дура билмәди. О чошду. Јаваш-јаваш трибунаја
тәрәф кәлиб үзүнү МК катибләринә тутараг:

— Фашизмә гаршы мүбаризә үчүн Франса торпа-
ғында бизә, башга милләтләрә јер вердијиниз вә шәра-
ит јаратдығыныз үчүн сизә вә ингилаби Франса халгы-
на миннәтдарлығымызы билдирирәм. Бир дә сизә,
совет халгынын вә Совет Ордусунун унванына дедијиниз
һәрәтли сөzlәр үчүн тәшәккүр едирәм.

Морис гашларыны чатды, јанындакылардан нәји
исә сорушуб өјрәнәндән сонра:

— Еј чаван оғлан, көрүрәм, соснализм өлкәсинин
адамына охшајырсан. Сағ ол, билирик совет солдаты
мөһкәм вә дөзүмлү олур. Сағ олсунлар, вар олсунлар.
Сән дә сағ ол! — деди.

Һәддиндән артыг севинән вә чошан Әһмәдијјә үзүнү
мејдандакы күтләјә чевирәрәк рус дилиндә: «Широка
страна моја роднаја» маһнысыны охумаға вә издиһа-
мын ичәрисинә кирмәјә башлады. Јерләрдән он мин-
ләрлә адамлар мүхтәлиф дилләрдә ағыз-ағыза верәрәк,
һәмши нәғмәни Әһмәдијјә илә бирликдә охумаға баш-
ладылар. Бу кур сәсләр гәләбә рәмзини билдирди.

Бу күн Әһмәдијјәнин дә 25 јашы тамам олду.

ВӘТӘН ЈАХШЫДЫР, ЈОХСА ПУЛ?

Артыг топ, күллә сәсләри кәсилмиш, түстү-думан
Парисин үстүндән чәкилмиш, шәһәрдә сакитлик јаран-
мышды. Күчәнин ортасында, мејданларда јарадылмыш
баррикадалар сөкүлүб, јоллар низама салынмыш-

ды. Бу баррикадалар үзәриндә јелләнән милли чәһнә-
нин зәфәр бајраглары көтүрүлүб комитәләринә апа-
рылмышды. Нитлерчиләрин горхусундан узун заман
евдә галыб чөлә чыхмајан гоча киши вә гадынлар да
гол-гола вериб парка кәләрәк кәзиширдиләр. Гочалар
паркда јашыл ағачлара, әтирли чичәкләрә, гызыл га-
надлы рәнкбәрәнк кәпәнәк вә бөчәкләрә, әлван кејин-
миш оғлан вә гызлара бахараг кәнчлик дөврләрини
хатырлајырдылар. Һамынын үзүндә шадлыг, үрәклә-
риндә фәрәһ, көзләриндә ишыг көрүнүрдү.

Парисин тарихи јерләрини вә гијмәтли абидәләри-
ни сејр етдикдән сонра бир дәстә азәрбајчанлы дөјүш-
чүсү кәлиб «Гафгаз» адлы ресторана кирди. Наһар
јемәји сифариш вердиләр. Стол әтрафында дөврә
вуруб отурмуш бу чаванлар стулларын далына сөјкә-
нәрәк динчәлирдиләр. Әһмәдијјәнин дөшүндә Франса
орден вә медаллары пар-пар парылдајырды. О бу күн
даһа шән көрүнүрдү.

Ресторан Гафгаз үсулу илә бәзәнмишди. Дөшән-
миш халылар, көз гамашдыран лүстрләр (гәндилләр)
стол үстүндәки касалар, дүшбәрәхурлар, әл дәсмалла-
ры вә с. бу ресторанын адына лајиг иди. Лакин ханән-
дә вә Шәрг мусигиси әвәзинә гаршыда гајрылмыш кичик
бир сәһнәдә беш нәфәрдән ибарәт кичик бир чаз ор-
кестр дәстәси чалырды. Ортада өзүнү Парис фүсун-
карына охшатмаг истәјән јарычылпаг бир гадын, сын-
дыра-сындыра ојнајырды.

Әһмәдијјә бүтүн фикрини һансы бир нөгтәјә исә
зилләмиш, дәрин бир хәјал ичәрисиндә үзүрдү. Вәтән
кәлиб көзү гаршысында чанланды. Дөрд ил иди онун
һәсрәтини чәкир вә ондан өтрү бурнунун учу көјнә-
јирди. Гафгаз сыра дағлары әтәјиндә јерләшән ипәкли
Нуханын дөрд километрлијиндә онун доғулдуғу күл-
лү-чичәкли Охуд кәнди јадына дүшдү. Ахы о, ушаг-
лығыны вә кәнчлик дөврүнүн бир һиссәсини бурада

кечирмишди. Башдан-ајаға јамјашыл олан кәнд, колхозун бәрәкәтли зәмиләри, јашыл тарлалары, сәрин булаглары, әлван кејинмиш гадын вә гызлар, бајрам күнүндә чалыб ојнамалары, гојун кәсиб кабаб јемәләри — һамысы кәлиб бир-бир көзү гаршысындан кечди.

Дәфәләрлә кәклик, турач, дағ кечиси, ајы вә чанавар овуна кедән күнләри, кәнддә једдиллији битириб, Нуха кәнд тәсррүфаты мәктәбиндә охумасы, һөрмәтли мүүллимләри, чан дејиб, чан ешидән мәктәб достлары хатириндә чанланды.

Мәктәби битирән кими Хачмаз инәк идарәсинә агроном тәјин едилмәси, долдурулан плана верилән бол вә кејфијјәтли барама мәһсулуна көрә алдығы мұкафатлар, һәтта бағлар арасы сүрдүјү јарашыглы велосипеди јадына дүшдү.

Бунлар бир кино ленти кими кәлиб онун көзү өнүндән кечәндән сонра үч гардашы, анасы кәлиб көзү гаршысында дурду. Гардашлары онун хәјалында дөјүшчү палтарында чанланды. Ким билир, инди онлар һансы чәһәдә дөјүшүр, дүшмәнә ган гусдурурлар.

Дөрд оғлу чәһәјә күләкүлә јола салан гоча анасынын ағ сачлары, дәршә дүшүш көзләри үзүн заман онун хәјалындан силшмәди. Нә јакшы ки, о, сон мәктубунда «Ана чан, мәним фикрим чәкмәјәсән, дүшмәнин бојнуну сындырмамыш евә гајыдан дејиләм, сағ галыб гајытсам да гәһрәман кими гајыдачағам» јазмышды.

Әһмәдијјәнин анасы бу үчбучаг солдат мәктубуну мүгәддәс бир дуа кими голтуғунда кәздириб, онун ијини дүјурду. Колхоз да ону дарда гојмамышды. Әһмәдијјәнин көзләри јашарды. «Ох, ана вәтән! Нә гәдәр ширин имишсән!» деди.

Стол үстүнә дүзүлән бошгабларын, чәнкәл-бычағын чинкилтиси ону бу ширин хәјалдан ајырды. Стол үстә нөвбәнөв хөрәкләр дүзүлүрдү.

Ағ вә чәһрајы рәнкли шампан шәраблары, бадәләр вә мејвәләр столун үстүнү бир даһа бәзәјирди. Чаванлар еләсән бу јемәјә чибләрини бошалдыб кетмәли олачагдылар. Дәфәләрлә өлүмлә үз-үзә кәлиб дөјүшдә галиб чыхан бу инсан өвладларына биринчи дәфә иди ки, өзкә торпағында да олса, азад отуруб дојунча јемәк нәсиб олурду. Ким билир, сабаһ бәлкә јени бир дөјүшә киришмәли, бундан даһа дәһшәтли өлүмлә үз-үзә кәлмәли олачаглар.

Дөјүш јоллары илә Парисә кәлиб чыхмыш бу Короглу нөвәләри бабалары гәдәр икид идиләр. һамысы кәнч иди, дөшләриндә Франсанын орден вә медаллары онлары хүсусилә гәшәнк кәстәрирди.

Бу дәфә бадәни галдырмаг нөвбәси Родезијада өлүм машинындан гачан Вәли Вәлијевә дүшмүшдү.

Вәли ајаға галхыб достларына мүрачиәтлә:

— Буну да, — деди, — ичәк Вәтәнимизин, аиләмизин, бир дә, нишанлысы оланларын нишанлысынын сағлығына! — Бадәни башына галдыранда онун севкилиси Зәһра көзү гаршысында дурду. Лакин кетдикчә Зәһра булуд далына чәкиләрәк ону башга бир гадын сифәти әвәз етмәјә башлады. Гаршыда отурмуш јашлы бир гадын јанындакы чаван бир гызла көзләрини мәчлисә зилләмишди. Бу гадынын сачлары ағармышды. Бармагларына тахдығы үзүкләрин вә дөшүндәки һемајилин гаш-дашлары парылдајырды. Јанында отуран чаван ханымын көрүнүшү даһа мараглы иди. О, Франса адәтиндә гәшәнк Авропа гијафәси илә кејинмиш олса да, гашларындакы сүрмә, гулагларындакы Шәрг сырғалары ону башга әләмин адамы кими кәстәрирди. Онун һаралы олдуғуну вә ја нә милләтдән олдуғуну тәјин етмәк чәтин иди. Икиси дә көзләрини бу мәчлисдәки оғланлара, гулагларыны исә ағызлардан чыхан сәсләрә дикмишдиләр.

Вәлини тәэччүб көтүрдү. Мараг онун хәялыны чох узаглара апарды. Ајағы илэ јавашча јанындакы јол-дашына ишарэ етди. Дәстәдәки оғланлар нәзәрләрини гадынлара салдылар. Ағсачлы гадын буну көрән кими ајаға галхараг мәчлисә јахынлашды, јарыутанчаг, јарышивәли бир тәрздә Азәрбајчан дилиндә сорушду:

— Чаванлар, һаралысыныз?

— Гафгазлыјыг, — дејә Вәли чаваб верди.

— Гафгазлы олдуғунузу билмишәм. Анчаг Гафгазын һарасындан?

— Азәрбајчандан!

— Азәрбајчанын һарасындан?

— Бақыдан, Шәкидән, Ширвандан, Гарабағдан — һәр јердән десән арамызда адам вардыр.

— Сизә гурбан олум, балаларым, — дејә чаванларын бојуну гучагламаг истәди: — Биз дә Вәтән әсиријик.

— Сиз кимсиниз, јохса әсир дүшмүсүнүз?

— Хејр әсир дүшмәмишик, әсир дүшсә идик бундан јахшы иди. Биз өзүмүз-өзүмүзү әсир етмишик.

— Јахшы баша дүшмәдик, олмаз ки, бир аз ајдын дејәсиниз.

— Нијә олмур, оғлум. Анчаг мән истәмирәм ки, сиз дә бизим мүсибәтләримизә шәрик оласыныз.

— Ај бачы, ачыг данышын, пула еһтијачыныз варса, пул верәк. Өзүнүз, әриниз вә ја оғлунуз әсир дүшмүсә, дејин көмәк едәк. Бир сөзлә, даныш көрәк кимсән, нәчисән, һарадан кәлиб, һара кедәнсән. Биздән нә кими көмәк истәјирсән?

— Мән дә бакылыјам. 1918-чи илдә Бақыда гарышыглыг заманы мәним гајынатам Мәшәди, әлипуллу бир киши иди, — дејиб күрсүләрдән бирини алтына чәкди. — Бу гарышыглыгда пулларынын башына бир иш кәлмәсин дејә Базарны күчәдә олан бәззас дүка-

ныны маллары илэ бирликдә сатыб бизи көтүрүб Хорасана апарды, орадан бир пара шәһәрләри гарачы кими кәздириб ахыры кәтириб бура чыхартды. Дүз 25 илдир ки, бурада јашајырыг.

— Нә ишдә олурсунуз?

— Ишдә олмурам. Көрдүјүнүз бу рестораны ичәрәјә көтүрмүшүк. Орада отуран гәшәнк гыз да мәним гызымдыр.

— Бачы, сәнин гајынатан, әрин дурурму?

— Әрим өлүб, гајынатам исә тамам гочалыб, көзләри дә, гычлары да тутулуб.

— Бақыда һансы күчәдә анадан олмусунуз?

— Чәмбәрәкәнддә.

— Чәмбәрәкәнд нәдир, ај ана?

— Нечә нәдир? Мәһәлләнин, күчәнин ады. Мәкәр сиз бакылы дејилсиниз?

— Бакылы олмағына бакылыјыг, анчаг биз белә бир күчә ады вә ја мәһәллә ады ешитмәмишик.

— Нечә ешитмәмишик? Бәс Дағлы мәһәлләси, Фатмајлылар мәһәлләси, Ағшалварлылар мәһәлләси, Хәлифәләр мәһәлләси, Чәмбәрәкәнд, Вечерны базар, Ганлытәпә, Фантанүстү... Бәс сиз бу күчәләри, бу мәһәлләләри танымырсыныз?

— Јох, Бақыда белә мәһәллә, күчә јохдур. Габаглар олубса да, инди јохдур. Бәлкә гајынатанызын пуллу, дөвләтли вахтында белә «јарашыглы» күчәләр олмушдур. Анчаг бизим дөврүмүздә бунлар арадан чыхмышдыр. Инди Бақыда јени гәшәнк вә уча евләр, асфалт дөшәнмиш кениш күчәләр, хијабанлар, плјаж вә башгалары доғма Бакымызын симасыны тамамилә дәјишмишдир.

— Онда хош һалына Бақыда јашајанларын.

— Әлбәттә ки, биз дә Вәтән уғрунда мүбаризәни мәһз бу бәхтәвәр вә шән һәјат уғрунда апармышыг.

Гадын бир аһ чәкәрәк оғланлара һәсәдлә бахды. Хөрәкләр жежилди, ағызлар силинди, чаванлар ајаға галхыб һагг-һесабларыны вердиләр. Гадын онлара деди:

— Рича едирәм, мәнә гонаг кедәсиниз.

— Сағ олун, кетмишкән варыг.

— Јох, мән сизи бурахмајачағам. Сиз кетмәсәниз, онда кәрәк биз дә евә кетмәјәк.

Дәстә машынлара отурду, кәлиб бир јашыл рәнкли гапынын габағында дајанды. Дарвазадан ичәри кирдиләр. Иәјәтин ортасындан хијабана охшајан јолун ики тәрәфиндә чичәкләр әкилмишди. Пилләкәнлә јухары чыхараг, ајнабәнддән отаға кечдиләр.

Отаглар чох бәзәкли иди. Бир гәдәр әјләшәндән сонра чаванлар гадынла көрүшүб кетмәк истәдикләрини билдирдиләр. Гадын гонаглары о бири отаға кечиртди. Отағын бир күнчүндә дөшәк үстүндә отурмуш бир гоча киши далыны мүтәккәјә сөјкәјәрәк габағында шот, әлиндә тәсбей чевирди.

— Ата, салам, — дејә гадын сөзә башлады. — Сәнин үчүн јахшы гонаглар кәтирмишәм.

— Гызым, банк гуллуғчуларыдыр?

— Хејр, ата, банк гуллуғчусу дејил, садә адамлардыр. Бизә гонаг кәлибләр.

— Јәгин гызыл хырдаламаға кәлибләр.

— Хејр, Бакыдан кәлибләр.

— Нечә, Бакыдан, сатмаға нә кәтирибләр?

Гадын јавашчадан:

— Көрүрсүнүз, онун дини, иманы пулду, онун пул һәрислији бизи бу күнә салды. Бизә галса, ресторанымызы, евимизи, бүтүн мүхәлләфатымызы сатыб бирчә күн Бакыда галмаға, онун торпағы үстүндә кәзмәјә, сонра өлмәјә верәрдик.

Бир гәдәр сөһбәтдән сонра чаванлар видалашыб бу бајгушханадан ајрылдылар.

Гүрбәтдә галдылар бәсдир. Вәтән гызлары, бачылар, аналар күл-чичәклә, кәсиләси гурбанларла чаванларымызын јолуну көзләјирдиләр.

Кәминин јола дүшмәсинә лап аз галырды. Лакин кетмәк истәјәнләрин сајы-һесабы јох иди. Адама елә кәлирди ки, кәми бу кедәнләри тута билмәјәчәкдир. Бу әснада пароход хәбәрдарлыг фитини верди.

Бәләдчи:

— Ушаглар, дајанмајын, һајды кәмијә! Галан јохдур ки?!

— Јохдур, һамы миниб. — Аз гала адам адам үстә чыхсын. Бунлар бу күнүн јола дүшәнләри иди. Сабаһ јола дүшәчәк адамлар бу күнкүндән даһа чох олачагды. Кәминин пилләкәнинә биринчи аддымыны гојанлар үрәјиндә: «Истәкли Вәтән, меһрибан ана, кәлирәм» дејирди. Буну онларын үз-көзүндәки фәрәһдән охумаг олурду. Кәми икинчи фитини вериб, бачасы түстүләнә түстүләнә Марсел көрпүсүндән ајрылды.

Ики күн сонра о, Аралыг дәнизини кечәрәк Гара дәннә кирди. Узаглардан һәлә Вәтәнин саһили көрүнән кими јүзләрлә дејүшчүләр папагларыны көјә атараг, бир ағыздан «Салам сәнә, Вәтән» нәғмәсини охумаға башладылар.

Әзаблы күнләр өтүб кетди. Кечмишләр бир хатирәјә чеврилди. Көһнә арзулар үзәриндә јени арзулар баш галдырмаға башлады. Нишанлысы оланлар даһа дәрин бир хәјала кетмишдиләр. «Көрәсән көзләјир, јохса...» дејә дүшүнүрдүләр. Көрпәсини дә дүшүнән варды. Бири лап көрпәсинин евдән көндәрилән шәклини јолдашына көстәриб дејир:

— Бир потуш-потуш әлдеринә бах.

— Оғландыр?

— Оғландыр, оғлан!

— Адыны нә гојмусунуз?

— Бабасы гојуб. Эвез. Јә'ни кәлмәсәм мәним әвә-
зимдә сүфрәдә отурсун. Елә бил ушаг онун әлиндә
иди. Шәкли атыб-тутмаға вә охумаға башлады.

Әһмәдијјә дә кәминин о бири башында јолдашла-
ры илә дәнизи вә чырпынан ләпәләрини сејр едирди.
Бирдән нечә олдуса гоча кәлиб онун көзү габағында
чанланды. О, дәнизин ичиндә боғулурду, әлләрини һа-
вада ојнадараг чығырырды: «Мәни дә апарын, мәни
дә!»

Әһмәдијјә јанында дуран Вәлидән сорушду:

— Көрәсән кор гочанын иши нә јердә галды? Өлдү,
галды?

— Бу сәнин јадына һарадан дүшдү. Гочанын һәја-
ты фачиә илә башландығы үчүн сону да фачиә илә
битди.

— Нечә мәкәр, јохса өлүб?

— Өлсә нә вар ки. Өлүм вар шәрәфлә, өлүм вар
кәбәрмә илә.

— Јәгин бир шеј билирсән, даныш көрәк.

— Кәлән күн сәһәр тездән бә'зи шејләр алмаға
шәһәрә чыхмышдым. Тәсадүфән һәммин гадына раст
кәлдим. Һал-әһвал тутдум. Сонра гызыны, гочаны со-
рушдум. Сорушмасадым, јахшы иди. Чох кәдәрли ча-
ваб верди. Деди: кишини сорушмајын, һәм өз евини
јыхды, һәм бизим. Вахты илә нә гәдәр јалвардыг ки,
а киши, гој Советләрин бурадакы консулуна мүрачиәт
едәк. Вәтәнә гајыдаг, деди јох ки, јох. Дүнән ахшам
гызла евә гајытдыг. Кишини өлмүш көрдүк. Неч хәја-
лымыза кәтирә билмәздик ки, бу кишинин ахыры белә
сла биләр.

— Јә'ни нечә олмушдур?

— Ај аллах! Киши мүтәккәни гучаглајыб илан кими
гыврылыб чүрүк дөшәјинин үстүндә өлмүшдү. Дедик
јәгин санчыланыб ки, белә буруг-буруг олуб өлүб. Көр-

дүк јох. Бир сајагла мүтәккәни әлиндән гопармаг истәдик,
мүтәккәнин чүрүк үзү чырылды. Нә көрсәк јахшыдыр.
Јыртыг кисәлән дән төкүлән кими чарын алтмыш ил
габаг кәсдији, чохдан ишә кечмәјән кағыз пуллар сә-
пәләнмәјә башлады. Өзү дә һамысы јүзлүк, беш јүз-
лүк. Дөшәји алтындан көтүрүб кәнара атмаг истәдик
ки, ајыбдыр. Дөшәк чырылды. Онун да ичәриси долу
көһнә пуллар... Биз дә дејирик нијә бу дөшәкдән вә
мүтәккәдән әл чәкмирмиш. Демә дәрди вармыш. Бәд-
бәхт гоча дөвләт јығмаг һајына дүшүб, Вәтәни, гонум-
гардашын һамысыны итирди. Өзү дә бурада, гүрбәтдә,
Вәтәнсиз, ишә кечмәјән пулларын үстүндә гыврылыб
кәбәрмишдир.

— Она елә белә лазымдыр.

— Дејәсән кәлин демишди ки, о вахт гоча бәззәз
олуб, јә'ни парча сатан.

— Һә...

— Јәгин дөвләт јығмаг хатиринә һәр аршына бир
нечә сантиметр мүштәриләрә кириб, пулуну еләјиб һа-
рам. Јығдығы нә она гисмәт олду, нә дә башгаларына.

— Јадыма кәлир, һәтта кәлин деди ки, разыјыг бү-
түн дөғләтимизи вериб, бирчә күн, бирчә ахшам да
олса, Бақынын, о гадасыны алдығым шәһәрин күчәлә-
риндә кәзәјдик сонра өләјдик.

— Һә, јадымдадыр. Көр инди Бақыны:, Вәтәнин бир
күнүнүн нә гәдәр гијмәти вар, һалбуки о, Бақыныи
1918—1919-чу илләрини көрүб. Бәс инди көрсә... Парис
кими шәһәрдә отуруб зибилли күчәләри, јасты-јасты ев-
ләри олан Чәмбәрәкәндин һәсрәтини чәкир. Вәтән белә
шејдир:

— Бә'зи ачаралар бу гијмәти нә билир ки?..

Бу әснада Одесса лиманынын көрпүсү көрүндү.
Көрүндә јүзләрәз адам әлләриндә күл-чичәк дәстәләри
илә гәһрәманлары гаршыламаға һазырлашмышдылар.

Дөјүшчүләр дәстә-дәстә дүшүрдүләр. Бә'зиләрини аналары, бә'зиләрини бачылары, бә'зиләрини нишанлылары, бә'зиләрини дә гоһумлары гучаглайрды. Лакин Әһмәдијјәнин анасы һәлә чоһ узагларда иди. Оғлуну дөјүшләрдә итирмиш, синәси дағлы бир ана, чичәји Әһмәдијјә верәрәк, ону оғлу јеринә бәрк-бәрк гучаглайыб өпдү.

— Вәтән оғлу, хош кәлдиниз. Сизә ешг олсун!

— Хош күнүнүз олсун, ај ана, сән нә гәдәр ширин-сән. Сәнни нә исти әлләрин. нә һәрарәтли нәфәсин вар. Сәнә дә, сәнни синәси үстүндә бәсләјән. Вәтәнә дә ешг олсун!

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Өлүмлә үз-үзә	5
Биринчи имтаһанын әлә нәтичәләри	14
Фәһләнин көмәји	16
Мадам Жанна	19
Ничат јолу	23
Күндүзләр өлүр, кечәләр дирилди	27
Дүшмәнә гаршы гүввәләр топланыр	30
Совет тактикасы үстүн чыхды	32
Харго фашистләрлә биринчи һесабы ачды	34
Чәлдлик вә мәрдлик	37
Сојгунчулар кәнди јандырдылар	41
Харго гулагбурмасы верир	42
Корпус Алби шәһәри әтрафында	47
Мадмуазел Чүлјетта	49
Румба ојун һавасы	56
Харго кечди әлә	59
Галан дөјүшчүләр һарада галды	62
Харгону асырлар	64
Гатарда әлбәјаха дөјүш	67
Забити өлдүрүб јола атыблар	71
Јени забит иш башында	72
Јени забит амансыздыр, өлдүрүлмәлидир	73
Фашист забитләри гејб олурлар	76
Хош көрүш, кәдәрли хәбәр	80
Харго дирилди	87
Рәисин гапысында нөвбә	88
Харго гардашынын көмәјинә кедир	89
Забит дөнүб партизан олду	105
Тарихи һадисәләр	106
Биринчи зәрбәдә «һөкумәт» гејбә чыхды	109
Күчә вурушмалары	110
Вәтән јахшыдыр, јохса пул	116

А. Алишанбейли

НА БОВЕОМ ПУТИ

(на азербайджанском языке)

Редактору *Н. Ахундов*

Рәссамы *А. Метелјов*

Бални редактору *М. Гулиев*

Техники редактору *Б. Гурбанова*

Корректорлары

Т. Чәфәрова, Ф. Алышанова

Дыгылмаға верилмиш 1, IX-1965-чи ил. Чапа имзалан-
миш 19/XI-1965-чи ил. ФГ 17556. Кағыз форматы
70×108 мм. Физики чап вәрәги 4,0. Шәрги ч. в. 5,48.
Учот нәшр. вәрәги 5,5. Сифронш № 604. Тиражы
3.000. Гижәти 10 гән.

Азербайжан Дөвләт Нәшријјаты, Бақы.

Нүсү Начыјев күчәси, № 4.

Азербайжан ССР Назирләр Совети Дөвләт Мәтбуат

Комитәсинин 26 комиссар адына мәгбәәси, Бақы,

Әли Байрамов күчәси, № 3.